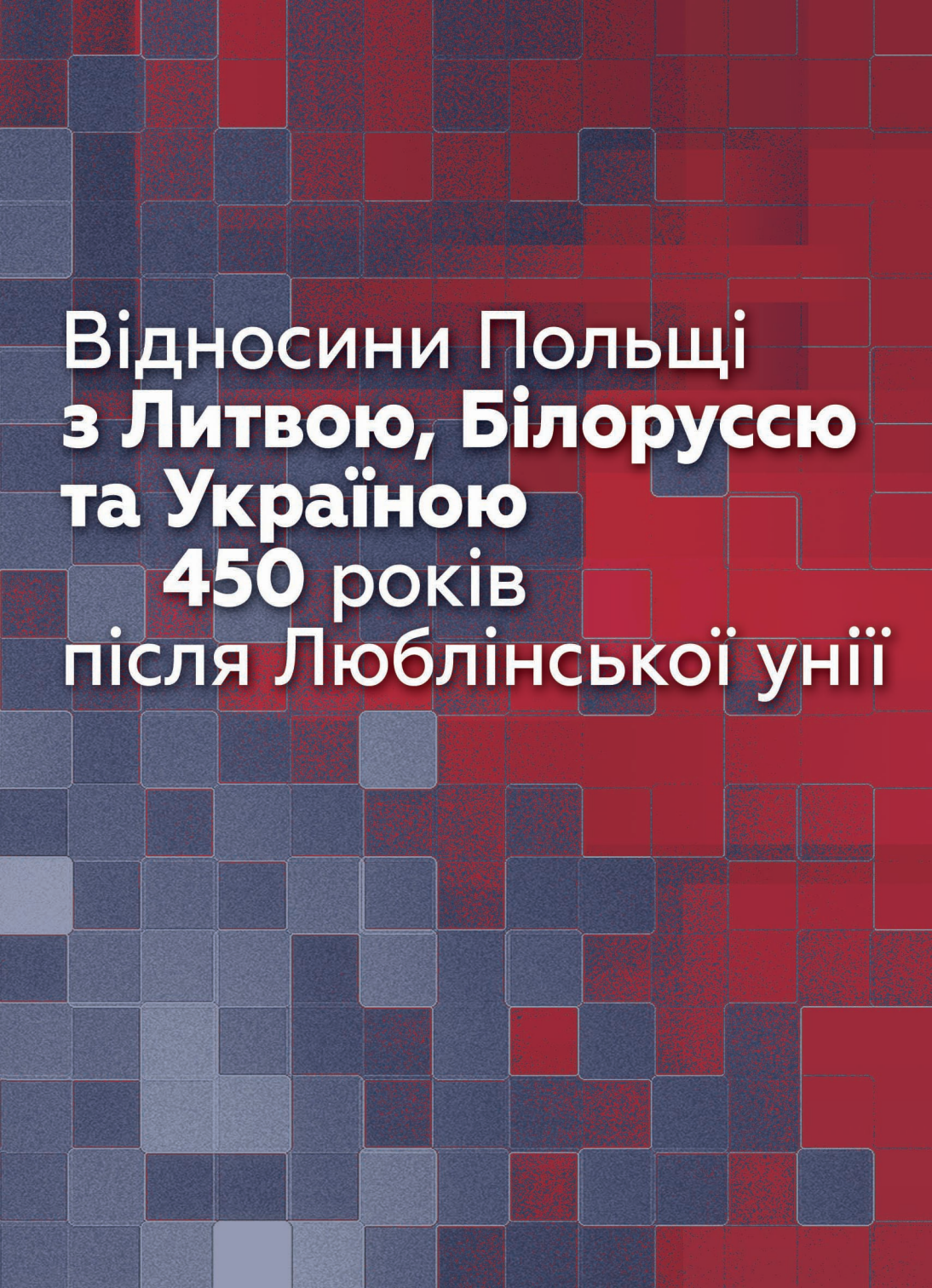

Відносини Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною 450 років після Люблінської унії

**Відносини Польщі
з Литвою, Білоруссю та Україною
450 років після Люблінської унії**

Stosunki Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą 450 lat po unii lubelskiej

Redakcja
Tomasz Stępniewski
Beata Surmacz

Instytut
Europy Środkowej
Lublin 2019

Відносини Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною 450 років після Люблінської унії

Редакція:
Томаш Стемпневський,
Беата Сурмач

Київ
Ніка-Центр
2020

УДК 94(438+474.5+476+477)“1569/2019”

В42

**ПОЛЬСЬКИЙ
ІНСТИТУТ
КИЇВ**

Видання книги здійснено за підтримки
Польського Інституту в Києві

© Інститут Центральної Європи

Переклад з польської Олени Семенюк

Відносини Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною
В42 450 років після Люблінської унії / за ред. Т. Стемпневського,
Б. Сурмач ; пер. з польськ. О. Семенюк. – Київ : Ніка-Центр,
2020. – 168 с.

ISBN 978-966-521-747-3

Наукова розвідка міжнародної команди дослідників із Польщі, Литви, Білорусі та України має на меті висвітити історичне значення Люблінської унії 1569 року, що поклала початок Республіці Обох Націй (Речі Посполитій) – державі, яка складалася з Корони Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Не варто забувати, що згадка про великий державний організм, яким була Річ Посполита, по-різному функціонує в пам'яті держав, які є її спадкоємцями. Потрібно докласти ще багато зусиль як в історичній, так і в політичній площині, щоб сформувати спільне бачення минулого держав, які колись були частиною Республіки Обох Націй. Згідно із задумом редакторів, це видання має відобразити дух колишньої Речі Посполитої, але в сучасній версії, версії XXI століття.

Для широкого кола читачів, зацікавлених аналізувати тенденції та проводити паралелі, щоб зрозуміти перебіг історії загалом.

УДК 94(438+474.5+476+477)“1569/2019”

Зміст

Томаш Стемпнівський, Беата Сурмач

Річ Посполита як прототип сучасного
Європейського Союзу: вступ..... 7

Анджей Гіль

Люблінська унія 1569 року 13

Агата Татаренко

Люблінська унія в культурній пам'яті:
суперечка та діалог..... 27

Александра Кучинська-Зонік, Домінік Вільчевський

«Сьогодні Польща та Литва простягають
одна одній руку». Польська перспектива
двостороннього співробітництва 45

Гедимінас Казенас, Барбара Станкевіч

Місце Польщі у зовнішній політиці Литви..... 65

Кшиштоф Федоровіч

Білорусь – забутий сусід Польщі..... 80

Уладзімір Е. Снапкоуський

Білорусь – Польща: як вийти з порочного кола
в розвитку взаємних відносин 101

Томаш Стемпнівський

Політика Польщі щодо України в контексті східного
виміру політики Європейського Союзу 117

Ігор Гурак

Республіка Польща у зовнішній політиці України
в ХХІ столітті 142

Томаш Стемпнєвський,
Беата Сурмач

Річ Посполита як прототип сучасного Європейського Союзу: вступ

У 2019 році ми відзначаємо 450-ту річницю укладення Люблінської унії, що поклала початок Республіці Обох Націй (Речі Посполитій) – державі, що складалася з Корони Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Підготовка до угоди тривала довго і мала досить бурхливу історію, адже розпочалася майже за двісті років до підписання документа. Небагато бракувало, щоби унія ніколи не стала реальністю. Однак зрештою 1–4 липня 1569 року під час засідання Сейму Речі Посполитої у люблінському замку був підписаний акт про унію. Таким чином був створений політичний організм, функціонування якого вплинуло на подальшу долю всієї Центральної та Східної Європи. Відтоді Республіка Обох Націй мала одного спільно вибраного правителя (чинником, який суттєво вплинув на укладення Люблінської унії, було вимирання Анжуйської та Ягеллонської династій), спільний загальний сейм, що засідав у Варшаві, спільну зовнішню політику, оборону та валюту. Республіка Обох (Багатьох) Націй була багатокультурним, багатомовним, багатоконфесійним утворенням, що відрізнялося високим рівнем релігійної толерантності. Важливо, що Річ Посполита стала однією з найважливіших і найсильніших країн на Європейському континенті. У XVII столітті її площа становила приблизно 1 млн кв. км. Отже, Річ Посполита перетворилася

на потужну державу, яка у другій половині XVII століття була змушена не лише дбати про ефективне функціонування, а й боротись із сусідами задля збереження своїх володінь.

Люблінську унію слід визнати абсолютно унікальним явищем в опанованій абсолютизмом Європі, яка за тих часів потерпала від релігійних війн. Союз двох держав проіснував 222 роки (хоча сильна взаємна залежність тривала понад 400 років: від Кревської унії 1385 року до падіння Речі Посполитої у 1795 році). Його було припинено прийняттям Конституції 3 травня 1791 року. На місці унії Чотирирічний сейм утворив спільну польсько-литовську державу. На жаль, такий стан речей тривав недовго, оскільки через кільканадцять місяців після набуття чинності Конституція була скасована Торговицькою конфедерацією (докладніше про Республіку Обох Націй, зокрема, у: Gil, 2010, с. 79-94; Kłoczowski, Kras, Łaskiewicz, 1999; Rzeczpospolita Obojga Narodów, 2019), а потім «сили окупантів, придушивши опір, у 1795 році остаточно знищили польсько-литовську федеративну державу» (Kłoczowski, 2010, с. 9).

У зв'язку з 450-річчям Люблінської унії 2019 рік став нагодою для роздумів над культурно-історичною спадщиною Республіки Обох Націй. Попри незаперечні переваги, вона мала й недоліки, які врешті-решт і призвели до її падіння. Однією з головних проблем, безумовно, було невміння (та/або неможливість) перетворення польсько-литовського союзу на польсько-литовсько-руський союз (де-факто польсько-литовсько-український). Момент укладення Люблінської унії збігається з розквітом Речі Посполитої, але згодом ситуація почала погіршуватися. Однак це не змінює того факту, що протягом двох століть у Республіці Обох Націй існував мультикультурний світ, сліди якого досі помітні в місті укладення акта про об'єднання – в Любліні. Під час візиту до Любліна це помітив Густав Герлінг-Грудзінський, який заявив: «Після втрати Вільнюса Люблін – це, мабуть, останнє місто колишньої Речі Посполитої, де багатонаціональні та багато-конфесійні мотиви збережені принаймні у традиціях і пам'ятках»

(Herling-Grudziński, 1993, с. 252-253). Значення Любліна як міста укладення унії відзначив також папа Іван Павло II під час відвідування Люблінського католицького університету, де він сказав: «Це місто несе певне історичне послання. Це не лише Люблінська унія, а й усе, що становить історичний, культурний, етичний і релігійний контекст цієї унії. Весь великий історичний процес зустрічі Заходу і Сходу. Взаємного тяжіння та відштовхування. Відштовхування, але й тяжіння. Цей процес належить до всієї нашої історії. Можна сказати, що вся наша історія занурена в цей процес (...). Отже, питання, на яке символічно вказує це місто, Люблін, (...) має не лише польський, а і європейський вимір. І навіть універсальний» (Święty Jan Paweł II, 2019, с. 14).

Варто нагадати, що 2019 рік постановою Сейму Республіки Польща від 20 липня 2018 року був названий Роком Люблінської унії. У 2019 році ми відзначали 15-ту річницю вступу Польщі та Литви до Європейського Союзу, а також 10-ту річницю початку Європейським Союзом політики Східного партнерства, що адресована іншим спадкоємцям Люблінського союзу, а саме Білорусі та Україні. У зв'язку з цим виникає питання: яким чином ці країни можуть спиратися на спадщину та досвід Люблінської унії? Відповіддю може бути твердження Єжи Ключовського, який багато разів повторював: «Водночас сьогодні ми все краще бачимо європейські аспекти Люблінської унії як частини великої громадянсько-федеральної традиції нашого цивілізаційного кола, нашої Європи; традиції, на яку сьогодні Європейський Союз прагне посилатися, традиції, масштаби якої найбільш чітко визначають природні кордони Європейського Союзу» (Kłoczowski, 2019, с. 7). Знакова формула папи Івана Павла II «від Люблінської унії до Європейського Союзу», безсумнівно, реалізувалася у випадку Польщі та Литви. Однак у інших спадкоємців Люблінської унії – Білорусі та Україні – попереду довгий і складний шлях до європейської інтеграції. Не варто забувати, що згадка про великий державний організм, яким була Річ Посполита, по-різному функціонує в пам'яті держав, які є її спадкоємицями. Потрібно

докласти ще багато зусиль як в історичній, так і в політичній площині, щоб сформувати спільне бачення минулого держав, які колись були частиною Республіки Обох Націй.

Згідно із задумом редакторів, це видання має відобразити дух колишньої Речі Посполитої, але в сучасній версії, версії ХХІ століття. Книжка містить тексти польських, литовських, білоруського та українського авторів. До неї увійшли два історичних тексти польських дослідників: Анджея Гіля, про суть Люблінської унії та її широкий міжнародний контекст, і Агати Татаренко, про культурну пам'ять спадкоємців Люблінської унії. Наступні статті – це спроба поглянути на держави, які колись входили до Республіки Обох (Багатьох) Націй з перспективи ХХІ століття. У цьому контексті особливо важливим постає період після 2004 року, тобто після вступу Польщі та Литви до Європейського Союзу. Період після включення до Європейського Союзу його східних держав став певного роду відправною точкою для окремих досліджень двосторонніх відносин. З огляду на значення цих двох країн, що сформували Люблінську унію, насамперед показані сучасні польсько-литовські відносини. Александра Кучинська-Зонік і Домінік Вільчевський подають перспективу Польщі, а Гедимінас Казенас і Барбара Станкевіч – погляд Литви. Польсько-білоруські відносини з точки зору польської сторони розглядає Кшиштоф Федоровіч, а білоруської – Уладзімір Е. Снапкоуський. Насамкінець представлені польсько-українські відносини: бачення Польщі в контексті східного вектора політики Європейського Союзу викладає Томаш Стемпнівський, а бачення України – Ігор Гурак. Під час підготовки видання головною метою було показати, як окремі країни сприймають іншу сторону взаємних відносин. Передусім важливо було описати проблеми, які суттєво впливають на двостороннє співробітництво, а також порушити питання, що визначають сусідські відносини.

Ми хочемо подякувати всім, чий зусилля сприяли реалізації цього видавничого проекту Інституту Центральної Європи у Любліні. Ця публікація – результат співпраці міжнародної

команди дослідників, що представляють Польщу (аналітики та співробітники Інституту Центральної Європи), Литву, Білорусь і Україну. Зокрема, ми вдячні авторам зі згаданих держав, чії тексти увійшли до цієї збірки. Статті є частиною спроби описати проблематику відносин Польщі з її східними сусідами, що безпосередньо впливає на суть і специфіку її східної політики. Дискусія на цю тему триває вже багато років. Вона зводиться, серед іншого, до того, чи в зовнішній політиці Польщі щодо її східних партнерів досі актуальною є концепція Єжи Гедройця УЛБ (Україна, Литва, Білорусь). Однак виникає питання, чи в реаліях XXI століття не має настати час постгедройцівської доктрини щодо країн УЛБ, які є предметом цієї публікації. Книжка не претендує на вичерпне викладення проблематики відносин Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною, але намагається визначити сфери, в яких виникають складні питання для двосторонніх і багатосторонніх відносин.

У 2019 році минуло 30 років від падіння комунізму в Польщі та в Центральній Європі – ця річниця також схиляє до роздумів про форму східної політики Польщі в реаліях її функціонування в межах Європейського Союзу, який наразі бореться з багатьма внутрішніми (криза Єврозони, міграційна криза, брекзйт і навіть криза ідентичності) та зовнішніми (збройний конфлікт Росії з Україною на Донбасі та анексія Криму Росією, збройний конфлікт у Сирії) проблемами. Ці кризи впливають на форму поточної та майбутньої політики Європейського Союзу щодо країн Східної Європи. Слід також урахувувати роль Росії в створенні напруги у відносинах між спадкоємцями Люблінської унії.

Ми віримо, що наведені в збірці статті будуть радо прийняті читачами та надихнуть їх на подальші дослідницькі пошуки. Ми також сподіваємося, що ця публікація стане ще однією складовою процесу, про який десять років тому писав Єжи Ключовський, наголошуючи, що «важливо, щоби всі ми навчилися широко дивитися на Люблінську унію, польсько-литовський союз і до-свід Республіки Багатьох Націй як на важливий і цікавий розділ

європейської історії, розділ пошуків державного устрою, здатного зробити своїх громадян щасливими та гарантувати їхні автономні права» (Kłoczowski, 1999, с. 11).

Люблін, липень 2019 року

Бібліографія:

- Gil, A. (2010), *Jedność w wielości. Unia lubelska jako doświadczenie spotkania narodów, religii i kultur*, w: A. Gil (red.), *Unia lubelska. Dziedzictwo wielu narodów*, Lublin, s. 79-94.
- Herling-Grudziński, G. (1993), *Dziennik pisany nocą 1989-1992*, Warszawa.
- Kłoczowski, J. (1999), *Wprowadzenie: Unia lubelska – nowe perspektywy i spojrzenia*, w: J. Kłoczowski, P. Kras, H. Łaskiewicz (red.), *Unia Lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin, s. 5-11.
- Kłoczowski, J. (2010), *Od unii lubelskiej do Unii Europejskiej*, w: I. Hofman (red.), *Unia Lubelska – Unia Europejska*, Lublin, s. 9-16.
- Kłoczowski, J. (2019), *Unia Lubelska. Lublin – miasto Unii*, Lublin.
- Kłoczowski, J., Kras, P., Łaskiewicz, H. (red.) (1999), *Unia Lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin.
- Link-Lenczowski, A.K., Markiewicz, M. (red.) (1999), *Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje*, Kraków.
- Rzeczpospolita Obojga Narodów, w 450 lat od unii lubelskiej, czyli rzecz o latach potęgi i upadku republiki szlacheckiej, przez zacnych historyków podana* (2019), „Polityka”, nr 5, wydanie II.
- Snyder, T. (2006), *Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa i Białoruś 1569-1999*, tłum. M. Pietrzak-Merta, Sejny.
- Sulima Kamiński, A. (2000), *Historia Rzeczypospolitej Wielu Narodów 1505-1795. Obywatele, ich państwa, społeczeństwa, kultury*, Lublin.
- Święty Jan Paweł II w przemówieniu do przedstawicieli świata nauki, wygłoszonym podczas spotkania w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, 9 czerwca 1987 roku (2019), w: *450 lat Unii Lubelskiej 1569-2019*, Urząd Miasta Lublin, Lublin, s. 14.

Анджей Гіль

Люблінська унія 1569 року

Якщо в історії Польщі існує подія, яка може слугувати прикладом реального польського внеску в формування моделі співіснування в межах європейської цивілізації у широкому розумінні, то це, безперечно, союз між Польським королівством і Великим князівством Литовським, укладений у 1569 році у Любліні. Треба зазначити, що представники політичної сили, яка приймала це рішення, тобто великі та середні землевласники, оточені численними шляхтичами та міщанством, хоча й належали переважно до гуманістичної течії польської культури, за своїм походженням представляли широкий спектр етнічних і релігійних громад, із яких складалося тогочасне суспільство польсько-литовської держави. Тут варто звернути увагу насамперед на православних русинів, які за чисельністю були другим національним елементом. Якщо взяти до уваги те, що в XVI столітті руські православні в компактних, організованих за конфесійною ознакою громадах (Київська митрополія) мали територіальну структуру (парафії – деканати – єпархії) та ієрархію (парох – декан – владика) на чолі з митрополитом, який був не лише релігійним авторитетом для своїх вірян, а й певного роду замісником світської влади, то це був фактично третій компонент Речі Посполитої. Важливу роль відігравали також зосереджені з другої половини XV століття в пруських містах німці, серед яких поширювалася Реформація, що одночасно було додатковим фактором збереження ними власної ідентичності. Не варто забувати про зусилля колишнього національного магістра Лівонського ордену Готтгарда Кеттлера

в питанні формування владної династії (світської, німецької та лютеранської) над Західною Двіною (Герцогство Курляндії і Семигалії), зрештою пов'язаної з феодалною залежністю від Речі Посполитої. Хоча ці зв'язки й докучали курляндським герцогам, які постійно намагалися їх послабити або повністю розірвати, формально аж до третього поділу Речі Посполитої вони були польсько-литовськими васалами.

Шлях до Люблінського сейму 1569 року був довгим і подекуди дуже звивистим. Однак прийняття акта Люблінської унії принесло свої плоди у вигляді понад двох століть існування нової Речі Посполитої, Республіки Обох Націй. Як і будь-який плід людської діяльності, ця *Res Publica* зродила багато проблем і не завжди була затишним домом для своїх громадян. А проте на тлі тогочасної ситуації в Європі, яку розривали криваві релігійні та соціальні суперечки, принаймні якийсь час (до середини XVII століття) вона була не лише прикладом, а й прихистком для багатьох людей, які шукали миру у вихорі історії.

Політична еліта Корони Королівства Польського та Великого князівства Литовського наприкінці 60-х років XVI століття опинилася перед проблемою – що далі? Усвідомлення того, що існування династії вроджених правителів – Ягеллонів – добігає кінця, поставило питання щодо подальшої долі державного організму, який тримався завдяки досить вільним зв'язкам. Принципові відмінності між Польщею та Литвою відбивались у фундаментальних питаннях: високе політичне становище коронної шляхти, яка, попри все, могла стримувати (принаймні частково) місцевих магнатів, було прикладом для шляхти Великого князівства Литовського, яка повністю залежала від місцевих можновладців, тодішніх олігархів. Всемогутність родини Радзивілів (а також інших великих землевласників) дуже виразно впливала на свідомість литовсько-руської шляхти, яка бачила у зв'язках із близькою за ідеалами та способом життя коронною братією можливість поліпшити власне становище. Прагнення шляхти збігалися з баченням короля Сигізмунда II Августа, який хотів

залишити вагомий слід, ніж згадка про себе як останнього чоловічого представника династії, що колись правила великою частиною Центральної та Східної Європи.

Не варто применшувати значення геополітичного фактора, що об'єднував обидва утворення. Розвиток потуги Московської держави на початку формування литовської державності був для Великого князівства Литовського, можливо, навіть більшою загрозою, ніж Тевтонський орден. Подібно до того як елітам обох країн – Польщі та Литви – раніше вдалося подолати взаємні упередження та відкласти суперечки, майже через два століття в обох цих державних утвореннях з'явилися сили, що розуміли серйозність ситуації й намагалися змінити несприятливе положення. Проблема становили натомість ті, хто, зосередившись на власних цілях і прагненнях, поставили особисті інтереси вище спільного блага.

Очевидно, що причиною різних підходів до тривалого політичного союзу Корони та Великого князівства не були винятково індивідуальні позиції державних еліт. Між двома країнами існувало багато відмінностей. Це, наприклад, різниці в етнічній, соціальній і релігійній структурі, рівні економічного, демографічного та військового потенціалу. Однак, попри те що ці фактори сильно вплинули на стан обох країн, що увійшли до унії та потрапили під спільне правління, переважало усвідомлення спільних цілей, у тому числі найважливішої – збереження суб'єктності, особливо Великого князівства Литовського. Фактором, що спонукав його еліту до об'єднання, виявилася діяльність московського царя Івана Грозного, який не зупинявся на традиційному для його країни «збиранні руських земель», а виступив зі сміливою програмою розширення своєї території до Балтійського моря та збільшення участі Москви у формуванні обличчя Європи, спершу в царині торгівлі, а згодом також у політичній і військовій сфері. Вісті від Івана Грозного з Московії спершу викликали у мешканців Великого князівства здивування, а відтак переляк. Масштабні переслідування власного народу, анексія Казані та Астрахані, а

потім Лівонська війна (з 1558 року) та втрата Полоцька (1563 рік) змусили литовців інакше поглянути на своє майбутнє. Стимулом могли бути також більш приземлені питання – після захоплення Полоцька та його округу колишні поміщики були вигнані, а цар, отримавши перемогу, почав роздавати нові володіння московським боярам. Це показало литовцям, що може чекати на них у випадку, якщо Іван Грозний назавжди заволодіє їхньою батьківщиною, дальньою чи ближчою.

Обидві сторони – польська та литовська – вступили в переговори з почуттям певного дискомфорту й усвідомленням того, що їхні дії є радше наслідком різних обставин, ніж братерського бажання досягти згоди. Втім, загроза внутрішніх потрясінь після смерті короля та ситуація на кордонах, особливо східних, спонукали до більш реалістичного підходу до питання об'єднання. Люблінські переговори, які часто становлять предмет дискусій у тематичній літературі, для обох сторін закінчилися поміркованим успіхом. Новоутворена держава не повністю реалізувала бачення короля Сигізмунда II Августа, а також не виконала всіх постулатів своїх двох основних суб'єктів: Корони та Великого князівства. Однак, як можна побачити в ретроспективі, це був найкращий результат, який можна було отримати за тих умов. Велике князівство Литовське, по суті, зберегло незалежність, тоді як Корона Королівства Польського взяла на себе основну відповідальність за майбутнє нової держави.

З великою імовірністю можна припустити, що, якби не Люблінська унія, Велике князівство швидко втратило би значну частину своєї території, а можливо, навіть повну незалежність, перейшовши під крило свого східного сусіда. Слід пам'ятати, що ми говоримо про величезні басейни Дніпра, Західної Двіни та Німану, що формують зараз ядро Білорусі та України. Як би виглядала ця частина Європи сьогодні, якби потрапила під владу Росії в другій половині XVI століття (що було вельми ймовірним), а не наприкінці XVIII століття? Де би були сьогодні Литва, Латвія, Естонія, Білорусь і Україна? Чи лишилися би після них бодай

якісь сліди? Звичайно, такі роздуми не були можливі під час укладення акта Люблінської унії, але можна з великою ймовірністю припустити, що думки про невизначене майбутнє навідували багатьох представників шляхти Великого князівства.

Держава, що повстала в 1569 році в Любліні, не була на тлі тогочасної Європи чимось особливим. Мультиетнічність і мультирелігійність характеризували більшість країн нашого континенту. Згадаймо, наприклад, наших південних сусідів – Угорщину, Оттоманську Порту (особливо за часів Сулеймана Пишного, який правив під час унії в Любліні) або Венеціанську Республіку, прикладом реальної релігійної толерантності була Трансильванія. Проте саме польсько-литовська держава була для багатьох європейців другої половини XVI – першої половини XVII століття прикладом для теоретичних міркувань про природу свободи та зразком для практичних системних рішень. Шляхетська демократія, привілеї, сеймики та сейми, багата полемічна література на політичні теми – все це спонукало до рефлексій про нетипові риси Речі Посполитої.

І коротко-, і довгострокові наслідки Люблінської унії були й лишаються вдячною темою для роздумів. З перспективи часу її творцям приписувалися різні мотивації та наміри – від дуже благородних, базованих на найвищих людських і гуманістичних цінностях, до нищих, нібито спрямованих на експлуатацію підкорених народів і залежних соціальних класів. Чи справді політики обох сторін – польської та литовської (в політичному розумінні) – мали на меті щось більше, ніж розв'язання нагальних проблем? Чи були вони далекоглядними, чи планували кроки, яких не посоромився би сам Нікколо Макіавеллі, чи радше твердо стояли на землях над Віслою, Дніпром і Німаном? Безсумнівно, вони були людьми із відкритим розумом. Їм довелося переступити через низку власних і чужих упереджень та стереотипів. Вони посилалися на такий світ концепцій та ідей, який давав би хоч примарний шанс створити щось більш тривке, ніж миттєва загроза та прохання монарха. Не випадково Люблінська унія дала

життя державному організму, який пережив понад два століття, а його наслідки в різних формах помітні до сьогодні.

Люблінська унія принесла значні територіальні зміни в межах нової держави. Велике князівство передало у володіння Корони свої чотири провінції: Підляшшя, Волинь, Київщину та Брацлавщину. Багато істориків вважають ці рішення проявами експансіонізму Корони, польського «насування на Схід». Справді, дивлячись на історичні карти, неважко дійти висновку, що територіальні зміни на користь Корони на перший погляд виглядають приголомшливо. Під цим кутом зору безмежні землі Русі здаються справжньою «землею обітованою» для польського магната, що мріє наздогнати литовських можновладців, або ж для шляхтича, що сидить із братами на своїх ланах десь на Люблінщині чи Мазовеччині. Однак несхоже, що творці унії керувалися такими корисливими категоріями. Основний поштовх до цих змін прийшов із боку шляхти Великого князівства, представники якої заміряно споглядали на «права і свободи», які ще від часів Людовика Угорського та його Кошицького привілею мали їх польські брати, забезпечуючи їхні державні інтереси й роблячи їх справжніми борцями свободи та демократії.

На територіальні зміни вплинули також інші чинники. Звернімося ще раз до минулого. Ще наприкінці XIV століття великий князь Вітольд вирушив до далекої Ворскли, щоби там з перемінним успіхом виконувати основи своєї зовнішньої політики. Межі його володінь сягали Чорного моря та далеких східних степів. Його війська стояли під Москвою, а багато руських князів вважали його своїм покровителем. Протягом кількох поколінь кордони історичної Литви постійно просуваюлися на захід. Дедалі більше замків і земель ставали здобиччю московських князів, а литовські володіння зменшувалися з року на рік. Зі втратою у 1563 році Полоцька відстань від східного кордону до столичного Вільнюса стала небезпечно малою. Очевидно, нащадки Гедиміна не могли впоратись із викликами, які кидали нащадки Рюрика. Ці нещастя не змінювали ставлення місцевих олігархів

до гарантій безпеки для держави та її мешканців. Отже, перед шляхтою Великого князівства Литовського постав простий вибір: або застій з усвідомленням неминучої поразки, або спроба змінити ситуацію досить радикальним чином, тобто через зміну державної належності. Це стосувалось як земель, віддалених від литовського політичного центру (Волині, Києва, Брацлава), так і теренів, які протягом багатьох поколінь були пов'язані з польськими землями, особливо з Мазовеччиною (Підляшшя).

Натомість для Корони ці зміни принесли нові виклики: спільний кордон із Москвою, посилення татарської та турецької загрози, а насамперед проблема залучення коштів на об'єднання та захист нових земель. Це було непросто. Головні політики Корони були змушені зважувати майбутні здобутки та рахувати можливі збитки. Не варто думати, що рахунок був для них аж надто вигідний.

Існує досить поширений міф, дуже популярний і серед оспівувачів «польської цивілізаційної місії на Кресах», і серед противників польської присутності на Сході: нібито після Люблінської унії на нових землях розпочалася масштабна кампанія польської колонізації силами магнатів, шляхти й селянства та за підтримки євреїв-орендарів. За короткий час ці поляки буцімто правдою і неправдою здобули майно, славу та почесні, відштовхуючи в тінь або нещадно колонізуючи та наverting на католицизм місцевих русинів, які стали гостями у власній країні.

Нові дослідження показали безпідставність цієї позиції. Наталія Яковенко у своїй чудовій роботі показала, що форпостом нових поселенців на майбутніх українських землях були переважно русини з території Корони Королівства Польського, пов'язані з місцевим населенням за мовною чи релігійною ознакою (приклад – герой запорізьких козаків, що походить з-під Самбора, гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний). Руська православна шляхта зі Львівської, Галицької чи Перемишльської земель легко ввійшла у середовище шляхти на Київщині, Брацлавщині та Волині. Своєю чергою, Генрик Літвін показав, що відсоток

землевласників польського походження на новоприєднаних до Корони теренах був відносно низьким, а більша частина земель залишилася в руках місцевих русинів.

Інша справа – вплив польської культури, особливо мови, яка від часів Миколая Рея та Яна Кохановського переживала справжній розквіт. Шляхта незалежно від національності мала бути письменною. Це було пов'язано з її участю в політичному житті держави. На етнічно змішаних землях активні в різних середовищах люди були змушені використовувати щонайменше дві-три мови: на Русі це були, звичайно, руська та, як правило, польська і латинська (принаймні базова). На місцевому рівні – у сеймиках – було достатньо однієї руської мови, але повітовим статистам, які хотіли потрапити до загального сейму, було необхідне відносно вільне володіння польською в усній і письмовій формі. Це не означає, що руська мова не мала своєї літератури, у тому числі високої. Однак у більш тривалій перспективі польська почала домінувати, не лише ставши мовою еліт, а й надовго увійшовши в ужиток середнього класу і навіть селянства на величезних східних теренах колишньої Речі Посполитої.

Республіка Обох Націй після Люблінської унії стала однією з найважливіших європейських країн. Зосереджений у ній потенціал розвинувся та приніс чудові плоди. Всього через кілька років після утворення завдяки ініціативі дуже активної східної політики короля Стефана Баторія вона стала відома в усьому світі як важливий континентальний геополітичний чинник. Війни з Московією Івана Грозного принесли не лише майнові відшкодування та територіальні надбання, а й явне підвищення престижу польсько-литовської держави. Це призвело до стримування активності Романових у західному напрямі на понад століття, аж до часів царя Петра I. Річ Посполита в другій половині XVI століття змогла розвинути зовнішню політику в декількох напрямках, включаючи один із найважливіших для всієї тогочасної Європи – турецький. Паралельно з міжнародною активністю відбувався внутрішній поступ, який проявлявся у політичному,

економічному та культурному розвитку. З Люблінською унією розпочався справжній «золотий вік» Речі Посполитої, що тривав чотири покоління та майже вісім десятиліть.

Було очевидно, що, як і будь-якій іншій державі, новій країні загрожуватимуть зовнішні вороги. Спочатку Москва, а згодом Туреччина та Швеція (яку особливо підбурювала династична ворожнеча) створювали для Речі Посполитої численні воєнні випробування. Ще один ворог – татари – майже постійно вдирався в її кордони, щороку організовуючи грабунки та завдаючи величезних спустошень. Усе це хоча й було дуже виснажливим, не похитнуло основ нової держави. На початку XVII століття вона була спроможна навіть підтримувати претендентів на царський престол. Тогочасна російська епопея та легенда про польсько-литовську присутність у Москві надовго увійшли в польську національну ідентичність.

За правління Владислава IV Вази, після Поляновського миру (1634), Річ Посполита досягла найбільшого територіального розширення за всю свою історію, повернувши собі після понад століття Смоленщину та Чернігівщину. На тлі Європи, зануреної у Тридцятилітню війну, це був справжній оазис миру та процвітання, який, імовірно, вперше за часів свого існування став для решти континенту не далекою периферією, а чітким орієнтиром.

Причин пізнішої кризи Речі Посполитої слід шукати не в зовнішніх загрозах, а радше в несприятливих внутрішніх процесах. Попри поширену в Європі тенденцію конфесіоналізації, що була спрямована на уніфікацію релігійної доктрини та поглиблення її зв'язків із державою (що дуже влучно нещодавно описав німецький вчений Гайнц Шиллінг), Речі Посполитій тоді була притаманна значна, як на той час, релігійна толерантність. Варшавська конфедерація (1573) гарантувала шляхті свободу віросповідання, а повсякденна практика не сильно розходила з її деклараціями.

Швидкий розвиток протестантизму та реформа Католицької церкви, символом якої став Тридентський собор і його постанови, вплинули й на інші конфесії. Закономірним було рішення тодішніх ієрархів київської православної митрополії на чолі з митрополитом Михайлом Рогозою, які, піклуючись про свою церкву, вирішили скористатися загальновідомою і часто використовуваною практикою релігійної унії, у зв'язку з чим перейшли у римське підданство на синоді в Бресті 1596 року. Таким чином було створено нову релігійну громаду – Уніатську церкву, яка, з одного боку, була носієм давньої київської традиції, а з другого – створювала нову якість, об'єднуючи низку східних і західних особливостей. Брестська унія є певною мірою наслідком Люблінської унії з однаково далекосяжними наслідками. У другій половині XVIII століття Уніатська церква стала найбільшою релігійною установою у польсько-литовській державі, а її подальша доля становить дуже цікаву сторінку в історії Центральної та Східної Європи.

Включення в межі Польщі наддніпрянських земель поставило перед нею проблему, з якою стикалися також інші країни зі змінними кордонами. Суспільство відштовхувало від себе людей, які не могли адаптуватися до нових умов. Вони знаходили своє місце там, куди не дотягувалася рука центральної влади. У випадку Корони це були південні наддніпрянські землі, де у другій половині XVI століття почала формуватися Козаччина – некерована, ніким не контрольована і нікому не підзвітна за свої дії сила. На польсько-турецькому прикордонні відбувалися постійні сутички двох дуже подібних світів – козацького й татарського. Нібито представляючи інтереси своїх суверенів, вони насправді переслідували власні, не обов'язково благородні цілі. Спроби ввести Козаччину в державну систему, що здійснювалися ще з часів Стефана Баторія, не принесли успіху. Спочатку козаки були для Речі Посполитої настільки віддаленою проблемою, що турбували лише місцеве населення, яке з ними тісно контактувало. Лише включення придніпровських земель до соціально-економічної

державної системи спричинило конфлікт між тими, хто хотів щось змінити, і тими, хто не потребував цих змін.

Зі зростанням стабільності на новоприєднаних землях збільшувалася чисельність населення. Будувалися нові села та містечка, з'являлися малі, середні та великі землеволодіння. Іноді утворювалися справжні магнатські держави, зокрема, Вишневецьких, Заславських або Немиричів. На українських землях почав формуватися державний і суспільний устрій, який, з нашого погляду, можна назвати модернізацією. Цей устрій вимагав мирного співіснування із зовнішніми ворогами та внутрішньої стабільності. Козаки не погоджувалися на ці зміни, тим самим перетворившись на руйнівний, а не будівний фактор. Зіткнення цих двох реальностей – порядку і хаосу – могло призвести лише до конфлікту.

Від кінця XVI століття руські коронні землі стали полем для сутичок двох устроїв – державного та козацького. Козаччина, що саме формувалася, шукала засобів для вираження своєї нової ідентичності. Вона знайшла їх у гаслах боротьби за віру, козацьку свободу та волю. Під цими гаслами йшли у бій все нові козацькі покоління, аж до, здавалося, остаточного придушення козацтва після повстання 1638 року. Мир, який запанував в Україні, не був мертвою тишею. Навіть навпаки, це був період пошуків і розбудови. Наступні десять років у супереч пізнішим оцінкам дали цим землям довгоочікуваний перепочинок і новий подих. У 1648 році почалася кривава громадянська війна, наслідки якої були трагічними для обох ворожих сторін. Повстання Богдана Хмельницького порушило лад, започаткований завдяки Люблінській унії. Саме воно стало його смертним вироком.

Окрім Козаччини, решта руського народу зберігала вірність Речі Посполитій. З неї сформувалися сучасні білоруси та українці. Це вони зберегли депозит своєї руської ідентичності, із них пізніше почалося білоруське та українське відродження, плодами якого є нинішні незалежні держави.

Символом Козаччини вважається Переяславська рада 1654 року, яка є своєрідною антитезою Люблінського акта. Для того, що сформувало Річ Посполиту – шляхетської демократії та свободи слова, – у положеннях Переяславської угоди місця не знайшлося. Водночас козацько-московський союз від самого початку супроводжувався тінню царського батога. Часто називають потрібною, але, на жаль, запізнілою, Гадяцьку угоду від 1658 року. Ідея Руського князівства як третьої частини Речі Посполитої дійсно цілком обґрунтована, але і сама Гадяцька угода, і пізніша її реалізація мали небагато спільного з духом Люблінської унії. Передусім вона передбачала конфесійний паритет, виключивши з громадського життя уніатів, цей дуже важливий компонент руської ідентичності. За понад півстоліття уніатська церква стала важливим елементом релігійного ландшафту Речі Посполитої, з нею ідентифікувалася значна частина русинів на землях і Великого князівства, і Корони. Вони були такими ж гідними громадянами, як і інші. Під час козацьких воєн і подальшої навали Москви у 1654–1667 роках вони зазнали величезних страждань за вірність своїм цінностям. Козаки до них ставились як до зрадників руської справи, але історія показала, що істина була на боці уніатів.

Під час другої половини XVII століття Річ Посполита боронила не тільки свої володіння, а й міжнародне становище. На жаль, невдало. Падіння надходило повільно, непомітно, утім, неблаганно. Акт трьох поділів став кульмінацією недостатньої турботи про власну долю та наслідком відмови від цінностей, що характеризували творців Люблінської унії 1569 року.

XIX століття принесло зародження сучасних націоналістичних ідей, які інколи з часом зазнавали тоталітарних перетворень. Програмне виключення «чужих», пошук «свого» та називання всього «по-своєму» спричинило те, що Люблінську унію в кожному середовищі сприймали за певним кодом, який відповідав баченню певного народу. Для поляків вона була тим, що принесло Польщі славу та владу. Для литовців, українців і білорусів – символом

ганьби, який треба було би стерти з власної історії або щонайменше засудити та піддати вічній анафемі. Ніхто не хотів або не міг прийняти її такою, якою вона була: позбавленою національної зверхності, відкритою для інших і завдяки цьому здатною принести щедрі плоди тим, хто хотів цим скористатися.

Відкриття Люблінської унії та її правильне розуміння, особливо для її природних спадкоємців – сучасних поляків, українців, білорусів, литовців, латвійців і всіх, хто мав зв'язки з колишньою Республікою Обох Націй, – може надихнути на роздуми не лише про власне місце в Європі, а й про взаємні відносини. Виклик, з яким стикнулися наші предки майже чотири з половиною століття тому, підштовхнув до створення механізму, який сформував нову реальність, що, з одного боку, дала змогу кожному з її учасників знайти свій власний шлях, а з другого – укріпила цей вибір завдяки взаємній солідарності всередині більшого, понаднаціонального утворення.

Європа, що об'єднується сьогодні, створює нову якість, яку неможливо зрозуміти, не знаючи або відкидаючи те, що визначає європейську ідентичність. Історія нашого континенту – це не лише конфлікти та суперечки, а й, а можливо, перш за все, спільнота культури та почуття єдності, що було частково розбите за часів комуністичної диктатури, але тепер старанно відновлюється. Люблінська унія повинна стати тим фундаментом, на якому народи Європи стоятимуть як «вільні з вільними та рівні з рівними».

Бібліографія:

- Gil, A. (2010), *Jedność w wielości. Unia lubelska jako doświadczenie spotkania narodów, religii i kultur*, w: A. Gil (red.), *Unia lubelska. Dziedzictwo wielu narodów*, Lublin, s. 79-94.
- Gil, A., Skoczylas, I. (2014), *Kościół wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: metropolia kijowska w latach 1458-1795*, Lublin – Lwów.

- Hofman, I. (red.) (2010), *Unia lubelska – Unia Europejska*, Lublin.
- Jankiewicz, A. (red.) (2008), *Lex est Rex in Polonia et in Lithuania... Tradycje prawno-ustrojowe Rzeczypospolitej – doświadczenie i dziedzictwo*, Warszawa.
- Kłoczowski, J. (red.) (2004), *L'héritage historique de la Res Publica de Plusieurs Nations*, Lublin.
- Kłoczowski, J., Kras, P., Łaszkiwicz, H. (red.) (2009), *Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin.
- Kopczyński, M., Tygielski, W. (red.) (2010), *Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Litwin, H. (2000), *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569-1648*, Warszawa.
- Malec, J. (2003), *Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w nowożytnej Europie*, Kraków.
- Schilling, H. (2010), *Konfesjonalizacja. Kościół i państwo w Europie doby przednowoczesnej*, tłum. J. Kałużny, Poznań.
- Лаппо, И. (2013), *Люблинская уния 1569 г. Минск*.
- Яковенко, Н. (2008), *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*, видання друге, переглянуте і виправлене, Київ.

Агата Татаренко

Люблінська унія в культурній пам'яті: суперечка та діалог

Люблінська унія сформувала багатокомпонентну політичну, соціальну та культурну структуру, яка увійшла в історію як Республіка Обох Націй. Так склалося, хоча сама назва з'явилася в офіційному документі лише в 1791 році, тобто понад двісті років після підписання акта в 1569 році, коли Річ Посполита була наприкінці свого існування. Це були Заручини обох народів, детальні виконавчі положення до Конституції 3 травня. Два «народи», польський і литовський, пов'язані Люблінською унією, – це насправді населення, що складалося з численних громад, які ідентифікувалися з власними релігійними установами, власними мовами чи різними формами суспільної організації.

Цей образ «культурного розмаїття» швидко став головним гаслом, що описує спадщину, яка живить спільне джерело уявлень сучасних держав, що сформувалися на території Республіки Обох Націй. Водночас громади, які пережили цей історичний досвід як власний, сформували оповіді, які змагаються між собою, а інколи навіть суперечать одна одній. Численні спроби мирного співіснування, а також часті конфлікти, що були повсякденністю в житті мешканців Речі Посполитої, сприймалися крізь призму різних поглядів, що формувались у контекстах, які сприяли відцентровим тенденціям і закриттю у рамках «своїї» національної історії.

Як наслідок, з історичною спадщиною Люблінської унії досі змагаються, або користуються нею спадкоємиці заснованої у 1569 році держави: Білорусь, Литва, Польща, Україна. Культурна пам'ять* про Річ Посполиту як об'єднує, так і розділяє. З одного боку, це платформа для порозуміння, а з другого – вона викликає суперечки, які не лише мають історичне значення, а й впливають на сучасні відносини між державами і, як результат, на весь регіон. У дискурсах пам'яті, які ведуть окремі держави та суспільства, що посилаються на спадщину Люблінської унії, найгарячішу полеміку викликають два явища: політичний образ Республіки Обох Націй і її багатокультурність. Цей текст містить роздуми саме про них. Це дозволить відповісти на питання про те, як події, в яких брали участь різні тогочасні суспільства, були перекладені мовами національних історичних наративів, а отже, як сама Люблінська унія функціонує у культурній пам'яті громадян цих країн. Ці роздуми, які я веду з довгострокової історичної перспективи, також дозволять визначити спільні та суперечливі елементи в культурній пам'яті сучасних спадкоємців Люблінської унії.

Політичний образ Республіки Обох Націй

Республіка Обох Націй, або ж Річ Посполита – *Abiejų Tautų Respublika*, *Рэч Паспалітая*, *Rzeczpospolita*, – по-різному записана не лише в мовах народів, які колись входили до її складу, а й у їхній культурній пам'яті. Найбільші відмінності в оцінці цієї держави існують у Польщі та Литві, а також, особливо протягом

* Я використовую визначення культурної пам'яті Яна Ассмана, згідно з яким, «концепція культурної пам'яті об'єднує характерний для кожної громади та епохи ресурс багаторазово використовуваних текстів, образів і ритуалів, в яких вона культивує, закріплює та передає уявлення про себе, загальні колективні знання переважно (хоча і не обов'язково) про минуле, на якому група базує усвідомлення власної єдності та специфіки» (Assmann, 2003, с. 16).

останнього десятиліття, в Білорусі. Відмінне бачення, щоправда, меншою мірою, існує також в Україні. Водночас культурний образ Речі Посполитої в Білорусі та Україні набагато різноманітніший, ніж у Литві та в Польщі, де він відносно статичний і змінюється лише зрідка.

У культурній пам'яті поляків Річ Посполита збереглась як переконливо позитивне явище. Ця назва містить для поляків позачасову легітимізацію польської держави та є основним орієнтиром в її діяльності. Це помітно у назвах, які впродовж століть мала польська держава. Відроджена в 1918 році, вона називалася *II Rzeczpospolita* (досл. Друга Республіка), що мало підкреслити історичну спадкоємність польської держави та одночасно легітимізувати її існування. Схожою була ситуація після трансформації у 1989 році. У Конституції Республіки Польща з 1997 року польська держава названа *III Rzeczpospolita* (досл. Третя Республіка).

У зв'язку з цим, характерним для культурної пам'яті поляків явищем є ідеологізація інтеграції Корони Королівства Польського з Великим князівством Литовським, якщо не ототожнення Речі Посполитої з Польщею. Це пов'язано зі сприйняттям акта Люблінської унії, який увійшов у пам'ять не стільки як об'єднання сил Корони та Великого князівства в одній країні, що стала новою якістю на карті Європи, скільки як приєднання Литви до території Речі Посполитої.

Це наочно демонструється фразами, що вкоренились і вживаються в польській мові та стосуються історії Республіки Обох Націй. У Польщі зазвичай говорять про «поділи Польщі» (це також назва частини карт, що ілюструють хід поділів), а не про поділи Республіки Обох Націй. Це явище, хоча й характерне для сучасної культурної пам'яті поляків, виводиться з XIX століття. Тоді назва «*Rzeczpospolita*» поступово замінювалася назвою «*Polska*» (Bömelburg, 2013, с. 32; Lelewel, 1829). Описане явище добре ілюструє підхід поляків до литовського національного руху. До Першої світової війни у різних концепціях відновлення незалеж-

ності Польщі, поляки не припускали, що Литва може відродитись як незалежна держава.

Республіка Обох Націй увійшла до культурної пам'яті поляків як ідеальна держава. Її силу та позицію в Європі, згідно із записами в історичній пам'яті, визначали «релігійна толерантність», яку символізував акт Варшавської конфедерації 1573 року. Суспільство Речі Посполитої було відкритим і мирним. Таке бачення збереглося в текстах художніх творів. Література XIX століття, особливо твори Адама Міцкевича, а також пізніші романи Генрика Сенкевича, фактично сакралізували пам'ять про Річ Посполиту. Перший стовпець вступу до «Пана Тадеуша», заснований на життєвому досвіді польського пророка Адама Міцкевича, поглибив тугу чергових поколінь поляків за «втраченими Кресами». Своєю чергою, «Трилогія» Генрика Сенкевича укріпила образ шляхтича, ще одного символу Речі Посполитої, який за потреби без вагань до останнього боротиметься за свою Батьківщину (Скшетуський), але в разі необхідності виявить спритність і перехитрить ворога (Заглоба). Завдяки своїй творчості письменник забезпечив тяглість культурної традиції Речі Посполитої, яку доповнили популярні екранізації долі Скшетуського, Володийовського, Кмітіца та Заглоби.

Період між актом Люблінської унії та поділами поляки сприймають сентиментально та з ностальгією, міцно пов'язаною з Кресами, тобто з Вільнюсом, зі Львовом, Збаражем, із землями на схід від Польщі, які колись їй належали і які увійшли у культурну пам'ять поляків. Однозначно інакше ці роки бачать литовці. В їхній культурній пам'яті вони закарбувались як період союзу Великого князівства Литовського з Короною Польського Королівства, але союзу, який зашкодив Литві. Це був період, коли цій державі довелося відмовитися від частини свого суверенітету, через що вона зазнавала полонізації. Роки союзу із Короною розглядаються як час, коли Литва не могла розвинути так, як це зробили інші тогочасні країни. З цієї причини Річ Посполита в культурній пам'яті литовців не асоціюється з «литовськістю».

Вона також жодним чином не легітимізує пізніших форм литовської державності.

Через це литовці сприймають Республіку Обох Націй інакше, ніж поляки. Це держава з неефективним державним апаратом, неорганізована, позбавлена стабільної влади. Функціонує також інший образ шляхти, яка в литовському сприйнятті, на відміну від польського, не є монолітним утворенням. Вона поділяється на литовську та польську шляхту, тобто на «своїх» і «чужих». Польська шляхта керувалася передусім власними інтересами, послаблюючи при цьому владу й негативно впливаючи на становище литовської шляхти.

Парадоксально, але деякі твори, особливо Генрика Сенкевича, що сформували позитивну оцінку Республіки Обох Націй у польському суспільстві, у литовців посилили переконання щодо другорядної ролі, яку відігравала Литва після Люблінської унії. У литовській поезії 1569–1795 роки описуються як «п'ять віків без світанку», на відміну від «золотого віку» розвитку Польщі, як називали цей період польські автори.

Набагато складніша культурна пам'ять про Республіку Обох Націй у Білорусі. Це пояснюється силою та активністю різних процесів формування білоруської ідентичності та зіткненням різних понять, особливо двох основних: впливу Сходу (православ'я, Росія) і Заходу. Це питання ускладнюється також тим, що, згідно з офіційною білоруською історіографією, яка досі певною мірою представлена у школах і університетах, поява Речі Посполитої описується як початок трагічного розділу в історії Білорусі. Велике князівство Литовське в 1569 році зникло з карти Європи як незалежна держава і було «поглинуте» Польщею. Таку оцінку можна розглядати як частину інтелектуальної спадщини радянської історіографії, що панувала в Білорусі до 1989 року, а також як активність Олександра Лукашенка, особливо у другій половині 90-х років XX століття. Відповідно до більш зважених позицій, що базуються на національно-етнічному аналізі історії Білорусі,

укладення Люблінської унії оцінюється як вибір меншого зла перед загрозою зі Сходу (Московське царство).

Потрібно підкреслити очевидну річ: білоруський історичний дискурс і білоруська культурна пам'ять як раніше, так і тепер, посилаються насамперед до спадщини Великого князівства Литовського. Саме навколо нього зосереджується дискусія, присвячена пам'яті про Республіку Обох Націй. Сприйняття й оцінка Великого князівства Литовського навіть протягом останніх 30 років змінювалися кілька разів.

У 1991 році білоруські політики, в тому числі, наприклад, міністр закордонних справ П'ютер Краучанка, говорили про Велике князівство Литовське як про явище, що забезпечувало історичну легітимність Республіки Білорусь. Державні символи Великого князівства Литовського були прийняті новоствореною білоруською державою (Riach, 1997, с. 111). Раніше ці ж символи використовувала у 1918 році Білоруська Народна Республіка. Тому мотивом рішення 1991 року могло бути бажання показати історичну тяглість білоруської держави.

Водночас на початку 90-х років XX століття у білоруському історичному дискурсі було визнано, що Велике князівство Литовське можна охарактеризувати як литовсько-білоруську, а водночас білорусько-литовську державу з урахуванням українського впливу. Суперечки щодо того, хто є наступником цієї країни, точилися з урахуванням пам'яті про суб'єктність кожного з його сучасних спадкоємців. Цьому, ймовірно, сприяла атмосфера становлення нових порядків у Європі.

Цей свого роду статус-кво, досягнутий, що потрібно підкреслити, спільно білоруськими та литовськими дослідниками, швидко змінився в 1994 році з приходом до влади Олександра Лукашенка. Президент Білорусі пропагував повернення до радянського бачення історії Великого князівства Литовського, що характерне також для литовської історіографії, де Велике князівство Литовське сприймалося винятково як литовське державне утворення. Згідно з цією концепцією, Білорусь була об'єктом

литовської експансії. Варто додати, що як у тодішніх, так і в сучасних дебатах лунають голоси, згідно з якими наступником Великого князівства Литовського є лише Білорусь (Krawsewicz, 2014, с. 82-83).

Однак це не були й не є єдині позиції в білоруських дискусіях щодо історичної пам'яті про спадщину Великого князівства Литовського й у ширшій перспективі – Республіки Обох Націй. У другій половині 1990-х років обговорення, що велися за межами офіційного тлумачення історії, а також за межами Білорусі, але за участі білорусів, що виходили за межі академічних середовищ і охоплювали середовища незалежні, проходили в дусі діалогу і ґрунтувалися на бажанні знайти своє місце та свою ідентичність у складній структурі Речі Посполитої (Traba, 2003).

Після 2000 року ми могли спостерігати поступові зміни в білоруському дискурсі пам'яті про Велике князівство Литовське, що, однак, не завжди супроводжувалися зміною ставлення до Республіки Обох Націй і Люблінської унії. Дедалі частіше з'являються посилання на Велике князівство Литовське як на важливий чи навіть основний елемент, що формує білоруську ідентичність і білоруську державність. Це добре ілюструє виставка случьких поясів, організована у 2012 році. Експозиція в Національному художньому музеї Республіки Білорусь у Мінську рекламувалася, зокрема, плакатами із гаслом «Дні відродження литовської держави». Інший приклад: на відкритій у Білорусі дошці, що демонструє «генеалогію» білоруських правителів, на одному кінці хронології стоять російські князі, а на іншому – Олександр Лукашенко.

Образ Республіки Обох Націй, що функціонує в українській культурній пам'яті, такий же складний, як і в білоруській. Варто зазначити, що через сучасну суспільно-політичну ситуацію в Україні, колишня Річ Посполита не посідає такого важливого місця в історичних дискусіях і обговореннях щодо історичної пам'яті, як у Польщі, Литві чи навіть Білорусі. Це сталося, зокрема, тому, що в середині XVII століття, тобто після повстання

Богдана Хмельницького, на українських землях була створена паралельна політична модель, козацький Гетьманат, який став історичним орієнтиром сучасної української державності. Як наслідок, культурна пам'ять українців зберігає суперечливі, щоби не сказати критичні, спогади про Республіку Обох Націй. Період після укладення Люблінської унії часто описується як епоха «польського ярма», накинута на шию українського народу, а сама Люблінська унія оцінюється як включення українських земель до складу Речі Посполитої.

Друга з основних тенденцій в українській історичній пам'яті – сприйняття укладення Люблінської унії як відкриття шляху на Захід. Відповідно до цього підходу, Річ Посполита розглядається як джерело певних ознак державної організації та політичних традицій, характерних для України, які водночас відрізняють Україну від Росії або, у ширшому розумінні, від Сходу. Треба підкреслити, що мова йде не так про саму Річ Посполиту, як про її належність до іншого, ніж Росія, цивілізаційного кола. Такий підхід добре відображений у словах історика Ігоря Шевченка: «Захід прийшов в Україну в польському кунтуші».

Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що український меморіальний дискурс про Республіку Обох Націй, як і у випадку Литви, будується на протиставленні уявленням поляків про Люблінську унію. Від часів козацьких повстань у XVII столітті, а пізніше у XIX столітті в національній думці, представлений, зокрема, Тарасом Шевченком, акцент робився на боротьбі з міфічним образом Речі Посполитої. У вірші «До поляків», написаному між 1847-м і 1858 роком, український поет боровся з польською романтичною ідеєю Речі Посполитої (Ejsmond, 1915, с. 30). Подібним чином, на протиставленні, пізніше формувався й український національний рух.

Багатокультурність

Ще одне важливе історичне явище, що виникло внаслідок Люблінської унії та по-різному зафіксоване в культурній пам'яті сучасних спадкоємців Республіки Обох Націй, є багатокультурність. Це явище, так саме як і обговорене вище, частіше ділить, ніж об'єднує пам'яті різних народів, хоча, звичайно, помітні певні паралелі та спільна діяльність.

У культурній пам'яті поляків Республіка Обох Націй записалась як багатокультурна країна. Це формулювання нероздільно супроводжує наративи та культурологічні тексти про період між 1569-м і 1795 роком. Вдалим прикладом є виставка «Під спільним небом. Республіка багатьох народів, конфесій, культур (XVI–XVIII століття)» (пол. *Pod wspólnym niebem. Rzeczpospolita wielu narodów, wyznań, kultur (XVI-XVIII w.)*), організована Музеєм історії Польщі у 2012 році в Королівському замку у Варшаві. Одним із найважливіших об'єктів, що там були представлені, був оригінальний акт Люблінської унії.

Метою, яку поставили собі автори виставки, було «нагадати сучасним відвідувачам про те, що на землях колишньої Речі Посполитої, де зараз існують різні держави та народи, майже два з половиною століття функціонувала держава, що формально була федерацією двох організмів: Корони Польського Королівства та Великого князівства Литовського, де правила шляхта, жило багато національних, етнічних і релігійних груп» (Muzeum Historii Polski, 2012). Ця досить довга цитата та сама назва виставки добре відбивають її зміст і послання, яке вона мала донести. Автори хотіли показати певний спільний простір, населений різними релігійними групами, представити спільну спадщину, не привласнюючи минуле.

У схожому дусі, також у 2012 році, була організована вже згадувана виставка случьких поясів у Національному художньому музеї Республіки Білорусь у Мінську. В урочистому відкритті 17 лютого 2012 року взяли участь представники влади та музейні працівники з Білорусі, а також Литви та Польщі. Представлені

на виставці пояси, виготовлені у знаменитій мануфактурі, заснованій родиною Радзивілів, були позичені з колекції Національного художнього музею у Вільнюсі та з білоруських колекцій (україн бідних на такі експонати). Уладзімір Пракапцоу, тодішній і чинний директор мінського музею, в інтерв'ю, присвячених виставці, у тому числі Польському Радіо, говорив, що пояси для кунтушів, зокрема случькі, були символом шляхти Республіки Обох Націй, а також заохочував музейних працівників із Польщі, Білорусі, Литви, України та Росії співпрацювати у підготовці виставок інших цінних предметів періоду Речі Посполитої. Ця виставка є цікавим прикладом двоїстості білоруського дискурсу пам'яті про спадщину Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Ця спадщина в формі символічних случьких поясів сприймається як власна, але без намагань присвоїти її винятково для білоруського народу. Однак треба підкреслити, що спільна багатокультурна спадщина Республіки Обох Націй досі посідає маргінальне місце в білоруському історичному дискурсі. Основна роль належить згадкам про Велике князівство Литовське.

Хоча подібних прикладів представлення мультикультурності, що сприяють формуванню поваги до внеску різних спільнот, які існували в межах Речі Посполитої, можна навести більше, це не єдині способи розуміння та подання цього явища. 23 червня 2017 року у Національному музеї у Кракові відкрилася виставка *#dziedzictwo* (з пол. *спадщина*). Відповідно до намірів авторів, вона мала бути нагадуванням про польську історичну спадщину попередніх століть відновлення незалежності. Експозиція, натхненна відомою виставкою Марека Ростворовського 1979 року під назвою «Портрет поляків власний» (пол. *Polaków portret własny*), порушувала питання щодо того, як поляки визначають свою історію, культуру та цивілізаційну спадщину. Водночас вона демонструвала зовсім інший підхід до мультикультурності Республіки Обох Націй, аніж на виставці, підготовленій Музеєм історії Польщі у 2012 році. Експозиція 2017 року формувалася винятково на основі колекцій Національного музею у Кракові,

що було чітко підкреслено, через це він перетворився у справжнє сховище польської спадщини. Передусім увагу привертала структура оповіді виставки – вона включала елементи, характерні для культур інших етнічних і релігійних груп, що співіснували на території Речі Посполитої, та характеризувала їх як польські. У польську понятійну систему були вплетені, зокрема, згадані вище слувцькі пояси. Виставка *#dziedzictwo*, хоча й використовувала поняття багатокультурності, де-факто зосереджувалася на пошуку стабільних елементів польської історії та тяглості національної культурної ідентичності. Що ж до періоду між укладенням Люблінської унії та поділами, то це відбулося коштом культур інших народів.

Іще одним цікавим прикладом підходу до мультикультурності стала польсько-литовська виставка «О краю мій, Литво... Адам Міцкевич і його поема “Пан Тадеуш”» (пол. *Litwo, Ojczyzno moja... Adam Mickiewicz i jego poemat “Pan Tadeusz”*), організована з нагоди 100-річчя відновлення незалежності Польщі та Литви, що проходила у Палаці великих князів литовських Національного музею у Вільнюсі з 27 листопада 2018 року по 24 лютого 2019 року. У рамках виставки вперше у Литві було представлено рукопис «Пана Тадеуша» Адама Міцкевича. Експонат супроводжувався розбудованим історичним коментарем про життя автора, а також історію написання твору. Додатковим завданням виставки під патронатом прем'єр-міністрів і міністрів культури Польщі та Литви було проілюструвати та представити відвідувачам культурний контекст, зокрема, багатокультурність Республіки Обох Націй. Адама Міцкевича зображено як людину, що належить до культурної спадщини, яка єднує обидва народи. Водночас сам Пан Тадеуш був поданий як позачасове представлення польськості. Як з-поміж експонатів виставки, так і у промовах, що супроводжували її урочисте відкриття, білоруські мотиви згадувалися лише маргінально.

Варто додати, що згадана вище виставка – не єдиний виклад розповіді про багатокультурну спадщину Люблінської унії

в литовському історичному дискурсі. Протягом багатьох років у ньому переважало уявлення про колонізацію литовського народу в 1569–1795 роки. Цей погляд розвинувся ще за часів Вітовта. Литовська шляхта у різний спосіб намагалася боротися не лише з колонізацією, а й з почуттям неповноцінності, яке в неї викликали польські шляхтичі. Звідси легендарні описи литовського етногенезу, найпоширенішим з яких була легенда про те, що пращуром литовських князів був Палемон – Публій Лібон з герба Колонна (палемонський міф) (Orzeł, 2016; Minkevičius, 1997, с. 96). Треба підкреслити, що ідея щодо зв'язків литовців із Римською імперією існувала ще до акта Люблінської унії та вписувалась у вельми поширену в Європі тенденцію, згідно з якою престижними вважалися зв'язки між політичними елітами різних країн і діями з давньої історії.

Ще одним важливим питанням у литовській пам'яті, а також в історичному дискурсі, що суперечить популярному серед поляків міфу про багатокультурність Речі Посполитої, є мова. Сильна прив'язаність до рідної мови об'єднувала поляків і литовців протягом століть. Мова з'являється в литовському дискурсі як один з елементів, що визначають націю, поруч із територією та культурною єдністю, ще у в Мікалоюса Даукша (1527/1538–1613), ординарія Жмудської дієцезії, а передусім великого литовського гуманіста, який наголошував на значенні розвитку литовської мови як літературної (Minkevičius, 1997, с. 96).

У такому контексті не дивно, що період між укладенням Люблінської унії та поділами Республіки Обох Націй сьогодні розглядається у Литві радше критично, а не крізь призму мультикультурності. Тоді литовська мова не могла розвиватися в публічній сфері, оскільки Велике князівство Литовське до останніх років XVII століття використовувало в офіційних документах руську мову, латинську – в релігійній і науковій літературі, польську – у спілкуванні між представниками еліти. Мовні питання визначили також підхід до литовської культури загалом. Литовський національний рух, що формувався протягом багатьох років із

огляду на минуле, не згадував полонізовану литовську шляхту. Натомість давав високу оцінку часам Гедиміна та Вітовта, тобто Середньовіччю (Łaszkiiewicz).

Водночас, попри наявні суперечності, які й зараз існують у польсько-литовській пам'яті, дедалі частіше не лише в польському, а й у литовському наративі говориться про багатокультурний Вільнюс, що протягом багатьох років залишався спірним елементом, який присвоювала то одна, то інша сторона. Є багато прикладів такого підходу. Ще Міцкевич називав Вільнюс «осередком польськості», і це визначення міцно вкоренилося в культурній пам'яті поляків. Оповіді про Креси як про землі, де струмлять молочні ріки, були сформовані подібним чином. Укорінення таких оповідей у культурі спричинило, як уже говорилося, відсторонення від незалежницьких амбіцій Литви під час Першої світової війни. Це виявляє цікаву залежність. Хоча в польській культурній пам'яті закріпився образ Республіки Обох Націй як багатокультурної країни, спадкоємцем цієї багатокультурності була винятково відроджена польська держава. Це значною мірою заслуга національних дискурсів XIX століття.

Багатокультурність в оповідах про Вільнюс є характерною рисою літературної творчості та мемуарів таких письменників, як, наприклад, Чеслав Мілош і Барбара Скарга, які мають у своїй біографії досвід, пов'язаний із Кресами. Ці літератори пишуть про Вільнюс як про польське, литовське, єврейське місто (Janowska, Mucharski, 2008; Miłosz, 1969). Сам Мілош став своєрідним символом польсько-литовських культурних зв'язків. Коли в червні 2011 року у Вільнюсі було відкрито меморіальну дошку, присвячену Чеславу Мілошу, тодішній мер литовської столиці Артурас Зуокас заявив, що Польщі та Литві доведеться поділитися Мілошем так само, як Міцкевичем, що свідчить про спільну культуру Польщі та Литви та зобов'язує творити спільне майбутнє (Tarasiewicz, 2011).

Сьогодні в подібному тоні висловлюється багато польських і литовських митців, наприклад, Барбара Торуньчик або Томаш

Венцлова, автор відомої книжки «Описати Вільнюс» (Venclova, 2006). Венцлова розповідає про Вільнюс у категоріях, що виходять за межі польсько-литовських відносин і пам'яті. Він пише про нього як про місто прикордоння, своєрідний анклав, місто духовності та мистецтва, нарешті, місто багатьох культур і багатьох релігій, спадщина якого об'єднує Польщу, Литву та Білорусь, про яку в цьому контексті часто забувають.

Варто підкреслити, що хоча спільне мультикультурне минуле повільно пробивається в білоруській культурній пам'яті, прикладом чого є згадана вище виставка случьких поясів, то в українському дискурсі воно практично відсутнє. Культурна спадщина Республіки Обох Націй сприймається скоріше під кутом зору колонізації, а в позитивному ключі – як європеїзація, що за допомогою європейських культурних моделей пов'язує Україну із західним цивілізаційним колом і забезпечує специфічний фундамент для подальшої інтеграції із Заходом. Річ Посполита увійшла до культурної пам'яті українців як своєрідна колоніальна імперія, що унеможливила відродження руської державності, яка зараз сприймається як українська. Тому в цьому випадку було би важко говорити про культурний обмін, який не призвів би до втрати самобутніх рис української культури (Isajewicz, 1994, с. 33). Ці два бачення ролі польської культури до сьогодні добре помітні в релігійній сфері, особливо у ході оцінки впливу православної та уніатської церков на сучасну культурну пам'ять українців.

Як справедливо зазначила у 2017 році Юрате Кіаупіене, Люблінська унія, хоч і об'єднала (щонайменше) два народи, Корону та Литву, досі розділяє культурну пам'ять Литви та Польщі. Це проявляється, приміром, у тому, що Литва не відзначає урочистих річниць укладення союзу. Пам'ять про цей акт не відображена також у громадському просторі. У Литві ми не побачимо площ чи вулиць, названих на честь Люблінської унії 1569 року. Її також рідко порівнюють із Договором про Європейський Союз, у той час як це порівняння міцно увійшло у польський дискурс (Kiaupienė, 2017). Подібно до Литви, культурна пам'ять про Люб-

лінську унію формувалася в Білорусі та Україні, у цих країнах сліди укладення унії також непомітні.

Можна знайти й певні винятки. Як приклад із литовського дискурсу можна згадати мобільну виставку «Литва: культура та історія», яку провели Литовський художній музей і Міністерство закордонних справ Литовської Республіки*. Експозиція, за задумом мистецтвознавця Ірени Вайшвілайте, мала на меті показати найважливіші етапи розвитку Литовської держави. Вона була розроблена у двох мовних версіях. Перша, англійською мовою, була відкрита восени 2008 року і показана в багатьох країнах Європи та світу, в тому числі в Естонії, Фінляндії, Великій Британії, Чехії, а також у штаб-квартирах міжнародних установ, таких як Рада Європейського Союзу, ЮНЕСКО (Париж), ООН (Нью-Йорк).

Друга версія виставки, підготовлена німецькою, польською, латвійською, російською, білоруською та українською мовами, була представлена у Німеччині, Австрії, Польщі, Латвії, Білорусі, Україні, а також у Росії та Молдові. Лейтмотив експозиції – політична історія Литовської держави – переплітається у ній із темами, пов'язаними з культурою та мистецтвом, що зародилися в Литовській державі, але підкреслюють її зв'язок з європейськими країнами. Виставка мала показати процес європейської інтеграції Литви або, в ширшому розумінні, Литви та західної цивілізації в довготривалій перспективі. Люблінська унія була одним з елементів цього процесу. Такими міркуваннями можна пояснити вибір міст і установ, в яких була показана експозиція.

Цікаво, що історичні зв'язки Литви з міжнародними подіями також були продемонстровані завдяки таким символічним постатям, як, наприклад, Тадеуш Костюшко, якого зобразили як героя з литовським корінням. Костюшко, національний герой Польщі, Литви й американців, народився в Меречовщині на Поліссі, на території нинішньої Білорусі. У цьому контексті варто

* Значно суперечливішу реакцію викликала книжка, написана на основі виставки, під назвою *Millenium Lithuaniae*, присвячена тисячоліттю існування Литви (див. Sapoka).

підкреслити, що литовці в дискусіях про пам'ять, які тривають нині, також звертають увагу на присвоєння Польщею спадщини Речі Посполитої, що, за їхніми словами, проявляється у сприйнятті таких діячів, як Адам Міцкевич чи Тадеуш Костюшко, як суто польських героїв.

Ця виставка – один із багатьох прикладів специфічного сприйняття спадщини Люблінської унії та Речі Посполитої не лише у Литві, а й у Польщі, а частково також у Білорусі та в Україні. Вона дозволяє помітити певні риси, спільні для дискурсів культурної пам'яті різних країн, які нині існують на території Республіки Обох Націй. По-перше, виставка дає змогу зауважити одну з найбільших проблем, що існують у практиках пам'яті цих країн, – тенденцію до ідентифікації певних явищ, переживань і досвіду, спільних для всього простору, як «власних». По-друге, вона показує, що перебування між Сходом і Заходом є характерним елементом національної ідентичності спадкоємців Речі Посполитої. Це відбивається у необхідності підкреслювати, ба навіть буквально доводити історичні зв'язки тієї чи іншої країни із Заходом. Цей аспект спадщини Люблінської унії особливо яскраво висвітлювався під час процесів інтеграції Польщі та Литви з Європейським Союзом, що також ілюструє згадана виставка.

Завершуючи, варто поставити питання про те, згідно з якою моделлю могла би формуватися культурна пам'ять про Люблінську унію сьогодні, в тому числі в країнах, що виростили на основі спільнот, які жили на території Республіки Обох Націй. Найточнішою здається концепція, яка представляє Люблінську унію як політичну модель, перший у своєму роді досвід, що об'єднав в один політичний суб'єкт різні громади та державні утворення, подібно до того, як сьогодні це намагається зробити Європейський Союз. Це яскраво виражено у формулі Івана Павла II з 2003 року «від Люблінського союзу до Європейського Союзу», яка вже увійшла у дискурс пам'яті про обидва союзи.

Бібліографія:

- Assmann, J. (2003), *Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa*, tłum. S. Dyroff, R. Żytniec, „Borussia”, nr 29, s. 11-16.
- Bömelburg, H.-J. (2013), *Pochwała różnorodności i opowieść o upadku*, w: H.H. Hahn, R. Traba (red.), *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 3, Warszawa, s. 25-40.
- Ejsmond, J. (tłum.) (1915), *Polska w pieśniach cudzoziemskich*, Warszawa.
- Isajewicz, J. (1994), *Na skrzyżowaniu kultur: Ukraina a Europa Środkowo-Wschodnia*, „Lithuania”, nr 2 (11) – 3 (12), s. 31-35.
- Janowska, K., Mucharski, P. (2008), „Innego końca świata nie będzie”. Z Barbarą Skargą rozmawiają Katarzyna Janowska i Piotr Mucharski, Kraków.
- Kiaupienė, J. (2017), *Wykład z okazji rocznicy obchodów Unii Lubelskiej w Lublinie w 2017 r.*, https://lublin.eu/gfx/lublin/userfiles/_public/lublin/przestrzen_miejska/zabytki/znak_dziedzictwa_europejskiego/spotkania/lublin/2017_09_18_wyklad_pl.pdf [11.07.2019].
- Krawcewicz, A. (2014), *Wielkie Księstwo Litewskie – wizja litewsko-białoruska?*, w: A. Nikžentaitis, M. Kopczyński (red.), *Dialog kultur pamięci w regionie ULB*, Warszawa, s. 82-87.
- Lelewel, J. (1829), *Dzieje Polski. Potocznym sposobem opowiedział. Do nich dwanaście krajobrazów skreślił*, Warszawa.
- Łaszkiwicz, H. *Pamięć i zapomnienie. Węzły pamięci w stosunkach polsko-litewskich*, www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-09.pdf [11.07.2019].
- Miłosz, Cz. (1969), *Miasto bez imienia. Poezje*, Paryż.
- Minkevičius, J. (1997), *Co to jest litewskość*, „Lithuania”, nr ¾ (24/25), s. 92-103.
- Muzeum Historii Polski (2012), „Pod wspólnym niebem...” – wystawa Muzeum Historii Polski, <http://muzhp.pl/pl/c/808/pod-wsplynym-niebem-wystawa-muzeum-historii-polski> [11.07.2019].
- Orzeł, J. (2016), *Historia – tradycja – mit w pamięci kulturowej szlachty Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, Warszawa.
- Riach, D. (1997), *Białoruskość a symbolika i tradycje narodowe*, tłum. J. Ostyk-Narbutt, „Lithuania”, nr ¾ (24/25), s. 102-116.

- Šapoka, M. *Wielkie Księstwo Litewskie: próba nowego spojrzenia na punkty styczne polskiej i litewskiej pamięci historycznej*, <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-02pl.pdf> [11.07.2019].
- Tarasiewicz, S. (2011), *Wilno upamiętniło swego wybitnego obywatela Czesława Miłosza*, „Kurier Wileński”, 8 czerwca, <https://kurierwilenski.lt/2011/06/08/wilno-upamietnilo-swego-wybitnego-obywatela-czeslawa-milosza/> [11.07.2019].
- Traba, R. (red.) (2003), *Tematy polsko-białoruskie: historia, literatura, edukacja*, Olsztyn.
- Venclova, T. (2006), *Opisać Wilno*, tłum. A. Kuzborska, Warszawa.

Александра Кучинська-Зонік,
Домінік Вільчевський

«Сьогодні Польща та Литва простягають одна одній руку»*. Польська перспектива двостороннього співробітництва

2019 рік рясніє подіями, що присвячені кілько-
касотрічній історії польсько-литовських
відносин. 26 квітня ми відзначали 25-ту річницю підписання
Договору між Республікою Польща і Литовською Республікою
про дружні відносини та добросусідську співпрацю, 1 липня –
450-річчя Люблінської унії. Ці події – це нагода подумати не
тільки про нинішній стан польсько-литовського діалогу, а й про
перспективи та виклики майбутньої співпраці.

Незалежні держави, що відродилися у 1990-х роках (Польща
та Литва) прагнули відбудувати розірвані політичні, економічні
та соціальні зв'язки на нових, партнерських, засадах. 5 вересня
1991 року дипломатичні відносини між ними були офіційно від-
новлені, а 13 січня 1992 року підписано Декларацію про дружні
стосунки та добросусідську співпрацю між Республікою Польща
та Литовською Республікою. Наступний етап зближення – це вже
згаданий договір, підписаний президентами Лехом Валенсою та
Альгірдасом Бразаускасом. Його було укладено на 15 років із ав-
томатичним продовженням на 5-річні періоди. Ратифікація дого-
вору супроводжувалася переконанням, що потрібно «відпустити

* Промова президента Республіки Польща Леха Валенси в Литовському Сеймі 26 квітня 1994 р. (1994, с. 131-133).

минуле та дивитись у майбутнє». Вважалося, що, хоча взаємні відносини й ускладнює історичний тягар, за нових геополітичних реалій країни мають шанс побудувати кращі стосунки. Договір, з одного боку, був вираженням історичних компромісів (визнано, що кожен народ має право самостійно оцінювати власну історію), а з другого – завдяки далекоглядності його авторів виявився проривом у взаємних дипломатичних, соціальних, економічних, самоврядних і транскордонних відносинах. Він сприяв налагодженню співпраці між Польщею та Литвою, а особливо важливе значення мав у перші роки після його підписання, коли обидві країни ще не були членами ні ЄС, ні НАТО. Підтримка двосторонніх контактів, активізація спільної діяльності в рамках обох організацій у сфері енергетичної політики, а також відносини з Росією чи країнами Східного партнерства були основою стратегічного партнерства між Польщею та Литвою, що базувалося на спільних цілях та інтересах. Друга половина 1990-х років була періодом надзвичайно інтенсивних політичних контактів на найвищих щаблях. Першою закордонною поїздкою президента Польщі Александра Кваснєвського став візит до Литви, здійснений у 1996 році. Так само президент Литви Валдас Адамкус у 1998 році цілтю свого першого закордонного візиту обрав Польщу. 2 липня 1997 року відбулося перше засідання спільної парламентської асамблеї, метою якого була підтримка вступу Польщі та Литви до ЄС і НАТО, а також розв'язання важливих для обох країн політичних проблем. У той час двосторонні відносини між державами були надзвичайно тісними та інтенсивними, Польща й Литва були переконані у спільності своїх інтересів і налаштовані на довготривалу співпрацю для їхньої реалізації. Стратегічні цілі стосувалися глобальної політики (заходи у сфері міжнародної безпеки, розвитку демократії та захисту прав людини), членства в НАТО та ЄС, регіональної та східної політики, включаючи підтримку інтенсивних взаємних контактів і політичного діалогу, а також підтримку держав Східної Європи в інтеграції з ЄС і НАТО. Польща та Литва у сфері зовнішньої політики та політики

безпеки не висловлювали жодних суперечливих чи протилежних поглядів, а можливі конфлікти інтересів і розбіжності у думках не стосувалися питань першочергового значення.

Проте у наступні роки відносини погіршилися, головню через посилення польсько-американської співпраці, «перезавантаження» у польсько-російських відносинах коштом Литви, інтеграції Литви до Нордичних країн, запуску так званої Картки поляка (2007), відхилення у Литві законопроекту, що легалізував запис польських прізвищ (2010), литовський освітній закон (2011) і перебільшене (на думку литовців) висвітлення Польщею проблем польської меншини у Литві чи розчарування Польщі відсутністю рішень у цьому питанні. Крім того, однією з найважливіших причин, що мали вплив на польсько-литовські стосунки, називають фактор особистості міністра закордонних справ Польщі Радослава Сікорського.

Зараз активізація діалогу між Польщею та Литвою має принципове значення для стабілізації ситуації в регіоні Центрально-Східної Європи в енергетичній сфері, а також у сфері оборони та безпеки, тоді як у двосторонній співпраці (переважно у питаннях прав національних меншин) досі існує багато спірних питань.

Економічне співробітництво

Економічне співробітництво ще з 1990-х років було важливим елементом взаємних відносин, оскільки воно характеризувалося прагматизмом, відсутністю емоцій і вимірюваними результатами для кожного з партнерів. Уважалося, що швидкий і ефективний розвиток економічного співробітництва є мірилом добросусідських відносин між державами. Цій меті в основному сприяли діяльність в інститутах двостороннього співробітництва (консультативні комітети президентів, ради з питань міжурядової співпраці, парламентські асамблеї, організації економічного самоврядування), ініціювання спільних проектів у галузі транспортної та енергетичної інфраструктури в рамках стратегії

інтеграції до ЄС, обмін науковими технологіями та інформацією для розвитку економічних відносин, а також низові ініціативи підприємців і органів місцевого самоврядування.

Перед вступом до ЄС особливе значення мала адаптація законодавчої та інституційної систем країн до стандартів ЄС і виконання двосторонніх договорів на основі Угоди про вільну торгівлю між Польщею та Литвою (1996), у тому числі скасування тарифних обмежень на промислові та агропродовольчі товари, створення умов для збільшення активності литовських суб'єктів господарювання на польському ринку, обмін економічною інформацією, розвиток інвестицій і експортної співпраці на ринках третіх країн, просування польської продукції в Литві та литовської в Польщі економічними представництвами та торговельними офісами, а також формування позитивного іміджу обох країн. У цей період було також розпочато співробітництво в галузі транспортної (будівництво доріг – Via Baltica, залізниць – Rail Baltica, авіаційної інфраструктури) та електроенергетичної інфраструктури в рамках інтеграції енергосистем Польщі та Литви.

Членство в ЄС, з радістю прийняте обома країнами у 2004 році, поклало початок новому етапу їхнього функціонування – активізації контактів у двосторонньому та багатосторонньому співробітництві. Зросла частка торговельного обороту між країнами та вартість взаємних іноземних інвестицій в обох країнах. Якщо у 2001 році основними партнерами Литви по імпорту були Росія, Німеччина, Польща, Італія, а по експорту – Росія, Німеччина, Латвія, Данія та Франція, то зараз серед її найважливіших торгових партнерів, поряд із Росією, Німеччиною та Латвією, є й Польща. Своєю чергою, для Польщі Литва є 15-м торговим партнером у Європейському Союзі. Згідно з даними Головного управління статистики Польщі за 2017 рік, у торговельному обороті між країнами найбільшу частку займають легкові автомобілі, лікарські засоби, а також електричне й електротехнічне обладнання

(експорт), мінеральні продукти (нафта, олія, бензин), продукти тваринного походження та пластмаси (імпорт).

У результаті вступу до ЄС Польща та Литва стали повноправними членами європейської спільноти й набули право приймати рішення щодо подальшої долі Європи, а отримані ними європейські кошти створили хороші умови для реструктуризації їхніх економічних систем і підвищення конкурентоспроможності на загальному європейському ринку. У 2007–2013 роках було реалізовано, серед іншого, Програму транскордонного співробітництва Литва – Польща, яка заступила Програму сусідства Литва – Польща – Калінінградська область Російської Федерації (2004–2006). Наразі діє Програма Литва – Польща на 2014–2020 роки із загальним бюджетом 51,5 млн євро з Європейського фонду регіонального розвитку. Натомість свідченням розвитку співпраці між Польщею й Литвою та іншими європейськими країнами може бути ініційований Польщею проєкт *Via Carpatia*. Це транспортний коридор, що сполучає Литву, Польщу, Словаччину й Угорщину. Основою цього проєкту було усвідомлення того, що *Via Carpatia* – це не лише найкоротший транспортний шлях на осі північ–південь, а й передусім можливість для динамічного соціально-економічного розвитку східних регіонів ЄС. Тому 27 жовтня 2006 року в Ланьцуті відбулася міжнародна конференція «Один шлях – чотири країни» за участі президента Леха Качинського, міністрів транспорту Польщі, Словаччини, Литви й Угорщини, а також представників центральних органів влади та місцевого самоврядування. Під час засідання була підписана так звана Ланьцутська декларація щодо розширення транс'європейської транспортної мережі. У 2010 році до цієї ініціативи приєдналися Румунія, Болгарія та Греція. У квітні 2019 року Європейський парламент включив автошлях *Via Carpatia* до списку пріоритетних інвестицій ЄС, що означає гарантування коштів на цей транспортний проєкт у 2021–2027 роках.

Сировинне та енергетичне співробітництво

Співпрацю в сировинній і енергетичній галузі обумовили, зокрема, високий рівень споживання природного газу та нафти, а також залежність обох країн від імпорту енергетичної сировини зі східного напрямку. Ознакою, що відрізняє польський і литовський ринки, є домінування кам'яного вугілля в польському секторі видобування, а також використання атомної енергії в Литві до 2009 року (закриття Ігналінської АЕС було одним із зобов'язань Литви в процесі вступу до ЄС). На співпрацю Польщі та Литви у цій сфері вплинули високий рівень сировинної залежності обох країн від Росії (обсяг імпорту нафти та природного газу з Росії становив приблизно 50–75 % для Литви, 64 % і 75 % – для Польщі відповідно), а також ізоляція Литви від енергетичної системи та транспортної інфраструктури Західної Європи. Основою стратегічного партнерства є співпраця в царині енергетики, що включає інтеграцію до західної енергетичної системи, забезпечення альтернативних джерел постачання та носіїв енергії, а також розвиток енергетичної інфраструктури в регіоні.

Концепція газопровідних вузлів і будівництва енергетичних мостів для сполучення енергетичних систем з'явилася на початку 1990-х років, але співпраця в цій галузі була спорадичною і стосувалася лише невеликих проєктів. Після вступу до ЄС обидві країни активізували зусилля у сфері підвищення енергетичної незалежності. 2006 року PKN Orlen володів 84,36 % нафтопереробного заводу в Мажейкяї*. Також у 2006 році президенти Лех Качинський і Валдас Адамкус виступили зі спільною декларацією про енергетичне співробітництво, після чого було укладено договір про будівництво транскордонного енергетичного вузла для сполучення систем обох країн (2006) і створення польсько-литовської компанії LitPol Link (2008). Проєкт будівництва вузла LitPol Link, вартістю 580 млн євро, увійшов до переліку стратегічних проєктів ЄС у рамках Baltic Energy Market Interconnection Plan

* Зараз (із 2009 року) це єдиний власник компанії.

(BEMIP). Він дасть змогу сполучити енергетичну інфраструктуру країн Балтії (Литва, Латвія, Естонія) та Західної Європи. Крім того, у грудні 2018 року оператори транспортних мереж Польщі та Литви підписали попередню угоду щодо підтримки проекту будівництва підводної лінії постійного струму HVDC, Harmony Link, яка забезпечить енергетичну безпеку шляхом підключення литовської, латвійської та естонської систем до європейської мережі.

У 2010 році газові компанії Литви та Польщі підписали документ, який окреслив цілі співпраці в галузі сполучення газових систем обох країн. Метою було будівництво нового транскордонного газопроводу (GIPL), який з'єднав би газотранспортні системи Польщі та Литви, давши можливість диверсифікувати напрямки газопостачання до балтійських країн і сприяючи інтеграції європейської газової системи й формуванню лібералізованого ринку газу в Північно-Східній Європі. Загальна протяжність газопроводу має становити понад 500 км. У 2015 році проект отримав фінансову підтримку ЄС у сумі 295,4 млн євро. Очікувана дата завершення інфраструктурних робіт – кінець 2021 року. GIPL – це проект, що має велике регіональне значення, оскільки забезпечить балтійським країнам і Фінляндії більшу диверсифікацію джерел постачання природного газу та диференціацію його цін.

Енергетичне співробітництво між Польщею та Литвою не завжди було економічно виправданим і не завжди приносило вимірювані ефекти. У 2007 році Литва (Leo LT), Польща (PGE), Латвія (Latvenergo) та Естонія (Eesti Energia) розпочали переговори про будівництво в литовському Вісагінасі атомної електростанції (на місці Ігналінської АЕС, що працювала до 2009 року). Стратегічним інвестором мала стати японська компанія Hitachi. Найбільшим прихильником будівництва електростанції на потреби всіх балтійських держав була Литва. Однак проект будівництва відкладався через затяжні переговори з інвесторами, відсутність підтвердження конкретних переваг від участі в цій

інвестиції та реакцію литовського суспільства (65 відсотків учасників проведеного у 2012 році референдуму виступили проти будівництва електростанції). Як результат, ще 2011 року Польща відмовилася від участі в проєкті через вартість інвестиції та інші ключові проєкти PGE. Зрештою було вирішено, що спроба розвитку регіональної енергетичної безпеки є надто масштабним викликом для країн, а проєкт електростанції втратив актуальність, що зафіксовано в положеннях нової енергетичної стратегії Литви (2016).

Військове співробітництво

Безпека та оборона – це сфери поглибленої співпраці між Польщею та Литвою. Співробітництво, що виходить поза рамки виконання союзницьких зобов'язань, пов'язаних із членством у НАТО, є доказом того, що обидві країни мають схожі бачення та визнають загрози для своєї безпеки, через які відмінності в інших сферах політичного співробітництва стають вторинними. На початку 1990-х і Польща, і Литва визначили членство в НАТО своєю стратегічною метою, якої Польщі вдалося досягти в 1999 році, а Литві – п'ятьма роками пізніше. У період між приєднанням обох країн до Північноатлантичного альянсу важливим елементом польської політики була підтримка прагнень Литви до членства в НАТО. Для обох країн важливо було не лише отримати союзницькі гарантії, закріплені у Північноатлантичному договорі. Членство в НАТО означало також поштовх до модернізації власних збройних сил, зміни концепції оборони та системи підготовки військових.

У 1993 році міністерства оборони обох країн уклали договір про співпрацю в галузі безпеки й управління кризовими ситуаціями, спільних навчань і підготовки кадрів. Це стало основою для подальшої військової співпраці, яка проявилась у створенні Литовсько-польського батальйону миротворчих сил (LitPolBat) у 1997 році. З ініціативою створення спільного підрозділу виступив

тодішній президент Литви Альгірдас Бразаускас. Завданням батальйону була участь у міжнародних стабілізаційних місіях. Його діяльність була продовжена після вступу Польщі до НАТО в 1999 році, завдяки чому Литва стала єдиною країною з-поза Північноатлантичного альянсу, яка мала спільний батальйон із натівською державою. У 2000 році батальйон був включений до складу Європейських сил швидкого реагування. LitPolBat разом із Польсько-українським миротворчим батальйоном (PolUkrBat) став основою для формування нового підрозділу – багатонаціональної бригади LitPolUkrBrig. Рішення щодо її створення (спочатку також у формі батальйону) було прийняте на зустрічі міністрів оборони Литви, Польщі та України 14 червня 2007 року. Тристороння угода з цього питання була підписана 19 вересня 2014 року. Процес завершено 25 січня 2016 року, коли формування досягло початкової оперативної готовності. Тоді у присутності міністрів оборони трьох країн було офіційно започатковано діяльність бригади в Любліні, де розташований її головний штаб (бригада досягла повної оперативної спроможності 24 січня 2017 року). Батальйони, що входять до складу бригади, перебувають у режимі готовності в країнах-учасниках. Бригада отримала ім'я князя Костянтина Острозького (1460–1530), великого гетьмана литовського, який 8 вересня 1514 року як головнокомандувач об'єднаних сил Великого князівства Литовського та Корони Польського Королівства переміг значно чисельніші московські війська у битві під Оршею. Завданням LitPolUkrBrig є участь у міжнародних операціях, що здійснюються на основі мандату Ради Безпеки ООН. Бригада – це також форма підтримки в процесі реформування Збройних сил України. Співпраця в такому форматі дає змогу підрозділам української армії брати участь у спільних навчаннях і курсах із представниками збройних сил країн НАТО. Можливо також, що LitPolUkrBrig стане основою для створення бойової групи ЄС.

На виконання союзницьких зобов'язань на практиці польська авіація також бере участь у місії NATO Baltic Air Policing,

яка передбачає патрулювання повітряного простору країн Балтії. Місія реалізується з 2004 року, відколи балтійські держави стали членами Північноатлантичного альянсу. Вона розпочалася у зв'язку з тим, що вони не мали власної винищувальної авіації. Місія проводиться на базі ротаційної системи чергувань, в якій беруть участь усі інші країни – члени НАТО, які відправляють свої літаки на чотиримісячні зміни. Польська авіація делегує до участі у місії військовий контингент «Орлік» (PKW Orlik), який складається з екіпажів літаків і наземних працівників. Польща – один із найактивніших учасників місії, у 2019 році вона виставила свої екіпажі увосьме, повторна участь запланована на 2020 рік. В останню зміну до складу PKW Orlik входило 130 осіб і чотири винищувачі F-16, які виконали протягом чергування понад 20 бойових польотів. До основних завдань Baltic Air Policing належить протидія порушенням повітряного простору російською авіацією та контроль за переміщенням військових літаків Російської Федерації.

Оцінюючи польсько-литовське оборонне співробітництво, слід пам'ятати про зміну безпекової ситуації в регіоні. В цьому випадку ключове значення мала належна ідентифікація загроз для спільної безпеки після анексії Криму Росією та початку агресивних дій на сході України у 2014 році. Ці події змусили інші країни Центральної і Східної Європи, включаючи Польщу та Литву, перевірити свій оборонний потенціал і в деяких випадках переглянути власну систему безпеки. Щодо Литви це означало необхідність збільшення витрат на оборону. Також була відновлена обов'язкова військова служба. Особливу увагу приділено забезпеченню належної охорони польсько-литовській ділянці кордону на так званому сувальському коридорі. Через те, що ця ділянка кордону двох країн – членів НАТО завдовжки 104 км (крім того, це єдине сухопутне з'єднання країн Балтії з іншими країнами-членами) розташована у безпосередній близькості від Росії та Білорусі, які досі перебувають у тісному військовому союзі, її безпека залишається надзвичайно важливим питанням для

всього Північноатлантичного альянсу. Для належного захисту цього відрізка необхідне тісне військове співробітництво Литви та Польщі. Оборона сувальського коридору була включена до сценарію навчань НАТО Saber Strike, що пройшли у 2017 році.

Становище меншин

Фактором, який значною мірою визначав польсько-литовські відносини протягом останніх трьох десятиліть, є становище польської меншини у Литві. Поляки становлять другу за величиною національну групу в Литві після литовців (згідно з даними перепису, у 2011 році на території Литви проживало майже 200 тис. поляків, тобто 6,6 відсотка населення) і зосереджені переважно у Вільнюському повіті. Польську національність декларує більшість жителів Шальчинінкського та Вільнюського районів цього повіту. Поляки також є важливою частиною серед населення Вільнюса, а також Тракайського, Швянченіського та Ширвінтоського районів. Присутність поляків у литовській столиці та поблизу неї, тобто на землях, які вважаються історичним центром литовської державності, є додатковим фактором, що обумовлює складність проблеми. В Польщі також мешкає литовська громада, проте вона помітно відрізняється від польської меншини в Литві як за чисельністю, так і за територіальним розподілом. Литовська громада в Польщі значно менш чисельна (8 тис. осіб, згідно з даними перепису 2011 року). Її представники проживають здалека від центру країни (головно Сейненський повіт). Імовірно, з цієї причини питання литовської меншини в Польщі хоч і присутнє у двосторонніх відносинах, проте не відіграє в них головної ролі. Розглядаючи проблеми обох меншин, варто пам'ятати, що і поляки в Литві, і литовці в Польщі вважаються корінним населенням.

Проблеми польської меншини в Литві зосереджуються навколо чотирьох основних питань: освіти рідною мовою, двомовних топонімів, написання імен і прізвищ відповідно до правил

польської мови та повернення земельних ділянок (націоналізованих за радянських часів). Узагальнюючи, можна сказати, що перші три проблеми стосуються постулату реалізації мовних прав. У зв'язку з тим що литовський закон «Про національні меншини» від 1989 року, що функціонував у перші два десятиліття існування незалежної Литви, 1 січня 2010 року втратив чинність, основним документом, що регулює права й обов'язки польської національної меншини у Литві, залишається згаданий договір 1994 року. У цьому документі обидві сторони зобов'язалися дотримуватися «міжнародних принципів і стандартів щодо захисту прав національних меншин», а самим меншинам гарантовано низку прав у сфері використання рідної мови та навчання нею. Сторони договору також зобов'язалися утримуватися від дій, які можуть мати будь-які ознаки асиміляції меншин.

Період перед укладенням договору, тобто перші роки функціонування незалежної Литви, ряснів подіями, що значною мірою вплинули на форму пізніших польсько-литовських відносин. Це стосувалося також поляків у Литві – майже від самого початку проблеми національної меншини виявилися викликом для двосторонніх відносин, так само як викликом для місцевого польського населення було прагнення Литовської держави до незалежності. Польська меншина в тодішній Литовській РСР стикнулася з дилемою: стати на бік радянської влади чи підтримати прагнення Литовської Республіки. Відповідь на це питання виявилася неоднозначною: під час голосування за Акт про відновлення незалежності Литовської держави 11 березня 1990 року чотири депутати литовського парламенту польської національності його підтримали, шість інших – утрималися. Тодішній литовський рух за незалежність, зокрема «Саюдіс», посилався на концепцію литовської нації, що визначалася етнолінгвістичними категоріями. Значна частина поляків у Литві відчувала: вони не вписуються у ці рамки, що лише посилювало взаємну недовіру. Відповіддю на ці сумніви стала ідея польської автономії, яка виникла наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX сторіччя у місцевої громади.

Однак литовці її рішуче відкинули. Не отримала вона й підтримки з боку Польщі, яка в 1990–1991 роках обережно, але однозначно підтримувала прагнення Литви до незалежності. На сьогодні у Литві лунають думки, згідно з якими ідея створення польської автономії поширювалася в польській громаді радянською владою, щоби стримати відновлення литовської незалежності. Тодішня позиція багатьох провідних представників польської меншини забезпечила противників польських вимог аргументами про нібито нелояльність поляків до литовської держави, посунувши у тінь погляди тих польських активістів, що виступали за відновлення литовської державності.

У період між 1992 та 2004 роками питання меншин відійшли на другий план через те, що пріоритетом для обох країн стала інтеграція до структур Європейського Союзу. Задля цієї мети Польща та Литва не загострювали увагу на проблемах меншин. Було укріплено двостороннє співробітництво, а багато інтеграційних ініціатив мали спільний характер. Також у самій польській громаді в Литві розвинулося очікування, що приєднання до ЄС матиме позитивний вплив на покращення ситуації, наприклад, завдяки впровадженню європейських стандартів у сфері захисту меншин* (те, що положення щодо захисту національних меншин передусім належать до компетенції Ради Європи, а не законодавства ЄС, для суспільного сприйняття мало другорядне значення). Включення до ЄС нових держав-членів у 2004 році означало реалізацію стратегічної мети Польщі та Литви, але водночас змусило переосмислити зовнішню політику обох країн. У цій ситуації відкладені раніше проблеми у двосторонніх відносинах знову набули значення. Хоча питання імплементації вимог польської меншини повернулося до порядку денного польської політики щодо Литви, то до 2010 року можна було говорити

* Частково про це свідчить і те, що аж до 2001 року становище польської меншини у Литві не згадувалося в щорічних експозе польського міністра закордонних справ.

про певну деескалацію*. Символічною подією, яка вважається початком «кризи» у польсько-литовських відносинах, було відхилення Сеймом Литовської Республіки законопроекту, згідно з яким мало бути легалізоване оригінальне написання польських прізвищ, що відбулося в день офіційного візиту Леха Качинського до Вільнюса (8 квітня 2010 року). Це була остання закордонна поїздка польського президента перед трагічною загибеллю в Смоленській катастрофі.

Іншою подією, що стосується польської меншини та негативно вплинула на двосторонні відносини, було прийняття у 2011 році Сеймом Литовської Республіки поправки до освітнього закону, що уніфікувала іспит з державної мови в литовських школах і школах національних меншин. Закон, який мав на меті підвищити рівень знання литовської мови серед представників меншин, був сприйнятий як крок, направлений на асиміляцію поляків. Через напруженість навколо закону про освіту польська сторона покладала великі сподівання на утворений у 2012 році новий лівоцентристський литовський уряд, сформований колишньою опозицією, – тим більше що до коаліції також приєдналася Виборча акція поляків у Литві. Попри заяви про співпрацю та відкритість до польських вимог, лівоцентристський уряд не приніс радикальних змін. Також президентство Далі Грибаускайте (2009–2019), незалежно від жестів симпатії до Польщі (переважно в рамках ділової ввічливості у формі візитів до Варшави з нагоди державних свят), не принесло відчутних результатів у сфері прав меншин, а сама президентка не була готова йти на поступки з цього питання, жорстко дотримуючись букви закону.

* Вона була пов'язана з політикою Леха Качинського, в якій партнерство з Литвою мало відігравати важливу роль у формуванні сильної позиції Польщі як регіонального лідера. Цьому сприяли теплі стосунки, які Лех Качинський підтримував із президентом Литви Валдасом Адамкусом. Проявом спільного бачення міжнародних викликів була, зокрема, участь обох президентів у місії лідерів балтійських країн і Польщі до Грузії у серпні 2008 року.

Нинішня відлига в польсько-литовських відносинах пов'язана головно з приходом у 2016 році до литовської влади коаліції за участі Литовського союзу фермерів і зелених та формуванням уряду Саулюса Скверняліса. Політика чинної литовської влади характеризується, насамперед, прагматизмом, який допомагає охолоджувати емоції, викликані найбільш суперечливими проблемами. Але ознаки відлиги, особливо стосовно польської меншини, були помітні ще раніше – їх можна пов'язати з подіями, що почалися 2014 року в Україні. Агресивні дії Росії, аргументовані нібито необхідністю захисту прав російськомовного населення, показали литовським політикам серйозність проблеми конфліктів на етнолінгвістичному ґрунті. Це спонукало багатьох із них шукати можливості для налагодження діалогу з представниками меншин, більшої відкритості до їхніх вимог; вони також розуміли серйозність загрози з боку російської пропаганди, яка впливає на польську громаду, і необхідність ужити заходів у цьому питанні. Сьогодні ця діяльність триває, а на практиці вона проявилася, зокрема, дозволом на трансляцію польських телеканалів у Литві у 2018 році.

Польська меншина в Литві належить до найкраще організованих польських громад за кордоном. Основним рупором її потреб і вимог є Спілка поляків у Литві – також найчисленніша громадська організація в Литовській Республіці. Крім неї, існують й інші організації, як-от Асоціація вчителів польських шкіл у Литві «Мацеж Школьна», Форум батьків учнів польських шкіл у Литві, Асоціація польських науковців Литви, Польський дискусійний клуб, організації ветеранів, репресованих, колишніх політв'язнів, а також численні мистецькі колективи та багато інших. Польська меншина також має політичне представництво на національному рівні – Виборчу акцію поляків у Литві (AWPL). Це можна вважати успіхом, навіть ураховуючи всі сумніви щодо ефективності групи у виконанні передвиборчих обіцянок і альянсів, які вона укладає. Партія користується високою та тривалою підтримкою в регіоні, населеному переважно поляками, що дозволяє їй від

середини 1990-х лишатися при владі у Шальчинінському та Вільнюському районах. AWPL є бажаним партнером для коаліцій в інших органах місцевого самоврядування, де вона потрапляє до місцевих рад (особливо у Вільнюсі), навіть для тих груп, які скептично ставляться до співпраці з цією політичною силою на національному рівні.

Реалізація всіх вимог литовських поляків надалі залишається викликом. Деякі з них, такі як повернення земельних ділянок, мають радше характер адміністративних процедур. В інших випадках існують розбіжності в тлумаченні – на думку литовської сторони, положення міждержавного договору щодо написання імен і прізвищ відповідно до «звучання» допускає можливість написання польських прізвищ згідно з правилами литовського правопису. Аргументом проти легалізації польського правопису є також конституційний статус литовської мови як державної. Не схоже, що найближчим часом литовська політична еліта вирішить кардинально змінити свою позицію з цього приводу. Однак питання двомовних адресних таблиць, використання яких дозволено у приватній власності, показує, що рішення політичних органів у Литві стають дедалі гнучкішими. Серйозним викликом, особливо для Польщі, лишається підтримка культурних зв'язків між поляками у Литві та Польщею. Під час політичних змін у Польщі та з поверненням незалежності Литвою на межі 80-х та 90-х років XX сторіччя в інтелектуальних колах обох країн було поширене сподівання, що ця громада може стати містком, який забезпечуватиме повне примирення й порозуміння Польщі та Литви у нових суспільно-політичних реаліях.

Розглядаючи події, що відбувалися в наступні роки, можна дійти висновку, що ці очікування здійснити повною мірою не вдалося. Можливо, через те, що далекосяжні плани не супроводжувалися належною ідентифікацією проблем цієї громади, а її ресурси та інструменти виявилися недостатніми.

«Ми знову хочемо бути разом».

Активізація польсько-литовського співробітництва

Польщу та Литву пов'язують не лише історична та культурна спадщина, а й спільне майбутнє в об'єднаній Європі. Досвід співпраці між цими країнами становить хороший приклад будівництва безпеки для всієї Європи. Особлива роль у налагодженні позитивних відносин між державами належить президентові Леху Качинському та його особистим контактам із президентом Литви Валдасом Адамкусом. У той період для наближення Польщі та Литви характерним було визначення стратегічних напрямів, зокрема, у сфері інфраструктурних проєктів, і відділення їх від «проблемних» чи другорядних тем.

Останнім часом можна помітити поживлення співпраці на найвищому державному рівні, починаючи з президентів, урядів і парламентів. У лютому 2019 року, після 10-річної перерви, відбулося спільне засідання Парламентської асамблеї Сейму та Сенату Республіки Польща та Сейму Литовської Республіки (на думку польських парламентарів, литовська сторона не виявила волі до розв'язання проблем польської меншини, що проживає в Литві; а на думку литовської – Польща останнім часом пом'якшила позицію з цього питання), де обговорювалися проблеми регіональної безпеки, економічного співробітництва, а також інфраструктури, культури, науки й охорони національної спадщини. Також велися розмови на складні теми, такі як присутність польської мови у публічному просторі, повернення земельних ділянок чи закон про національні меншини.

У лютому того ж року президент Литви Даля Грибаускайте зустрілася з президентом Польщі Анджеєм Дудою. Останній перед цим офіційний візит президента Литви відбувся у 2009 році (хоча Грибаускайте кілька разів відвідувала Варшаву, зокрема, у зв'язку із самітом НАТО у 2016 році, зустріччю регіональних лідерів із президентами США: Бараком Обамою у 2014 році та Дональдом Трампом у 2017 році). Тоді ж відбулася тристороння зустріч президентів Грибаускайте та Дуди з президентом України

Петром Порошенком, на якій було виражено стурбованість Литви та Польщі безпекою та процесом демократизації України. Три лідери спільно відвідали штаб Багатонаціональної литовсько-польсько-української бригади LitPolUkrBrig у Любліні, яка відіграє особливу роль у дотримуванні безпеки в регіоні та в питаннях подальшої підтримки європейських прагнень України. Допомога східним сусідам – постійна складова польсько-литовської співпраці. Сейм Республіки Польща, Сейм Литовської Республіки та президенти обох країн активно брали участь у стабілізації політичної ситуації в Україні під час Помаранчевої революції (2004). Регулярно проводяться сесії Парламентської асамблеї Сейму та Сенату Республіки Польща, Сейму Литовської Республіки та Верховної Ради України, на яких порушуються теми протидії гібридним загрозам, енергетичної безпеки та підтримки України на шляху до Європейського Союзу. Польща та Литва координують свої дії щодо білоруської влади, у тому числі у сфері допомоги громадянському суспільству цієї країни, а також підтримують процеси демократизації та різнопланової співпраці з Молдовою та Грузією.

У 2019 році міністри оборони Польщі Маріуш Блашак і Литви Раймундас Каробліс підписали угоду про встановлення безпечних засобів зв'язку для обміну радіолокаційною інформацією. Планується створення Польсько-литовської ради міністрів оборони.

Нинішні багатосторонні та двосторонні відносини між Польщею та Литвою характеризуються високою динамікою. У регіональному та міжнародному вимірах економічне, енергетичне, безпекове й оборонне співробітництво забезпечує суверенітет і безпеку кордонів, а також зменшує залежність від імпорту з Росії. Польща та Литва мають спільні інтереси в ЄС і НАТО, особливо що стосується викликів і загроз, пов'язаних з агресивною політикою Росії щодо Заходу та країн Східного партнерства (приміром, продовження або розширення санкцій ЄС проти Росії, підтримка України в боротьбі з корупцією та сприяння економічному розвитку на шляху до членства в ЄС), а також впровадження спільних

енергетичних та інфраструктурних проєктів, що підвищують рівень інтеграції регіону, таких як Rail Baltica та Via Carpatia. Країни мають схожі позиції щодо брекзиту та будівництва газопроводу «Північний потік – 2».

Двостороння співпраця сприяє покращенню стану економіки обох країн і формує фундамент для розвитку відносин на інших площинах: політичній, культурній і соціальній. Посилення діалогу спостерігається також у сфері освіти чи місцевого самоврядування, як у двосторонньому форматі, так і на форумах міжнародних і регіональних організацій. З 2007 року діє Польсько-литовський фонд молодіжного обміну, мета якого – налагодження та зміцнення співпраці між країнами шляхом фінансової підтримки проєктів обміну і співробітництва молоді та працівників молодіжних організацій. Крім того, проєкти в рамках єврорегіонів Німан (включає терени Польщі, Литви та Білорусі) та Балтія (терени Данії, Литви, Латвії, Польщі, Росії та Швеції) поглиблюють відносини на міжособистісному рівні. Крім того, Польща та Литва пов'язані багатьма спільними ініціативами наукових установ, архівів, поліції та судів обох країн, включаючи обмін досвідом і добрими практиками, організацію семінарів, дискусій і курсів. На тлі покращення відносин між країнами, безумовно, буде простіше порушувати складні теми й просувати проєкти, сприятливі для Польщі та поляків у Литві.

Бібліографія:

- Czechowska, L. (2015), *Zbieżność celów polityki zagranicznej Polski i Litwy w latach 2004-2010 a stan partnerstwa strategicznego pomiędzy nimi*, w: K. Marzęda-Młynarska, J. Olchowski (red.), *20 lat polsko-litewskiego sąsiedztwa 1991-2011. Wybrane problemy*, Lublin, s. 33-56.
- Fikus, D. (1992), *Spór o wspólną historię*, „Rzeczpospolita”, 17-18 października, nr 245, s. 5.
- Lietuvos gyventojai 2011 metais. 2011 m. gyventojų surašymo rezultatai* (2012), Vilnius, s. 20.

- Meilūnas, E. (2011), *Dwadzieścia lat od wznowienia stosunków dyplomatycznych pomiędzy Litwą i Polską*, „Politeja”, nr 2 (16), s. 11-26.
- Przemówienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Wałęsy w Sejmie Litewskim 26 kwietnia 1994 r. (1994), „Lithuania”, nr 2-3, s. 131-133.
- Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań* (2012), Warszawa, s. 106.
- Sidorkiewicz, K. (2014), *Polityczne zaangażowanie mniejszości polskiej na Litwie po wyborach parlamentarnych 2012 roku*, „Polityka i Społeczeństwo”, nr 1 (12), s. 39-56.
- Sobik, P. (2015), *Litwa w exposé polskich ministrów spraw zagranicznych (1989-2014)*, w: M. Norkevičius et al., *Lietuvos ir Lenkijos santykių dinamika: nuo istorinės patirties iki šiuolaikinės situacijos*, Kaunas, s. 112-132.
- Trubalska, J. (2015), *Polsko-litewska współpraca energetyczna*, w: K. Marzęda-Młynarska, J. Olchowski (red.), *20 lat polsko-litewskiego sąsiedztwa 1991-2011. Wybrane problemy*, Lublin, s. 57-69.

Гедимінас Казенас,
Барбара Станкевіч

Місце Польщі у зовнішній політиці Литви

Сучасні литовсько-польські відносини формувалися під впливом міжнародних подій кінця XX століття, а особливо – обрання в 1981 році президентом Сполучених Штатів Америки Рональда Рейгана. Як рішучий антикомуніст, він ініціював гонку озброєнь із СРСР і, отже, змусив його владу переглянути політику щодо Заходу. Слід нагадати, що ще 1982 року президент США оголосив 14 червня Днем Балтійської свободи на згадку про день, коли почалися радянські депортації з країн Балтії. Також він визнав, що країни Балтії були окуповані СРСР. Через рік Рейган назвав СРСР «імперією зла». Можна припустити, що на таке ставлення Рейгана вплинула також антикомуністична позиція політичних емігрантів із країн радянського блоку, в тому числі позиція впливового советолога і політика Збігнева Бжезінського, який вимагав диференціації політики США щодо СРСР і щодо інших країн радянського блоку, в тому числі щодо Польщі.

У 1985 році першим секретарем КПРС став Михайло Горбачов. Він розпочав політику гласності та перебудови. На тлі цих подій у країн на схід від Берлінської стіни поступово посилювалося прагнення незалежності, збільшилося бажання суспільств змінити ситуацію, почастишали протести. На 50-ту річницю пакту Молотова – Ріббентропа, 23 серпня 1989 року, литовський «Саюдіс» спільно з Естонським і Латвійським національними фронтами організували велику акцію протесту, відому як

«Балтійський шлях». Того дня рівно о 19 годині у трьох країнах Балтії – Литві, Латвії та Естонії – 2 мільйони людей, тримаючись за руки, утворили живий ланцюг завдовжки близько 650 км, що об'єднав три балтійські столиці: Вільнюс, Ригу й Таллінн. Хоч у світі відбувалися й більш масові демонстрації, цей протест, безумовно, був особливим – у країнах Балтії проживало лише близько 8 мільйонів людей, тобто у живому ланцюжку стояв кожен четвертий громадянин. Балтійський шлях став для жителів цих країн символом свободи. На згадку про нього під час важливих для Литви подій на площі Даукантаса у Вільнюсі, де розташований президентський палац, вивішуються прапори трьох балтійських держав.

Поворотним пунктом у литовсько-польських відносинах стало падіння Східного блоку, у тому числі частково вільні вибори в Польщі 1989 року, а також відновлення незалежності Литви у 1990 році. Хоча історія взаємовідносин, особливо у міжвоєнний період, була непростю, досвід радянського режиму та невпевненість у майбутньому неминуче вели до змін. Для Польщі орієнтиром у стосунках зі Сходом була концепція УЛБ (Україна, Литва, Білорусь), автором якої є польський інтелектуал Єжи Гедройць, який жив на еміграції у французькому місті Мезон-Лаффіт. Згідно з цією концепцією, вільна і демократична польська держава може існувати лише поруч із демократичними Україною, Литвою та Білоруссю, а значення Польщі в Європі та світі залежить від її позиції у Східній Європі – що сильнішою буде ця позиція, то вагомніше значення матиме Польща на Заході.

Передчуття майбутніх змін з'явилося вже наприкінці 80-х років ХХ сторіччя. У листопаді 1989 року представники науки, культури та політики обох країн обмінялися листами: «До друзів-поляків» (підписаний 12 відомими представниками литовської сторони) та «До друзів-литовців» (підписаний 22 представниками польської сторони). Напередодні проголошення незалежності Литви, 8 березня 1990 року, Єжи Гедройць надіслав листа до Громадянського парламентського клубу із закликом до депутатів

і сенаторів, «щоби Польща однією з перших визнала цей акт», адже поляки «в ім'я власної свободи» повинні визнати незалежність литовців і поляків у Литві (Giedroyc, 1990, с. 1).

Однак зволікання та труднощі, пов'язані з відновленням незалежності Литви, відчувались і всередині країни. Занепокоєння викликали дії литовських поляків, які прагнули отримати принаймні автономію. На зорі відновлення незалежності Литви не було належної реакції на прагнення польської меншини: на думку литовської сторони, вимоги поляків представляли російські інтереси, що загрожували литовській державі, тоді як польський уряд не зайняв рішучої позиції щодо цих прагнень. Через це питання польської меншини у Литві стало джерелом непорозумінь у міждержавних відносинах.

Однак внутрішньодержавні проблеми не змогли зупинити майбутніх змін. 11 березня 1990 року було оголошено Акт про відновлення незалежності Литовської держави, який підтримали 124 депутати, у тому числі четверо поляків, ще шестеро депутатів (усі польської національності) утрималися.

Незабаром після проголошення відновлення незалежності Литви група польських інтелектуалів направила до уряду Тадеуша Мазовецького заклик якомога швидше визнати незалежність Литви. Це звернення не було єдиним, але всі вони залишилися непоміченими. Уряд Мазовецького не скористався нагодою визнати незалежність Литви, яка була однією з перших країн, що стали жертвою пакту Молотова – Ріббентропа. Цю стриманість польського уряду засудили багато польських інтелектуалів, які говорили, що «Польща, яка зраджує свого сусіда, зраджує власну історію, а можливо, і власне майбутнє». «Комплекс Будриса» (нібито «маленька Литва» не може наблизити Польщу до Європи, зате може спричинити проблеми з її потужним радянським сусідом) не виправдовує Польщу від «викрадення Сходом» (Kowalski, 1991, с. 162). Хоча Польща й не була першою країною, яка офіційно визнала незалежність Литви, вона першою визнала незалежність України. Першою незалежність Литви визнала

Ісландія – 11 лютого 1991 року. Сейм Республіки Польща прийняв рішення з цього питання лише у вересні 1991 року.

Треба відзначити, що початок двосторонніх відносин між Литвою та Польщею як незалежними державами у 1990–1994 роках був непростим. В основному це було пов'язано з давніми претензіями, що стосувалися акта генерала Луціана Желіговського, а також незрозумілої позиції частини польської національної меншини щодо відновленої литовської держави.

Партнерство задля європейської інтеграції у 1994–2004 роках

Попри взаємну недовіру, обидві країни сподівалися на інтеграцію до західноєвропейських структур, але, щоб це сталося, довелося розв'язати конфліктні питання. Двосторонні відносини між Литвою та Польщею укріпилися 26 квітня 1994 року, коли президенти Альгірдас Бразаускас і Лех Валенса підписали договір про дружні стосунки та добросусідську співпрацю. Ця угода започаткувала процес стратегічного партнерства між Литвою та Польщею, що інтенсифікувало поглиблення співпраці зі США та посилило прагнення до ЄС і НАТО.

Інституційне співробітництво

Між Литвою та Польщею досить активно розвивається інституційна співпраця. Наприклад, польсько-литовський договір передбачає, що лідери країн зустрічатимуться раз на рік, а міністри закордонних справ регулярно консультуватимуться з важливих і актуальних для обох сторін питань. Однак треба підкреслити, що через те, що вони представляють державні інститути, частота зустрічей залежить також від загального політичного клімату між державами.

На найвищому рівні інституційна співпраця формалізована й відбувається на рівні президентів, парламентів і урядів. У 1997 році було створено три спільні установи:

- Консультативний комітет президентів Польщі та Литви, мета якого – подання пропозицій щодо взаємної співпраці. Комітет засідає двічі на рік у Вільнюсі та Варшаві по чергово;
- Парламентська асамблея Сейму та Сенату Республіки Польща та Сейму Литовської Республіки, в якій беруть участь по 20 парламентарів з обох країн. Раніше сфера роботи асамблеї була більш широкою, зараз робляться певні спроби повернутися до цього;
- Рада з питань міждержавної співпраці Литви та Польщі – ініціатива, найбільш сприйнятлива до змін у політичному кліматі, тому вона працює нерегулярно, а її засідання проходять порівняно рідко.

Кілька років тому через непорозуміння щодо питань, пов'язаних із національними меншинами, інституційні контакти були заморожені. Однак виклики у сфері регіональної безпеки змусили представників обох країн відмовитися від упереджень. 15–17 лютого 2018 року, після 5-річної перерви, президент Польщі знову відвідав Литву, відновивши тим самим міждержавний діалог.

Військова співпраця та співробітництво у сфері безпеки

У березні 1999 року Польща стала повноправним членом НАТО. Тодішній міністр закордонних справ Польщі Броніслав Геремек оцінив цю історичну подію, заявивши, що «Польща назавжди повертається туди, куди належить, – до вільного світу» (Geremek, 1999). Варто визнати, що після вступу до НАТО Польща активно підтримувала зусилля Литви стати членом Північноатлантичного альянсу. Можна сказати, що в той період співпраця у галузі безпеки, оборони та євроінтеграції стала головною віссю

розвитку литовсько-польського партнерства. До вступу в НАТО Литва могла щороку відправляти декількох військових спеціалістів для навчання у польських вищих військових навчальних закладах. Урешті, у 2004 році Литва вступила до НАТО. Цього ж року обидві країни стали повноправними членами Європейського Союзу.

У рамках зміцнення військового співробітництва та заздалегідь знаючи, що Польща незабаром вступить до НАТО, президент Литви Альгірдас Бразаускас у 1995 році запропонував сформувати спільний військовий підрозділ. У 1996 році у Варшаві було підписано угоду про створення польсько-литовського військового підрозділу LitPolBat (де-факто почав існування у 1997 році), що складався з 784 солдатів (433 з Польщі, 351 з Литви). Місцем дислокації батальйону було місто Алітус у Литві, недалеко від литовсько-польського кордону. З 2000 року батальйон був включений до сил швидкого реагування ЄС і брав участь у різних миротворчих місіях. Коли обидві країни стали членами НАТО, місія батальйону була завершена, а у 2007 році батальйон ліквідовано.

На добрі литовсько-польські стосунки значною, а можливо, навіть вирішальною мірою (як і на всю історію литовсько-польських відносин) вплинув фактор безпеки, а також усвідомлення того, що розширення зони безпеки на сусідні країни можливе лише завдяки співпраці. Зважаючи на це, Литва та Польща розвивають інституційне співробітництво. Крім того, до спільних структур долучається також Україна. Таким чином не лише передається досвід і ноу-хау, а й налагоджується співпраця України з європейськими інституціями, що є найкращим прикладом реалізації спільних інтересів. Тому 2005 року в Луцьку було засновано Парламентську асамблею України, Литви та Польщі, яка має консультативний характер. Її головна мета – підтримати прагнення України до членства в Європейському Союзі та адаптувати українське законодавство до його вимог.

У відповідь на нові виклики в галузі оборони Литва та Польща спільно доклали зусиль для включення України до регіональних структур безпеки. З цією метою було прийнято рішення про створення тристороннього військового підрозділу LitPolUkrBrig, діяльність якого була офіційно розпочата у 2016 році під час церемонії інавгурації у Любліні.

Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що, незалежно від політичного клімату, співробітництво у військовій сфері на лінії Литва – Польща характеризувалося стабільністю, а тимчасові проблеми у взаємних відносинах були епізодичними й не мали на нього негативного впливу.

Слід також зауважити, що інтенсивність політичного життя та взаємна відкритість протягом останніх трьох десятиліть були похідною контактів між лідерами обох країн. Відносини між президентом Валдасом Адамкусом і Александром Квасневським до сьогодні вважаються зразковими. Під час їхніх каденцій були закладені основи для вступу обох країн до НАТО та ЄС, вони також були ключовими партнерами України та прихильниками Помаранчевої революції.

Східне сусідство Європейського Союзу (2008–2018)

У червні 2008 року в контексті конфлікту в Грузії та його наслідків для регіональної стабільності Європейська рада зобов'язала Європейську комісію підготувати пропозицію щодо Східного партнерства, спрямовану на зміцнення регіонального співробітництва, а також співпраці між Європейським Союзом і його східними сусідами. Програма Східного партнерства була започаткована у 2009 році як ініціатива, що об'єднує держави ЄС і шістьох партнерів зі Східної Європи та Південного Кавказу: Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну. У рамках реалізації програми продовжувалося співробітництво між Литвою та Польщею, які прагнули підтримати ці держави у зміцненні демократії та переговорах з Європейським Союзом.

Однак цей етап співпраці оцінюється неоднозначно. З одного боку, можна зустріти думку, що Литва та Польща об'єднали свої зусилля в рамках Східного партнерства, але з другого – існують оцінки, згідно з якими ініціатива заохотила обидві країни до конкуренції в межах Європейського Союзу, що серйозно послабило розвиток двосторонніх відносин (Gajauskaitė, 2015, с. 107). На думку інших оглядачів, на стан відносин вплинула зміна лідерів держав. У 2009 році вперше в історії Литви президентом стала жінка, Даля Грибаускайте, яку обрали й на другий термін. Наступного року президентом Польщі став Броніслав Коморовський.

Треба також зазначити, що 14 червня 2007 року було прийнято рішення про створення литовсько-польсько-української військової бригади (у 2017 році вона була названа на честь гетьмана Костянтина Острозького) для проведення операцій під егідою ООН, ЄС і НАТО. Однак незабаром після зміни політичної влади у Литві та Польщі відбулося повернення до двостороннього формату й до проблем польської меншини у Литві.

У 2010 році Парламент Литовської Республіки відхилив законопроект, згідно з яким мала з'явитися можливість оригінального запису польських прізвищ в паспорті. Основним аргументом було побоювання щодо долі литовської мови. У 2011 році, після прийняття поправок до закону про освіту, згідно з якими було розширено використання литовської мови та стандартних екзаменаційних процедур у школах національних меншин, у двосторонніх відносинах почалася політична криза.

У 2013 році, під час Євромайдану в Україні, співпраця Литви та Польщі визначалася подіями в регіоні та реальними загрозами для безпеки. Обидві країни брали активну участь у вирішенні української політичної кризи, але Польща координувала свою діяльність із країнами Веймарського трикутника: Францією та Німеччиною, через що не набула підтримки зі сторони держав Балтії та Вишеградської групи. Це підтверджується охолодженням відносин між лідерами обох країн, через що проблеми польської меншини у Литві лишилися без розв'язку.

(Не)реалізоване стратегічне партнерство

Попри двосторонній договір, підписаний у 1994 році, невідомими лишилися питання щодо оригінального запису прізвищ осіб, які належать до польської меншини у Литві; двомовних назв вулиць і населених пунктів, де компактно проживає польська громада; польської освіти в Литві та закону про національні меншини. Цей список було доповнено пропозиціями щодо скасування виборчого порогу для партій національних меншин.

Варто визнати, що в останні три десятиліття ми не можемо говорити про стратегічне литовсько-польське партнерство. Жодна з держав не має цілісного бачення зовнішньої політики щодо свого сусіда, оскільки вона виникає не зі спільно встановлених пріоритетів, а залежить від позиції лідерів держав чи окремих політиків або, ще гірше, від можливої загрози з боку Росії. Може скластися враження, що в литовсько-польських відносинах тріумфує Росія, адже цей регіон вже давно перебував у полоні «російського ведмедя» у сфері енергетики, інфраструктури та безпеки. Однак після детальнішого аналізу неможливо заперечувати, що співпраця розвивається на багатьох рівнях і навіть подекуди прохолодні політичні відносини неспроможні повністю зупинити процеси інтеграції у сфері інфраструктури та безпеки. Це великою мірою заслуга Європейського Союзу, оскільки ці галузі, як і багато інших, входять у сферу політики ЄС і частково фінансуються її коштом.

Інфраструктурна співпраця

Інфраструктурна співпраця між Литвою та Польщею певною мірою виходить за рамки двостороннього співробітництва, оскільки має також регіональне значення: інфраструктурні сполучення країн Балтії із Західною Європою проходять Литвою та Польщею. Особливо важливою для країн Балтії є енергетична інфраструктура, оскільки без неї вони стануть енергетичним

островом в Європейському Союзі й будуть приречені на залежність від Росії, яка, як відомо, часто використовує енергетичну політику для тиску.

Розбудова інфраструктурних мереж між Литвою та Польщею спонукає до роздумів про те, що існування таких сполучень є очевидним від самого початку незалежності Литви. Конкретні обговорення цього питання розпочалися одразу після підписання договору про співпрацю. Переговори про сполучення електричних мереж розпочалися в 1995 році, а 1997 року підписано угоду між компаніями LietuvosEnergija AB та PSE S.A. Будівництво першого вузла було заплановано на 1999 рік. Однак із політичних і формальних причин цей процес відкладався, доки зрештою не довелося адаптуватися до змін на світовому ринку електроенергії та переробити всю концепцію проекту. Через це односторонні намагання Литви зазнали невдачі (Kazlauskas, 2001). У 2008 році створено компанію LitPol Link, а у 2015-му відкрито перші з'єднання з пропускною спроможністю 500 МВт. Варто зазначити, що найважливіші роботи в цьому проекті виконувалися в період прохолодного політичного клімату в литовсько-польських відносинах. Необхідність синхронізації електричних мереж обумовлена також тим, що Росія, Білорусь і Калінінградська область РФ у той час готувалися до ізоляції своєї енергетичної інфраструктури.

У 2010 році було підписано угоду між компаніями Lietuvos dujos AB та Gaz-System S.A. щодо будівництва нового транскордонного газопроводу для сполучення газотранспортних систем Польщі та Литви. У 2013-му та 2015 році цей проєкт був визнаний пріоритетним для Європейського Союзу й отримав фінансування з бюджету ЄС (BNS, 2015). 2017 року було досягнуто домовленості, що синхронізація мереж на території Польщі буде найдешевшим і найбезпечнішим рішенням. Однак інвестиція вимагала передусім активності польської сторони та підтримки з боку інших країн. Велике політичне значення мав візит польського прем'єр-міністра Матеуша Моравецького у Вільнюс у

березні 2018 року та підписання угоди про енергетичне співробітництво. Це стало новим поштовхом до енергетичної співпраці між Польщею та Литвою (Višvila, 2018).

Економічне та торговельне співробітництво

Існує приказка «де торгуєш, там не воюєш». Економічне та торговельне співробітництво між Литвою та Польщею почало розвиватися, щойно Литва здобула незалежність. Одна з перших угод про взаємну підтримку та захист інвестицій була підписана ще в 1992 році, а 1994 року було укладено угоду про податки, подвійне оподаткування та фіскальні злочини.

Польща – один із головних іноземних інвесторів у Литві, вона посідає в цій категорії четверте місце (Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, 2017). Найбільші польські інвестори – PKN Orlen, PZU та AB Guartis (відокремлена від холдингової групи Warta Glass після того, як та перейшла у власність португальського інвестора). Ці показники свідчать про те, що Польща є одним із головних економічних партнерів Литви.

Польща також займає високі позиції в литовському експорті – це третій отримувач продукції з Литви.

Проте торговельний баланс Литви з Польщею є негативним для першої, оскільки обсяг імпорту польської продукції до Литви майже вдвічі більший від обсягу експорту (Główny Urząd Statystyczny, 2018). Крім того, після приєднання Литви та Польщі до Шенгенської зони, а надто після введення в Литві євро значно поживавилася прикордонна торгівля. Після переходу на євро Литва, подібно до інших країн, не уникнула підвищення цін, що призвело до масових поїздок литовців до супермаркетів на польському прикордонні. Це стало суттєвою проблемою для литовського уряду, оскільки означало великі втрати надходжень із ПДВ. Проте відповідного рішення знайти не вдалося, оскільки європейське законодавство забороняє будь-які обмеження в цій сфері. За повідомленнями у пресі, у період інтенсифікації таких

поїздок у 2015–2016 роках литовці витратили в польських магазинах близько 330 млн євро (Laukagalis, 2017).

Транскордонне співробітництво

Транскордонне співробітництво важливе з кількох причин. Одна з них – присутність національної меншини, яка природним чином спонукає до налагодження контактів. Проте у випадку литовсько-польських відносин найважливішим стимулом до співпраці стала реалізація політики Європейського Союзу. В першу чергу це пов'язано із забезпеченням чотирьох основних свобод ЄС, що вимагає розбудови мереж зв'язку та реалізації інфраструктурних проектів (головно TEN – транс'європейських транспортних мереж), спрямованих на реалізацію ідеї спільного ринку. Цьому сприяє укладення двосторонніх угод і відкриття нових пунктів перетину кордону.

Європейська хартія прикордонних і транскордонних регіонів визначає транскордонну співпрацю як «співробітництво між сусідніми прикордонними регіонами або місцевими та регіональними органами влади, метою якої є зменшення негативних наслідків, що спричинені існуванням кордонів». У 1995 році у Вільнюсі було підписано угоду про транскордонне співробітництво між Литвою та Польщею. На цей час у рамках регіональної політики ЄС на 2014–2020 роки Литва та Польща співпрацюють за програмою Interreg V-A Литва–Польща. Крім того, функціонує єврорегіон Німан, що включає прикордонні терени Литви, Польщі, Білорусі та Калінінградської області, а влада двох польських гмін звернулася із заявою про приєднання до єврорегіону Шешупе, до якого входять прикордонні території Литви та Калінінградської області.

Співпраця в галузі освіти

Співпрацю в галузі освіти між Литвою та Польщею можна схарактеризувати як досить інтенсивну. На практиці вона тісно пов'язана з національними меншинами та їхнім прагненням зберегти свою ідентичність. Польські школи в Литві активно співпрацюють зі школами в Польщі, організовуються табори та екскурсії до Польщі.

Не менш інтенсивна й співпраця між вищими навчальними закладами Литви та Польщі. У 2005 році було підписано угоду про взаємне визнання дипломів. Уведення Карти поляка полегшило особам польського походження із Литви навчання в Польщі. Відповідно до даних порталу studyinpoland.pl, у 2017 році в Польщі навчалося 917 студентів із Литви (Siwiński, 2017), можна припустити, що в наступні роки ця кількість була майже такою самою. Важко оцінити, скільки студентів, що здобувають освіту в Польщі, не повертаються згодом до Литви, але інформація з цього приводу з'являється у ЗМІ, тож, безумовно, певна кількість литовських поляків після закінчення навчання лишається за кордоном. У цьому відношенні міграційний баланс є несприятливим для Литви.

Співпрацюють також науковці. У 2016 році було підписано угоду між литовською Науковою радою та польським Національним центром науки. У 2017 році оголошено першу спільну програму DAINA, спрямовану на фінансування загальних наукових досліджень і розвиток наукової співпраці.

Підсумки

Підбиваючи підсумки, треба зазначити, що литовсько-польська співпраця – це не лише двосторонні відносини. Від них залежить доля значно більшої території, а саме балтійського регіону. Литва та Польща є членами ЄС і НАТО, а тому не можуть не враховувати у своїй діяльності інтересів цих структур.

Ця залежність нормалізує литовсько-польські відносини, запобігаючи домінуванню будь-якої з країн. Схоже, що ситуація в цьому питанні покращується, змінюється ставлення політиків, що можна було помітити навіть у риториці заяв кандидатів під час останньої президентської кампанії в Литві.

Литовсько-польські відносини не позбавлені емоцій, і навіть деякі досвідчені політики не в змозі впоратися з цією проблемою. З одного боку, відомо, що без переоцінки принципів зовнішньої політики та без розв'язання довгострокових проблем або виконання попередніх зобов'язань партнерські відносини не перетнуть місцевих кордонів, а це унеможливить прийняття спільних стратегічних рішень, що формують долю всього регіону чи навіть всього Європейського Союзу. З другого боку, досвід останніх років дозволяє сподіватися, що ситуація розвивається в правильному напрямку, оскільки зростає усвідомлення того, що литовсько-польські відносини не можуть залежати винятково від окремих урядів чи політиків. Також у литовському та польському суспільстві існує стійке переконання щодо необхідності взаєморозуміння та важливості литовсько-польських відносин для всього регіону. З цих причин Литву та Польщу можна вважати стратегічними партнерами, попри те що ці країни мають різний міжнародний ранг.

Бібліографія:

- Ališauskas, A. (2016), *Valdas Adamkus. Pokalbiai nesilaikant protokolo*, Vilnius.
- BNS (2015), *Bus pasirašyta Lietuvos-Lenkijos dujotiekio finansavimo sutartis*, <https://www.delfi.lt/verslas/energetika/bus-pasirasyta-lietuvos-lenkijos-dujotiekio-finansavimo-sutartis.d?id=69238882> [21.03.2018].
- Bumblauskas, A. et al. (2018), *Lietuvos istorija kiekvienam*, Vilnius.
- Gajauskaitė, I. (2015), *Strateginės partnerystės Lenkijos užsienio politikoje: Lietuvos atvejo analizė*, w: M. Norkevičius et al., *Lietuvos ir Lenkijos*

- santykių dinamika: nuo istorinės patirties iki šiuolaikinės situacijos*, Kaunas, s. 91-111.
- Geremek, B. (1999), *Dla naszej i waszej wolności. Przemówienie Ministra Spraw Zagranicznych podczas ceremonii podpisania aktu przystąpienia Polski do NATO*, 12 marca 1999, <http://www.10-25.pl/dla-naszej-i-waszej-wolnosci/> [21.03.2018].
- Giedroyc, J. (1990), *Od Redakcji*, „Kultura”, nr 4/511, s. 1.
- Główny Urząd Statystyczny (2018), <https://stat.gov.pl> [16.03.2018].
- Kazlauskas, J. (2001), *About the Lithuanian-Polish Power Bridge*, „Lithuanian Foreign Policy Review”, vol. 7, lfrp.lt/issues/7/ [20.03.2018].
- Kowalski, R. (1991), *Kompleks Budrysa*, „Kultura”, nr 7-8, s. 161-164.
- Laukagalis, M. (2017), *Lenkija paskelbė, kiek pinigų parduotuvėse paliko lietuviai: sunerimo ir prekybininkai*, <https://www.delfi.lt/verslas/verslas/lenkija-paskelbe-kiek-pinigu-parduotuvese-paliko-lietuviai-sunerimo-ir-prekybininkai.d?id=74671360> [06.05.2019].
- Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija (2017), *Lenkija. Dvišalė prekyba* (2016), <https://www.urm.lt/default/lt/lietuva-lenkija> [06.05.2019].
- Milerytė-Japertienė, G. (2014), *Lietuvių ir lenkų santykiai išeivijoje 1945-1990 metais: šaltinių publikacija*, Kaunas – Vilnius.
- Sirutavičius, V. (2017), *Lietuviai ir Lietuvos lenkai, Lietuva ir Lenkija 1988-1994 metais*, Vilnius.
- Siwiński, W. (2017), *Studenci zagraniczni w Polsce 2017. Gdzie jesteśmy?*, <http://www.studyinpoland.pl/narada2017/pdf/Otwarcie-narady-W-Siwinski.pdf> [08.05.2019].
- Višvila, P. (2018), *Lietuvos ir Lenkijos premjerai sutarė dėl bendrų energetikos projekto*, <https://www.delfi.lt/verslas/energetika/lietuvos-ir-lenkijos-premjerai-sutare-del-bendru-energetikos-projekto.d?id=77377459> [20.03.2018].

Кшиштоф Федоровіч

Білорусь – забутий сусід Польщі

Поляки та білоруси як найближчі сусіди століттями жили і функціонували на території Центрально-Східної Європи, формуючи спільний державний організм двох народів із наближеними культурою та мовами. Більшість поляків сприймають Білорусь як терени так званих Східних кресів, що раніше були частиною Речі Посполитої та польського культурного простору. На цій території народжувались і творили найвизначніші польські національні герої та митці, такі як Адам Міцкевич, Тадеуш Костюшко, Станіслав Монюшко, Еліза Ожешкова чи Чеслав Немен. Це нероздільна частина польської культури та національної спадщини.

Територія Східних кресів – це також місце формування національної свідомості білорусів, яке, утім, відбувалося відносно пізно, порівняно з іншими народами. Лише на зламі XIX–XX століть завершилося чітке визначення білоруської національної ідентичності, завдяки чому не було радикальних сутичок між білоруським і польським націоналістичними рухами чи національними прагненнями (Дембські, 2003, с. 113).

Складний початок

В умовах розпаду СРСР виникла потреба будувати політичні відносини із незалежними Литвою, Росією та Україною, з якими Польщу часто пов'язують трагічні історичні події. Для польської влади це було набагато складнішим викликом, ніж налагодження контактів із Білоруссю. Відсутність серйозного

негативного історичного баласту стала основою для безперешкодної побудови дипломатичних відносин після здобуття Білоруссю незалежності. У зв'язку з цим польська дипломатія припускала, що польсько-білоруські відносини розвиватимуться без значних перешкод (Fedorowicz, 2008, с. 12).

Однак ці сподівання швидко розвіялися, оскільки перший візит до Мінська у 1990 році міністра закордонних справ Польщі Кшиштофа Скубішевського зазнав невдачі (Снапкоускі, 2004, с. 221). Польська влада із подивом сприйняла відмову Білорусі підтвердити лінію кордону та прийняти декларацію про взаємні відносини. Мінськ вимагав підписати вступну декларацію, де мало бути зазначено, що Білостоцька область є етнічно білоруською (Malewicz, 2008, с. 151). Були також заперечення щодо ставлення до білоруської меншини, а також вимоги створення в Польщі білоруського етнічного округу. Однак очільник польської дипломатії відмовився обговорювати тему кордону та зазначив, що головним принципом угод, які укладає Польща, є незмінність кордонів і неповернення до територіальних конфліктів із минулого (Skubiszewski, 1997, с. 124).

Незрозуміла та несподівана для польської сторони відмова визнати кордон, з одного боку, була попередженням про присутність у польсько-білоруських відносинах історичних проблем, а з другого – свідчила про страх білоруської сторони перед поверненням польського панування. Негативні стереотипи й упередження частини білорусів щодо Польщі, історичний досвід контактів із польською шляхтою та католицькою церквою, а також політика колонізації за часів Другої Польської Республіки далися взнаки під час спроби налагодити політичні контакти (Fedorowicz, 2015, с. 50-51). Отже, підтвердилися слова польського історика Марцеля Космана, який писав, що польсько-білоруські відносини завжди були дуже тісними, але не завжди ідилічними (Kosman, 1979, с. 6).

Формування політичних контактів і підписання польсько-білоруського договору

Польща визнала Білорусь одним із найважливіших партнерів, хоча рівень взаємних відносин і їхня інтенсивність, безумовно, були нижчими, ніж у випадку контактів із Україною та Росією (Fedorowicz, 2011, с. 227). Спірне питання кордону було врегульоване лише у жовтні 1991 року. Прем'єр-міністри Польщі та Білорусі підписали Декларацію про добросусідство, взаєморозуміння та співпрацю, яка стала першим польсько-білоруським документом, що регулював міждержавні відносини (Sobczak, 1994, с. 33). Обидві сторони відмовилися від будь-яких територіальних претензій і підтвердили, що не висуватимуть їх у майбутньому.

У динаміці взаємних контактів намітилася тенденція до розвитку. Цей період характеризувався насамперед численними візитами на високому рівні представництва та підписанням двосторонніх угод, причому Білорусь часто була ініціатором і провідним партнером. Найважливішим досягненням було підписання 23 червня 1992 року, під час візиту до Польщі глави білоруської держави, голови Верховної Ради Республіки Білорусь Станіслава Шушкевича, Договору про добросусідство та дружнє співробітництво між Польщею та Республікою Білорусь, в якому обидві сторони знову підтвердили непорушність кордону між ними.

Польща прагнула сформувати європейську ідентичність Білорусі і передусім поглибити політичну співпрацю, щоби геополітично «змістити» Білорусь на Захід. Ця держава розглядалась як буферна територія, що відокремлює Польщу від Росії. У квітні 1993 року міністр закордонних справ Кшиштоф Скубішевський заявив, що в успішних демократичних і ринкових реформах у Білорусі та зміцненні незалежності цієї країни Польща бачить гарантії своєї безпеки.

Тим часом у Мінську підкреслювали нейтральний характер нової держави. Основними цілями зовнішньої політики Білорусі були: співпраця з країнами СНД, налагодження добросусідських

відносин із сусідами та перетворення Білорусі на без'ядерну та нейтральну державу, що закріплено в білоруській конституції. Ще в 1990 році з'явилася білоруська ініціатива щодо створення в Центральній Європі без'ядерної зони (Fedorowicz, 2009, с. 65-66). Білорусь запропонувала статус нейтральної держави й Польщі, але остання відмовилася. Спроби створити в регіоні без'ядерну зону білоруська влада повторювала у 1994-му та 1996 році, намагаючись протидіяти процесу розширення НАТО.

Геополітичні розбіжності та суперечка щодо НАТО

Польща як найбільший західний сусід Білорусі заявляла про дружню співпрацю, але вже на рубежі 1992–1993 років з'явилися перші розбіжності у питанні європейської безпеки. Ціллю польської закордонної політики, що мала фундаментальне значення для відносин із Білоруссю, стало членство в НАТО. Це була головна й незворотна мета, незалежно від її наслідків, особливо в східній політиці. Це значною мірою вплинуло на зміст і характер білоруського геополітичного вибору.

Білорусь підтвердила право Польщі вільно обирати військові та політичні союзи, але звернула увагу на негативну сторону можливого наближення структур НАТО до західних кордонів Білорусі. Мінськ висловив побоювання щодо планів розміщення в Польщі частини військової інфраструктури НАТО, зокрема, ядерної зброї (Чесновский, 1996, с. 28-29). Польські євроатлантичні прагнення поставили білоруську владу у скрутне становище. Утримання курсу на нейтралітет здавалося неможливим. Питання розширення НАТО стало пріоритетним у контактах із Польщею і де-факто визначальним чинником. Білоруська влада оцінювала зусилля Польщі у напрямі вступу до НАТО як перехід до політики ворожості щодо Білорусі. Відтоді Польща почала сприйматися в Білорусі як реальна загроза її незалежності та суверенітету (Карбалевич, 1999, с. 221-222). Побоюючись загрози з боку розширеного НАТО, Білорусь вирішила переоцінити свої

національні інтереси й обрати шлях політичної, економічної та військової інтеграції з Росією.

У квітні 1993 року Білорусь приєдналася до Договору про колективну безпеку СНД, що Польща сприйняла як відмову від постулату збереження нейтрального характеру. Це було сигналом про зростання військової та політичної залежності Білорусі від Росії. Спротив можливому розширенню НАТО став одним із найважливіших елементів внутрішньої та зовнішньої політики Білорусі головню у відносинах з Польщею (Карбалевиц, 1997, с. 117-118). Для Мінська пріоритетом стали негативні наслідки розширення НАТО, дестабілізація європейської безпеки та поширення впливу США на країни Центральної та Східної Європи.

Попри те, що спершу політичні відносини розвивалися добре, обидві сторони не обговорили все більших розбіжностей інтересів у регіоні. Зовнішньополітичні доктрини Польщі та Білорусі ґрунтувалися на різних геополітичних інтересах сторін. Польща зосередилася на західному векторі, Білорусь – на східному. Укладення у 1996 році Договору про утворення Співтовариства Росії і Білорусії, а через рік – Договору про Союз Білорусі та Росії ще більше обмежило польсько-білоруські стосунки (Tymanowski, 2018, с. 35).

Білоруська влада зазначала, що Польща у своїй концепції трактувала Білорусь як буферну територію, що мала захистити її від Росії. Білорусь опинилася в центрі суперечливих інтересів і впливів Польщі та Росії. Кожна з цих держав хотіла мати великий вплив на Білорусь та її зовнішню політику. Це призвело до того, що Білорусь почала сприйматись як новий «санітарний кордон» між Сходом і Заходом.

Політичні зміни в Білорусі та їхній вплив на взаємні відносини

Окрім вступу Польщі до НАТО, елементом, який негативно вплинув на польсько-білоруські відносини, стали радикальні

політичні зміни в Білорусі у 1994–1996 роках, пов’язані з приходом на посаду президента Олександра Лукашенка. Поступова еволюція політичної системи Білорусі у напрямі авторитарної президентської республіки та відмова від національної символіки на користь повернення до радянських традицій викликали у польської сторони занепокоєння. Неприятливим фактором було також поглиблення білорусько-російської інтеграції, що польська сторона вважала найбільшою загрозою. Цього разу підтримувати політичний діалог прагнула польська сторона. У 1994–1996 роках Білорусь відвідували численні польські політики, міністр національної оборони, міністр закордонних справ, маршалок Сейму, а також прем’єр-міністр Вальдемар Павляк і президент Александр Квасневський. Однак, попри спроби польської сторони активізувати контакти з Білоруссю, обидві країни поступово віддалялися одна від одної.

У листопаді 1996 року за ініціативи президента Білорусі Олександра Лукашенка відбувся конституційний референдум, у результаті якого було змінено конституцію, запроваджено президентський устрій і радикально обмежено повноваження парламенту. Змінена конституція надавала президенту фактично повну владу. Це викликало негативні реакції з боку Європейського Союзу та США, які не визнали результатів референдуму, законності нової конституції чи призначеного президентом парламенту, що призвело до поступової ізоляції білоруської держави у світі.

Політика «критичного діалогу». Демократизація чи цивілізаційна місія?

Польща також не визнала результатів референдуму та розпуску Верховної Ради Білорусі, але у своїй політиці щодо Білорусі вона зайняла позицію «критичного діалогу». У Польщі засуджували порушення прав людини та демократичних принципів, але не відмовлялися від діалогу, хоча було знижено його рівень та інтенсивність. Вважалося, що повна ізоляція може сприяти

подальшій інтеграції Білорусі та Росії, що суперечило б польським інтересам і завдало шкоди польській меншині в Білорусі. Тому підтримувалися робочі контакти з білоруською стороною, переважно забезпечуючи захист інтересів польської меншини та підтримку економічних відносин (Fedorowicz, 2011, с. 263-264).

Польща не приховувала своїх намірів поступово сприяти демократичним перетворенням у Білорусі. Для цього потрібен був принаймні мінімальний рівень діалогу та контактів. Крім того, вона керувалася обов'язком допомоги польській меншині в Білорусі, яку Мінськ розглядав як ненадійний і нелояльний елемент. Поглиблення розбіжностей у внутрішній і зовнішній політиці обох країн відбилося на двосторонніх відносинах, які у другій половині 90-х років XX століття помітно послабшали й перейшли у фазу інцидентів і тривалої напруженості.

Позиція Польщі у питанні діалогу з Білоруссю не завжди була чіткою. З одного боку, в Польщі критикували білоруську владу та заявляли про прагнення «демократизувати» Білорусь, а з другого – передбачалася підтримка контактів із критикованим партнером. Було вирішено, що рівень політичного діалогу між Польщею та Білоруссю залежатиме винятково від розвитку внутрішньої ситуації в цій країні, зокрема, від позиції її влади щодо прав людини та демократичних свобод. В односторонньому порядку характер взаємних контактів було прив'язано до виконання польських вимог.

Відтоді політику Польщі щодо Білорусі можна схарактеризувати як «демократичний хрестовий похід». Польща хотіла мати поряд демократичну Білорусь. Вона не визнавала, що Білорусь не зобов'язана бути країною із демократичними стандартами. Це стало визначальним фактором польської політики щодо Білорусі. Від демократизації Білорусі узалежнено стан і характер політичного діалогу. Політика польської сторони характеризувалася великими очікуваннями та надмірними сподіваннями. Польські «наступальні дії» (наприклад, спроби організувати круглий стіл, присвячений питанням демократії та прав людини)

з метою побудови демократії та захисту незалежності Білорусі все більше загострювали відносини та провокували білоруську владу. Фактором, який мав переконливо негативний вплив на відносини з Білоруссю, була підтримка Польщею білоруської опозиції та неурядових організацій, які створювалися на території Білорусі.

Не було належним чином ураховано білоруської специфіки, насамперед менталітету та очікувань білоруського суспільства, яке частково погоджувалося на політичні реалії у своїй країні. Не існувало плану «Б», тобто концепції співпраці з країною, яка не відповідає демократичним стандартам. Як наслідок, політика Польщі щодо Білорусі з 1996 року характеризувалася безпорадністю та очікуванням політичних змін у білоруському суспільстві та політичних елітах. Обумовлення співпраці з Білоруссю задоволенням польських очікувань у ретроспективі виявилось неправильним підходом. Така позиція не сприяла розв'язанню проблем, які дедалі частіше виникали у взаємних відносинах і досі лишаються неврегульованими (Fedorowicz, 2012, с. 188).

Полонізація та євангелізаційна діяльність католицької церкви: домінування історичних і релігійних проблем у польсько-білоруських відносинах

У політиці Польщі щодо Білорусі дуже яскраво представлені політичні мотиви. Однак упущено важливі для білоруської сторони питання. Початково Польща не помічала або не надавала належного значення проблемі полонізації частини білоруського суспільства та євангелізаційної діяльності католицької церкви, що становила для білоруської влади велику загрозу, особливо на першому етапі розбудови незалежної білоруської держави.

Процес полонізації Східних кресів і духовної експансії католицької та уніатської церков досі живий в історичній пам'яті білорусів. Деякі білоруси дійсно бояться певних кіл польського суспільства, пов'язаних зі Східними кресами. Вони вважають, що

поширення польської культури загальмує процес відродження білоруської національної та культурної ідентичності. Досі живий стереотип «польського пана», який може повернутися на свої володіння. Білоруси також пам'ятають, що Ризький договір був поділом Білорусі між Польщею та Росією (Krawczenko, 2018, с. 23-24). Польській стороні нагадують про переслідування білорусів у Другій Польській Республіці, участь Армії Крайової в убивствах білоруських національних діячів під час Другої світової війни та пацифікацію білоруських сіл на Білосточчині у 1946 році підрозділом Ромуальда Райса (псевдо «Бурий»).

Серйозною проблемою в політиці Польщі щодо Білорусі, яка суттєво вплинула на якість та інтенсивність взаємних відносин, була активна діяльність у Білорусі католицької церкви, яка ставилася під сумнів православною церквою та білоруською владою. Ще на початку 90-х років XX століття це стало причиною конфліктів. Білоруська влада звинувачувала польську сторону в політизованій діяльності польських католицьких священників у Білорусі. Своєю чергою, Польща відповідала звинуваченнями у створенні перешкод католицькій церкві.

Релігійний фактор мав і досі має значний вплив на ситуацію більшості поляків у Білорусі, а отже, і на політичні відносини. Католицька церква латинського обряду в Білорусі є «культурно польською», оскільки переважну більшість вірян складають поляки, а також через використання здебільшого польської мови. Більшість католиків у Білорусі спонтанно ототожнюються з польською національністю. Білоруська влада вважає, що Католицька церква є джерелом колонізації білоруського суспільства і це створює загрози для відродження білоруської національної свідомості, яка протягом багатьох років і без того перебувала під тиском з боку Польщі та Росії. З'явилися звинувачення в тому, що польські священники намагаються колонізувати білорусів і мають намір наvertати на католицизм переважно православне білоруське населення. Не погоджуючись на необмежену євангелізаційну діяльність католицької церкви в Білорусі, Мінськ продовжує спроби

адміністративно обмежити тривалість перебування та територію діяльності священників польської національності.

Відсутність розважливого та спокійного підходу до білоруських звинувачень у колонізації, що здійснювалася спочатку католицькою церквою, а також брак чіткого та прозорого законодавства про розподіл відповідальності польської держави та католицької церкви за діяльність за кордоном були ознаками слабкості політики Польщі щодо Білорусі в першій половині 1990-х років, а також сприяли розвитку негативного стереотипу «поляка-католика» та однозначної ідентифікації римо-католицизму з польськістю (Rudkouski, 2008, с. 23-42).

Конфлікт навколо польської меншини в Білорусі – дипломатична криза

Релігійні проблеми відбилися на національних питаннях. Польська національна меншина в Білорусі, яка налічує приблизно 300 тис. осіб, швидко стала заручницею погіршення польсько-білоруських відносин. Приєднання Польщі до Європейського Союзу у 2004 році збіглося з активною участю Польщі у вирішенні політичної кризи в Україні. Білоруська сторона була занепокоєна діями Польщі в Україні та вважала їх загрозою, припускаючи можливість «розширення» кольорової революції з України на Білорусь за участі Польщі. В умовах політичних змін, що відбувалися в найближчому оточенні, білоруська влада на початку 2005 року вжила «профілактичних заходів», що полягали у посиленні державного контролю над усіма незалежними від неї формами суспільної діяльності. В першу чергу це торкнулося організацій польської меншості, Спілки поляків Білорусі – однієї з найбільших громадсько-культурних організацій, що діють у країні.

Попередня політика низької інтенсивності політичних відносин поступилася місцем відкритій дипломатичній суперечці. На початку 2005 року відбулася ескалація персонального конфлікту

в керівництві Спілки поляків Білорусі, що було спробою боротьби за збереження незалежності від білоруської влади. У липні 2005 року уряд у Мінську силовими методами одержав керівництво у Спілці поляків Білорусі. Люди, які відмовлялися приймати «нові порядки» в організації, зазнавали жорстоких репресій і цькування. Посилилося також переслідування непокірних діячів польської меншини (Foks, 2007, с. 169-174). Як наслідок, після поглинання Спілки поляків Білорусі місцевою владою польська сторона не визнала нового керівництва цієї організації та припинила фінансову підтримку. Як результат, дотепер у Білорусі діє дві польські організації: легальна Спілка поляків Білорусі (так звана режимна), що контролюється білоруською владою (і не визнається польською), та «нелегальна» Спілка поляків Білорусі (ZPB) (визнається польською владою) із нелегалізованим керівництвом, яку до червня 2010 року очолювала Анжеліка Борис.

Політичні контакти між Польщею та Білоруссю значно скоротилися. В напруженій атмосфері полеміки та заяв білоруська влада вжила заходів щодо дискредитації польських дипломатів, які працюють в Білорусі, а також польських громадських організацій. Під час промови до народу в квітні 2005 року білоруський президент звинуватив дипломатів з посольства РП у Мінську в підривній діяльності у середовищі польської національної меншини в Білорусі. Через відсутність ефективних інструментів для прямого впливу на ситуацію в Білорусі польська сторона не змогла зберегти незалежність Спілки поляків Білорусі.

Польсько-білоруська дипломатична криза 2005 року була найбільшим прямим зіткненням між двома країнами та показала неефективність попередніх дій польської сторони щодо Білорусі. В умовах цієї найсерйознішої кризи активні намагання підтримувати політичний діалог на нижчому рівні виявилися недостатніми та невдалими. Прямим результатом політичного конфлікту між Польщею та Білоруссю стало зниження польською стороною рангу дипломатичних відносин до рівня повірених.

Несприятливим елементом було ставлення до деяких діячів польської меншини в Білорусі як до «заручників» двосторонніх відносин. Польська сторона узалежнила будь-які дії щодо білоруської сторони від розв'язання проблеми Спілки поляків Білорусі. Як наслідок, польсько-білоруські відносини у 2005–2008 роках можна окреслити як «холодну війну».

Польща в Європейському Союзі – нові виклики для Білорусі

Попри прохолодний характер польсько-білоруських взаємин, усе важливішу роль відігравало членство Польщі в Європейському Союзі. ЄС, який Мінськ розглядав у перспективі загроз, став безпосереднім сусідом Білорусі. Політика відкидання європейських цінностей не витримала випробування часом, і білоруській стороні довелося переглянути принципи своєї політики щодо Євросоюзу. Польща, що межує зі Східною Європою, проявила себе як рушій східного виміру політики Європейського Союзу. Мінськ усвідомлював, що розширення ЄС може суттєво вплинути на відносини з найближчими сусідами. Білоруській стороні було важливо підтримувати контакти з Польщею та Литвою на базовому рівні. Однак це стосувалося лише економічних питань, якими білоруська сторона переймалася найбільше. Зверталася увага на можливість погіршення економічних відносин із Польщею. Також існували побоювання щодо нових правових норм, підвищення митних ставок, нових сертифікатів та інших перешкод для економічного співробітництва. Прогнозувалося, що перехід нових членів Євросоюзу на тарифи ЄС негативно вплине на білоруських експортерів.

Білорусь почала ретельно аналізувати можливі вигоди та збитки, пов'язані зі вступом Польщі до Європейського Союзу. Було відзначено необхідність зміни політики щодо Польщі. Мінськ розумів, що добрі відносини між Білоруссю та Польщею можуть трансформуватись у добрі відносини між Білоруссю та ЄС.

Поступово Польща почала сприйматися не як ворог, а як партнер, який може бути корисним у представленні позиції Білорусі в Євросоюзі. З наближенням вступу Польщі до ЄС Білорусь була змушена все частіше переглядати свою зовнішню політику щодо польської сторони, але лише з економічних питань. Для білоруської сторони відносини з Польщею ставали дедалі важливішими. Особлива увага приділялася динамічному розвитку економічних відносин з ігноруванням політичних питань, які, однак, були найважливішими для польської сторони та ЄС. Отже, польсько-білоруська дипломатична криза 2005 року зумовила певне зволікання з відновленням відносин Білорусі з ЄС і Польщею.

Лише в середині 2008 року білоруська влада ініціювала перші спроби розморозити відносини з ЄС і Польщею. Особливо важливою була поступова еволюція російської політики щодо Мінська, яка значно вплинула на Білорусь у 2006–2007 роках. Скорочення російських субсидій для білоруської економіки та політичний тиск Москви на Мінськ призвели до реальної загрози для основ білоруської економіки, яка до того часу базувалася на низьких цінах російської сировини та преференціях для білоруської продукції на російському ринку. Активізація російської політики на білоруському напрямку та постійний тиск з боку Москви на білоруського президента призвели до того, що з Мінська до ЄС все частіше надходили сигнали про бажання налагодити зв'язки (Karbalewicz, 2018, с. 255-256).

У вересні 2008 року в Біловезькій пуші відбулася перша за чотири роки безпосередня зустріч міністрів закордонних справ Польщі та Білорусі. Глава білоруської дипломатії зазначив, що Білорусь не прагне вступу до ЄС, але зацікавлена у зближенні. Через рік на саміті ЄС у Брюсселі глави урядів ухвалили рішення включити Білорусь до нової польсько-шведської програми Східного партнерства, метою якої було посилення східної політики Європейського Союзу. У 2009 році відбулися польсько-білоруські зустрічі на високому рівні, де було досягнуто домовленості щодо спільних інвестицій у галузі енергетики, участі польського

капіталу в приватизації білоруської економіки та спрощень у прикордонному русі. У 2010 році за ініціативи Польщі була підписана та ратифікована двостороння угода про правила малого прикордонного руху, що мала докорінно спростити перетин польсько-білоруського кордону мешканцям прикордонних регіонів. На жаль, білоруська сторона досі блокує набуття чинності цією угодою без пояснення причин. Однак у 2015 році білоруська влада в односторонньому порядку скасувала візи для громадян Польщі та ЄС, які прибувають до Білорусі через аеропорт у Мінську. Також з 2015 року була запроваджена можливість безвізових поїздок до прикордонних регіонів, таких як Гродно, Брест, Біловезька пуща й Августовський канал. Це привело до активізації туристичного руху та пожвавлення взаємних контактів на польсько-білоруському кордоні (Fedorowicz, 2015, с. 61-63).

Прагматичність чи новий початок?

Поступове покращення польсько-білоруських відносин

На рубежі 2015–2016 років у польсько-білоруських відносинах відбулася досить значна зміна. Після президентських і парламентських виборів у Польщі політики, пов'язані із партією «Право і Справедливість», внесли зміни до польської політики щодо Білорусі. Вперше за багато років польські політики відмовилися від ідеї «демократизації» Білорусі. Вони визнали, що політика ізоляції та «критичного діалогу» не принесла очікуваних результатів. Також облишили думку, що Білорусь найближчим часом стане демократичною державою, а тому вирішили будувати політичні відносини з державою, яка не відповідає демократичним стандартам. Відбулася помітна інтенсифікація двосторонніх контактів, як політичних, так і економічних. Мінськ відвідали високопоставлені польські політики, такі як маршалок Сенату Станіслав Карчевський, маршалок Сейму Ришард Терлецький, віцепрем'єр-міністр Матеуш Моравецький і міністр закордонних справ Вітольд Вашиковський (Mironowicz, 2018,

с. 75-76). Натомість у 2017 році Польщу відвідали представники Палати представників Національних зборів Республіки Білорусь, а у 2017-му – голова Ради Республіки Національних зборів Республіки Білорусь Міхаїл Мясніковіч. Ефектом підвищеного інтересу до Білорусі є функціонування в польському Сеймі двох парламентських груп, які опікуються співпрацею з цією країною (Mrozek, 2018, с. 5-6).

Треба зазначити, що у так званому польсько-білоруському перезавантаженні, або радше «прагматизації» відносин, на перший план вийшли економічні питання, що зайняли основне місце у двосторонніх контактах і витіснили проблеми, що раніше вважалися найважливішими: права людини, демократію та верховенство права. Економічні обороти особливо активно зростали у 2016–2017 роках. Частково це пояснюється макро-економічними чинниками, тобто розвитком польської та послабленням російської економіки (Росія є головним торговим партнером Білорусі), а також сприятливою атмосферою з обох боків кордону. Товарооборот у 2016 році становив 2 млрд доларів США, у 2017 році – близько 2,5, а у 2018 році – 3,2 млрд доларів США, тим самим досягнувши рівня товарообігу, що був зафіксований у рекордно вдалому 2013 році. Польща є третім торговим партнером Білорусі серед країн ЄС після Німеччини та Великобританії (Mrozek, 2018, с. 3).

Помітне покращення взаємовідносин, особливо в галузі економіки, не означає, однак, задовільного для польської сторони вирішення проблем, пов'язаних із польською меншиною та католицькою церквою. В білоруської сторони переважає підхід, що полягає у заглушуванні спірних питань або більшій відкритості до символічних жестів, зокрема, в історичній політиці, що вважається Польщею надзвичайно важливою. Було відновлено місця пам'яті, проведено перепоховання солдатів Корпусу охорони прикордоння, які загинули на території нинішньої Білорусі.

Мінськ навіть погодився організувати велику церемонію за участі представницьких підрозділів Війська польського. У

2018 році Білорусь відвідав президент польського Інституту національної пам'яті.

Результатом відновлення стосунків став реальний, хоча й точковий прогрес у питанні викладання польської мови в Білорусі. Попри відсутність системного врегулювання цього питання, зросли можливості навчання польською мовою, але поза межами офіційної системи освіти (уроки в парафіях, товариствах, польських організаціях). Досі не вирішено питання щодо функціонування двох Спілок поляків Білорусі. Мінськ звинувачує цю організацію у надмірній політизації та антидержавній діяльності. Єдина зміна – це відносна терпимість до її незаконної діяльності. Водночас безперешкодно працюють інші польські організації, які сприймаються як неполітичні, наприклад, Польська Мацеж Школьна, якій вдалося у 2018 році відкрити в Мінську школу польської мови. Що ж до католицької церкви, то білоруська влада не створює для неї значних обмежень, але впродовж кількох років систематично вживає заходів задля суттєвого скорочення кількості священників польської національності. У 2012 році в Білорусі служіння здійснювали 152 польських священники. Внаслідок того, що влада не продовжила їхнє перебування (усі вони мають щопівроку звертатися до уповноваженого з питань релігії та національностей Леоніда Гуляка з проханням про видачу дозволу на подальше служіння), у 2019 році залишилося 87 польських священників (Szozzyn, 2019).

Перспективи позитивного розвитку польсько-білоруського сусідства

У взаємних відносинах, як і раніше, найскладнішими лишаються політичні питання, що вимагають особливої чутливості обох сторін. Польща та Білорусь входять до різних політичних, економічних і військових організацій. Обидві країни також мають різні погляди на демократію та права людини, а представляють різні соціально-політичні системи. Попри ці розбіжності, які

спричинили й спричинятимуть численні труднощі у взаємних відносинах, поляки та білоруси не приречені на ізоляцію та ворожість (Binkowski, 2018, с. 90-93).

Події в Україні, за якими ми спостерігаємо з 2014 року, свідчать про те, що геополітична ситуація в нашому безпосередньому оточенні може змінитися досить швидко й докорінно. Польщі та Білорусі однаково загрожують негативні наслідки трансформації в Україні. Питання спільної безпеки та функціонування за мирних умов уже не настільки певне, як донедавна здавалося. Це має додатково мотивувати польську та білоруську владу знову відкритись одна одній і по-іншому поглянути на своє співіснування. Чітке визначення перспектив розвитку польсько-білоруських відносин у мінливих геополітичних реаліях є складним, але реальним завданням.

Основним елементом, без якого неможливо закласти міцні основи для партнерських відносин, є взаємне знайомство як суспільств, так і політичних еліт. Уже 25 років у Польщі як на рівні політичних еліт, так і на рівні суспільства склався негативний образ Білорусі, яку сприймають головню з перспективи особи білоруського президента та його діяльності. Простіше кажучи, у поляків Білорусь асоціюється з Олександром Лукашенком і його авторитарним стилем правління. Вона сприймається в масовій свідомості як диктаторська держава і надійний союзник Росії. Своєю чергою, в Білорусі існує негативне уявлення про Польщу. У нас спільний кордон, багатовікова історія, спільні національні герої, спільна культурна спадщина, але водночас ми мало знаємо про сучасні реалії в наших країнах. Для знайомства і польська, і білоруська сторона мають поглянути на свого сусіда, позбувшись стереотипів.

Схоже, що перші кроки на шляху взаємного знайомства польського та білоруського суспільств можуть відбуватися на декількох площинах. Перша з них – це туризм. Це найменш конфліктна сфера відносин, яка дозволяє виявити раніше невідомі закутки природи на території найближчого сусіда. Часто це

туристичні об'єкти, розташовані поблизу кордону, як з польської, так і з білоруської сторони. Ще однією площиною для поглиблення взаєморозуміння обох країн може бути більш активне використання можливостей, які дає Східне партнерство. Дотепер Білорусь користувалася ними найменше. Східне партнерство – це історичний шанс для Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови та України. У рамках цієї програми Європейський Союз пропонує цим країнам тісну політичну та економічну інтеграцію. Незалежно від того, прагнуть вони повного членства в ЄС чи хочуть лише поглибити співпрацю з ним, вони можуть розраховувати на відчутну підтримку в здійсненні реформ. Партнерство дає їм змогу індивідуально вибирати ступінь інтеграції. Країни Східного партнерства можуть отримати значну підтримку в здійсненні політичних і економічних реформ. Уже сьогодні в країнах-партнерах реалізуються численні проекти, які незабаром почнуть приносити вимірювані результати. Стимулювання активності громадянського суспільства та культурного обміну приведе до налагодження більш тісних контактів між суспільствами. Завдяки цьому жителі країн Східного партнерства та Європейського Союзу зможуть побачити, як багато всього їх об'єднує. Це допоможе подолати чимало негативних стереотипів.

Необхідним елементом є також фактичне та позбавлене емоцій урегулювання наявних спірних питань у польсько-білоруських відносинах. Необхідно також опрацювати спільну позицію щодо функціонування двох Спілок поляків Білорусі, відсутності законодавства щодо вивчення польської мови в білоруській системі освіти, питання обмеження присутності священників польської національності в Білорусі та все більш помітних історичних конфліктів по обидва боки кордону.

У минулому потенціал польсько-білоруської співпраці не був використаний повною мірою. Основні причини такого стану речей пов'язані з політичною сферою та функціонуванням обох країн у різних суспільно-політичних системах. Політичні розбіжності та різні бачення міжнародних реалій не повинні спричиняти

застій у двосторонніх відносинах, уникання контактів і зведення нової залізної зависи. Настав час реалістичного підходу до сприйняття Білорусі як нашого найближчого і дещо забутого сусіда, а також спільних дій, спрямованих на налагодження міцних соціокультурних зв'язків між польським і білоруським суспільствами в умовах перебудови сучасного міжнародного порядку, що відбувається навколо нас.

Бібліографія:

- Binkowski, H. (2018), *Nowe otwarcie w relacjach Warszawa – Mińsk w kontekście procesu reintegracji białorusko-rosyjskiej*, w: A. Daniluk, J. Hofmokl, J. Nadolska (red.), *Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Warszawa, s. 79-95.
- Fedorowicz, K. (2008), *Wybrane problemy w stosunkach polsko-białoruskich*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, R. 6, s. 11-21.
- Fedorowicz, K. (2009), *Białoruś, Mołdawia i Ukraina w poszukiwaniu nowych koncepcji bezpieczeństwa*, w: T. Kapuśniak, K. Fedorowicz, M. Gołoś (red.), *Białoruś, Mołdawia i Ukraina wobec wyzwań współczesnego świata*, Lublin, s. 63-94.
- Fedorowicz, K. (2011), *Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989-2010*, Poznań.
- Fedorowicz, K. (2012), *Polska i Białoruś – trudne sąsiedztwo. Polityka „krytycznego dialogu” wobec autorytarnej Białorusi*, „Środkoeuropejskie Studia Polityczne”, nr 3, s. 169-196.
- Fedorowicz, K. (2015), *Perspektywy rozwoju stosunków polsko-białoruskich w zmieniającej się rzeczywistości geopolitycznej*, w: J. Tymanowski, A. Daniluk, J. Bryll (red.), *Polska i Białoruś we współczesnej Europie*, Warszawa, s. 49-64.
- Foks, R. (2007), *Konflikt białorusko-polski. 11 marca – 24 sierpnia 2005 r.*, w: M.S. Wolański, G. Tokarz (red.), *Polska – Białoruś. Wybrane aspekty polityczne i gospodarcze*, Toruń, s. 169-187.
- Karbalewicz, W. (1997), *Relacje białorusko-polskie w kontekście rozszerzenia NATO*, „Eurazja. OSW”, nr 1, Warszawa, s. 114-122.

- Karbalewicz, W. (2018), *Ewolucja stosunków Białorusi i Polski. Spojrzenie z Mińska*, w: A. Daniluk, J. Hofmokl, J. Nadolska (red.), *Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Warszawa, s. 255-257.
- Kosman, M. (1979), *Historia Białorusi*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Krawczenko, P. (2018), *Między radzieckim młotem i polskim kowadłem. Prehistoria i historia zawarcia polsko-białoruskiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 25 lat temu: od konfrontacji do zrozumienia i współpracy korzystnej dla obu stron*, w: A. Daniluk, J. Hofmokl, J. Nadolska (red.), *Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Warszawa, s. 23-28.
- Malewicz, P. (2008), *Polska polityka wschodnia w latach 1989-1991*, Toruń.
- Mironowicz, E. (2018), *Polska i Białoruś: ćwierć wieku szorstkiego sąsiedztwa*, w: A. Daniluk, J. Hofmokl, J. Nadolska (red.), *Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Warszawa, s. 59-78.
- Mrozek, K. (2018), *Reset i kontynuacja. Polityka rządu PiS wobec Białorusi*, Fundacja im. S. Batorego, Warszawa.
- Rudkouski, P. (2008), *Anatomia polskiego dyskursu na Białorusi*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, R. 6, s. 23-42.
- Skubiszewski, K. (1997), *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989-1993*, Warszawa, s. 121-129.
- Sobczak, J. (1994), *Stosunki Polski z Białorusią*, w: Cz. Mojsiewicz (red.), *Polska i jej nowi sąsiedzi (1989-1993)*, Poznań – Toruń, s. 26-40.
- Szozzyn, R. (2019), *Białoruś: kościoły bez polskich księży*, „Rzeczpospolita”, 3 lutego, <https://www.rp.pl/Kosciol/302039977-Bialorus-Koscioly-bez-polskich-ksiezy.html> [23.04.2019].
- Tymanowski, J. (2018), *Polska i Białoruś we współczesnej Europie – w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, w: A. Daniluk, J. Hofmokl, J. Nadolska (red.), *Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Warszawa, s. 30-43.

- Дембскі, С. (2003), *Польска-беларускія адносіны: стан і перспектывы*, в: А. Эберхардт, У. Улаховіч (ред.), *Беларусь і Польшча*, Варшава, с. 113-118.
- Карбалевиц, В.И. (1999), *Место Польши в политике Беларуси*, в: Л.Ф. Заико (ред.), *Национально-государственные интересы Республики Беларусь*, Минск, с. 209-251.
- Снапкоускі, У. (2004), *Гісторыя знешняй палітыкі Беларусі*, Мінск.
- Чесновский, М. (1996), *Белорусско-польские отношения: «серая полоса» неопределенности*, “Беларусь в Мире”, № 3, с. 28-32.

Уладзімір Е. Снапкоўскі

Білорусь – Польща: як вийти з порочного кола в розвитку взаємних відносин

**Нарис білорусько-польських відносин
у 1989–2010 роках**

Точкою виходу нових білорусько-польських відносин можна вважати 1989 рік, коли в Польщі розпочалася системна трансформація. У сфері зовнішньої політики Польщі це виявилось обранням стратегічного курсу на «повернення до Європи» та прийняттям нової східної політики, що відображалась у «політиці двоколіїності». З одного боку, вона була спрямована на підтримку відносин із центральною радянською владою в Москві, а з другого – на налагодження добросусідських відносин і співпраці з найближчими республіками Радянського Союзу: Білоруссю, Литвою та Україною. Таку політику Варшави щодо сусідньої імперії, де, власне, розпочався процес дезінтеграції, можна справедливо вважати новим підходом як в теорії, так і в практиці міжнародних відносин кінця ХХ століття. Хоча треба нагадати, що політика двоколіїності тривала не більше трьох років і добігла кінця з розпадом СРСР у грудні 1991 року. Польща першою визнала незалежність України, що підкреслюють українські та польські історики. Щодо Білоруської РСР, яка 25 серпня 1991 року проголосила політичну та економічну самостійність (переважна більшість депутатів білоруської Верховної Ради тоді просто боялися слова «незалежність»), Сейм і Сенат Республіки Польща виступили зі стриманішою позицією,

висловивши політичну підтримку постановами, прийнятими 30 та 31 серпня. Республіка Польща визнала незалежність Республіки Білорусь 27 грудня 1991 року, а 2 березня 1992 року між двома країнами були встановлені дипломатичні відносини. 22 червня 1992 року у Варшаві було підписано договір між Республікою Польща та Республікою Білорусь про добросусідство та дружню співпрацю.

У 90-х роках ХХ століття можна виділити два етапи двосторонніх відносин за змістом і формою. На першому етапі, який тривав до кінця 1996 року, вони динамічно розвивалися, базуючись на міцному фундаменті з солідних правових підстав у сфері політичних відносин та з низки угод щодо співробітництва в галузі економіки, культури тощо. На жаль, їх поступовому розширенню та поглибленню, а також фактичній реалізації підписаних договорів і угод, перешкоджало багато серйозних внутрішніх і міжнародних факторів. Олександр Лукашенко, обраний на посаду президента у 1994 році, запропонував новий курс у внутрішній («білоруська модель» пострадянського розвитку) і зовнішній (інтеграція з Росією) політиці, що викликало розчарування, стривоженість і обурення у Варшаві. Водночас Лукашенко проявив себе як суворий критик планів Польщі щодо вступу до НАТО.

Після конституційного референдуму (у листопаді 1996 року) в Білорусі була прийнята нова конституція, яка значно розширила повноваження президента коштом законодавчої та судової влади. ОБСЄ та західні країни не визнали легітимності цих змін, тому білорусько-польські відносини погіршилися. Новий курс Заходу (ЄС, Рада Європи, США) щодо Мінська сформувався шляхом обмеження контактів із керівництвом Білорусі на вищому і найвищому рівні, запровадження візових санкцій, підтримки політичної опозиції та інститутів громадянського суспільства. Підхід Польщі до відносин зі східним сусідом відомий як політика «критичного діалогу». Вона була спрямована на критику і засудження дій білоруської влади, що порушували права людини

та демократичні принципи, а водночас – на підтримання політичного діалогу на рівні робочих контактів із метою збереження можливості захисту польської національної меншини та розвитку торговельно-економічних контактів. У такій ситуації Білорусі не лишалося нічого іншого, крім зміцнення контактів із Росією, тим більше що прискорила інтеграційна політика президента Лукашенка. Його курс на зближення з Москвою та вимушене обмеження відносин із Заходом західні політики та дослідники назвали «політикою самоізоляції». Пізніше ця політика трансформувалася в довгострокову й тривалу тенденцію під назвою «багатовекторна зовнішня політика» Республіки Білорусь. Її складовою став курс на «економічний прагматизм» у відносинах із західними країнами, в тому числі з Польщею. На перше місце ставилася торговельно-економічна співпраця, яка мала принаймні частково компенсувати не найкращі політичні відносини. У другій половині 90-х років ХХ століття Білорусь і Польща опинилися на протилежних сторонах одна від одної, що було спричинене, з одного боку, створенням «союзної держави» Білорусі та Росії, а з другого – вступом Польщі до НАТО. Показово, що обидві ці події відбулись у 1999 році.

Розбіжності в білорусько-польських відносинах, що почалися у 1990-х роках, збереглися і навіть посилювалися на початку 2000-х. Характер і форми політичного діалогу суттєво не змінилися, але інтенсивність політичних контактів Мінська з Варшавою не досягла рівня співпраці Білорусі з іншими сусідами – членами Європейського Союзу. Відносини між офіційними структурами були стриманими, проблеми, що виникли в попередні роки, залишалися без розв'язку. Крім того, до цих проблем додалися нові, що стосувалися насамперед польської меншини в Білорусі. Перше десятиліття нового століття ознаменувалося швидкими змінами у двосторонніх відносинах, що характеризувалися чергуванням періодів потепління і похолодання.

У 2001–2004 роках здійснювалися спроби відновити діалог: за ініціативи польського уряду було організовано кілька візитів і

зустрічей на високому рівні. Польща також не підтримала санкцій проти Білорусі, запроваджених державами ЄС і США у листопаді 2002 року, але заявила про створення польсько-російської комісії з білоруського питання, щоби мати можливість впливати на Мінськ через Москву. Однак ця ініціатива не принесла успіху. Попри спротив Білорусі проти розширення НАТО на схід, країна радо прийняла концепцію розширення ЄС на східному напрямі, однозначно висловившись на користь підтримання та розвитку економічних, соціальних і культурних контактів із Польщею, країнами Балтії та іншими новими членами Європейського Союзу. У цей період виникли непорозуміння з Росією щодо інтеграції (відмова Білорусі від пропозиції Владіміра Путіна приєднатися до Російської Федерації, газова війна у 2004 році), що, природно, підштовхувало Мінськ у напрямі Заходу. Однак президент Лукашенко не хотів змінювати ані політичну систему держави, ані курс внутрішньої політики в Білорусі.

У 2005–2007 роках на відносинах між Білоруссю та Польщею відбулася політична та дипломатична криза. Напруження викликало невизнання західними країнами результатів конституційного референдуму, проведеного в жовтні 2004 року, в результаті якого було ліквідовано обмеження щодо чинного президента, які стосувалися процедури обрання на посаду. Наступного року криза переросла у політичний і дипломатичний конфлікт навколо Спільки поляків у Білорусі, що спричинило видворення польських дипломатів і відкликання польського посла з Мінська. У 2006 році у двосторонніх відносинах все ще тривав поганий період у зв'язку з президентськими виборами в Білорусі. Польща не делегувала до Мінська нового посла, тоді як Білорусь викликала свого посла на консультацію. 24 березня Сейм РП ухвалив постанову про результати президентських виборів у Білорусі, визнавши їх «сфальсифікованими» та закликавши президента Олександра Лукашенка організувати нові вибори з дотриманням демократичних принципів. Міністерство закордонних справ у той період здійснювало заходи, спрямовані на захист інтересів

громадян Польщі, що перебували в Білорусі, а також підтримало введення міжнародною спільнотою санкцій проти багатьох високопоставлених білоруських чиновників. Ініціативи білоруської сторони щодо нормалізації відносин Польща відхилила.

У 2008–2010 роках як у двосторонніх, так і в білорусько-європейських відносинах сталася відлига. Цьому сприяли втома від напружених відносин, прихід до влади у Польщі «Громадянської платформи» та невдала білорусько-російська інтеграція. Діалог пожвавився, інтенсивно розвивалися торговельно-економічні контакти, розширювалися рамки регіональної співпраці. Вагомою подією у двосторонніх відносинах стало підписання у Варшаві 12 лютого 2010 року договору про правила прикордонного руху, реалізацію якого гальмує Мінськ, про що згодом. Суттєвих змін у міждержавних відносинах у цей період не було.

Успішніше розвивалися торговельні контакти. У 2000 році обсяг товарообігу становив 492 млн доларів США, а у 2007 – 2 млрд доларів. Протягом тривалого часу сальдо в торгівлі з Польщею було позитивним для Білорусі. У 2000 році воно становило 61 млн доларів США, у 2007 році – 402,9 млн доларів. 2008 року білоруський експорт до Польщі досяг рекордного рівня – 1,8 млрд доларів США, а імпорт становив 1,3 млрд доларів. У 2010-му та 2011 роках торговельний баланс змінився на користь Польщі (Тихомиров, 2014, с. 177-178).

Частка Білорусі в зовнішній торгівлі Польщі у 1993–2006 роках становила 0,6 % в імпорті та 0,8 % в експорті. Товарообіг з Білоруссю, особливо імпорт, відігравав незначну роль у зовнішній торгівлі Польщі. Однак Польща мала більшу частку в зовнішній торгівлі Білорусі та більший вплив на її економічний розвиток, особливо у 1990-х роках. Частка Польщі у зовнішній торгівлі Білорусі у 1993–2006 роках становила 3,7 % в імпорті та 3,5 % в експорті. У 2011–2015 роках частка Польщі в товарообороті Білорусі зросла з 2,8 до 3,3 % і становила в середньому 3,2 %. Польща увійшла до десяти найбільших інвесторів у Білорусі,

вклавши у 2010–2016 роках в економіку Білорусі приблизно 984 млн доларів США, з них понад 90 % – це прямі іноземні інвестиції (Misala, 2009, с. 72-73).

Відносини у 2010–2018 роках: від чергового замороження до чергового потепління

Після президентських виборів 19 грудня 2010 року, офіційні результати яких спровокували масові протести в Мінську та жорсткі дії білоруської влади проти учасників акцій, відносини Мінська з Варшавою перейшли у чергову фазу значного погіршення. Польща, подібно до інших країн ЄС, очікувала політичних реформ у Білорусі, в тому числі щодо вільних президентських виборів. Саме цього стосувалася розмова між Олександром Лукашенком і міністрами закордонних справ Німеччини та Польщі Гідо Вестервелле та Радославом Сікорським, з якими він зустрівся у листопаді 2010 року. Радослав Сікорський заявив, що Польща як сусід Білорусі та член ЄС зацікавлена в тому, щоби Білорусь була європейською державою і базувалася на європейських цінностях. Однак ці сподівання виявилися марними. Дії білоруської влади після виборів викликали різкі негативні реакції у столицях західних країн. У 2011 році представники польської влади активно підтримували політику санкцій ЄС щодо білоруської влади, вказували на відсутність демократії в Білорусі, порушення прав польської меншини, а також вимагали негайного звільнення всіх політичних в'язнів.

У 2012 році відносини Білорусі та Польщі опинилися в серйозній кризі. Кульмінацією стали події, пов'язані із запровадженням 7 лютого 2012 року економічних санкцій проти представників білоруського бізнесу. У відповідь влада Білорусі наказала керівнику Представництва ЄС в Білорусі та польському послові «поїхати до своїх столиць на консультації й представити своєму керівництву чітку позицію білоруської сторони щодо неприпустимості тиску та санкцій» (Страны ЕС, 2012). Це призвело до дипломатичного

конфлікту між Мінськом і Європейським Союзом, який вдалося залагодити лише через два місяці.

Вибір Польщі цапом-відбувайлом серед усіх держав – членів ЄС був невинноводим. Мінськ уважав її лідером групи європейських держав, які прагнули посилити санкції проти білоруської влади, що мало завадити Білорусі вийти з міжнародної ізоляції зручним для неї способом, тобто без політичних реформ. Польща своєю активністю у сфері запровадження санкцій проти представників білоруської влади ще сильніше укріпила свій імідж «головного ворога» Білорусі, який стоїть на заваді відновленню діалогу з Європейським Союзом. Водночас Білорусь була для Варшави складним сусідом, з яким треба було підтримувати відносини, але на рівні не вище міністерського.

У 2013 році, попри замороження політичних відносин і санкції ЄС, між двома країнами розвивалися торгівля, регіональне та прикордонне співробітництво. На відміну від попередніх двох років, білоруська влада не розглядала Польщу як головного ворога Білорусі та послабила антипольську риторику. Польська дипломатія, своєю чергою, шукала способу відновлення співпраці з Білоруссю та відносин на лінії Брюссель – Мінськ. Варшава виступила з ініціативою «Діалог про модернізацію», спрямованою на проведення реформ, але Мінськ не виявив до неї інтересу. Про зниження інтенсивності контактів свідчив також той факт, що білоруські справи відійшли в Польщі на другий план.

За словами польської дослідниці Анни М. Динер, 2014 рік не приніс змін у білорусько-польських відносинах і його можна назвати «періодом технічних контактів». Порівняно з попередніми роками зростає динаміка двосторонніх контактів на технічному рівні, включно з питаннями економічного співробітництва та історико-культурного діалогу. Вперше за багато років вдалося уникнути напруги (Дынэр, 2014, с. 92). Однак з сучасного огляду не можна не помітити, що цей рік став проривом у розвитку двосторонніх відносин, які почали покращуватися. Зміни в політиці Заходу, в тому числі ЄС, щодо Білорусі були пов'язані

насамперед із подіями в Україні та роллю Мінська як посередника та медіатора в конфлікті між Росією та Україною. Серед значної кількості країн – членів ЄС і міжнародної спільноти Білорусь здобула репутацію стабільної та відкритої до співпраці держави. Цьому сприяли підписаний у вересні 2014 року протокол щодо припинення вогню на Донбасі та мінська зустріч нормандської четвірки (лідерів України, Росії, Німеччини та Франції) в лютому 2015 року. Події в Україні стали найважливішою темою переговорів під час візитів міністра закордонних справ Білорусі Уладзіміра Макея до Варшави (у серпні 2014-го та жовтні 2016 року).

Однак у політичній сфері нерозв'язаними лишилися проблеми Спілки поляків у Білорусі та збільшення кількості польських консулів. Білоруська сторона відмовилася реалізувати договір про правила прикордонного руху з 2010 року, оскільки побоювалася зростання обсягу вивезення готівки із західних областей (Брестської та Гродненської) внаслідок численних поїздок білорусів по покупки до Польщі. Для Варшави у дипломатичній діяльності пріоритетом став історико-культурний діалог. Польща запропонувала створити польсько-білоруську групу з історичних питань, що підтримала білоруська сторона, а також була активним адвокатом Мінська у справі візової лібералізації з ЄС і приєднання Білорусі до Світової організації торгівлі.

Зросла кількість двосторонніх зустрічей і форумів з економічних і культурних питань. У 2014 році у Бресті відбувся XVIII Білорусько-польський економічний форум «Добросусідство 2014», а у Варшаві – третє засідання Спільної польсько-білоруської міжурядової комісії з питань економічного співробітництва за участі віцепрем'єр-міністрів. Після тривалої перерви було відновлено діяльність різних груп і форумів ділового співробітництва: після 12-річної перерви – Польсько-білоруського форуму міст-партнерів, після 5-річної – Польсько-білоруської робочої групи з питань торгівлі та інвестицій.

Економічні відносини розвивалися на тлі боротьби із санкціями. Російське ембарго на європейські харчові продукти створило

багато проблем у торговельних відносинах Білорусі з ЄС загалом і Польщею зокрема. Білорусь була змушена обмежити імпорту товарів із Польщі, що було однією з причин скорочення товарообороту в 2014 році проти 2013 року (2363 млн проти 2377 млн доларів США). Політичний фактор у вигляді санкцій ЄС проти Росії та російські контрсанкції зумовили зниження товарообороту в 2015 році. Він становив 1,8 млрд доларів США і зменшився на 23 % порівняно з попереднім роком. У 2016 році обсяг товарообороту збільшився на 8 %, наблизившись до 2 млрд доларів. У 2017–2018 роках обсяг товарообороту також досяг близько 2 млрд доларів США (Еканамічнае сапрацоўніцтва).

Попри ознаки певного потепління контактів у 2014–2015 роках, Варшава надалі займала жорстку позицію з питання повернення до нормальних добросусідських відносин, підкреслюючи, що це стане можливим лише тоді, коли білоруська влада звільнить політичних в'язнів. Цей крок, якого довго чекали Захід і демократична частина білоруського суспільства, Олександр Лукашенко зробив напередодні президентських виборів 2015 року, звільнивши всіх осіб, яких ЄС уважав політичними в'язнями. Після виборів, які пройшли у спокійній атмосфері, що міжнародні спостерігачі ОБСЄ назвали позитивною тенденцією, ЄС призупинив санкції проти білоруського президента та багатьох інших високопосадовців, а в лютому 2016 року повністю їх скасував, що відкрило Лукашенку шлях до столиць країн Європейського Союзу. Однак до сьогодні не було організовано жодного візиту, в тому числі до Варшави.

У 2015 році підтримувалися технічні контакти, а також відбулося значне поглиблення у співпраці між регіонами. У квітні Білорусь і Польща підписали договір про спільне запобігання катастрофам, стихійним лихам та іншим надзвичайним ситуаціям, а також усунення їхніх наслідків. Також було відкрито ряд візових центрів у восьми білоруських містах, включаючи всі адміністративні центри областей, крім Вітебська. Щороку вони приймають приблизно по 290 тис. візових заяв, що розвантажало

польські консульські служби, які за 2015 рік видали білоруським громадянам майже 400 тис. віз. 2015 рік можна вважати сприятливим періодом не лише для контактів на регіональному рівні, а й для економічного співробітництва та історико-культурного діалогу (Быковская, 2016).

Покращення відносин тривало й у 2016 році. У березні вперше за вісім років Білорусь відвідав міністр закордонних справ Польщі. Це була двостороння зустріч. У програмі візиту Вітольда Вашиковського була зустріч із президентом Олександром Лукашенком і переговори з Уладзіміром Макеєм, під час яких обговорювалися двосторонні відносини, відносини Білорусі та Європейського Союзу, питання безпеки в регіоні та транскордонне економічне співробітництво. Олександр Лукашенко під час зустрічі з Вітольдом Вашиковським зазначив, що Білорусь готова тісніше співпрацювати з Польщею. Польська сторона, своєю чергою, висловила думку, що новий польський уряд вважає ситуацію, в якій сусідні країни протягом багатьох років не підтримують контактів, несприятливою.

У серпні Мінськ відвідав маршалок Сенату РП Ришард Терлецький. Це був перший офіційний візит представника держави – члена Європейського Союзу в Білорусь за багато років. На зустрічі з білоруськими парламентарями Терлецький зазначив, що етап заморожених відносин тривав надто довго, тож зараз головне завдання – якнайшвидше перейти до наступного етапу. У жовтні відбувся візит Уладзіміра Макея до Варшави. На зустрічах із президентом Анджеєм Дудою та міністром закордонних справ Вітольдом Вашиковським сторони обмінялися думками щодо перспектив розбудови білорусько-польського співробітництва, в тому числі у таких складних питаннях, як міжнародна безпека чи діалог між Білоруссю та Європейським Союзом.

У 2016 році білорусько-польський діалог активізувався. Про це йдеться у щорічному огляді результатів зовнішньої політики Республіки Білорусь, де відзначено: згадані візити на високому рівні, включаючи поїздки міністрів, відновлення роботи двох

міжурядових комітетів (транскордонного та економічного співробітництва), узгодження пакетів двосторонніх угод з питань транскордонної співпраці та екології, підписання та ратифікація міжурядової угоди про співпрацю в галузі освіти (Обзор итогов внешней политики Республики Беларусь).

Процес нормалізації відносин тривав і в ювілейному 2017 році, коли обидві країни відзначали 25-річчя встановлення дипломатичних відносин. 2 березня з нагоди цієї річниці президенти Білорусі та Польщі обмінялися листами. Олександр Лукашенко висловив сподівання на перспективний розвиток білорусько-польських контактів у всіх сферах, а також на розбудову прагматичної та конструктивної співпраці. Анджей Дуда натомість висловив сподівання, що наступна чверть століття стане періодом ефективної співпраці двох незалежних держав, що базуватиметься на згоді та довірі (Александр Лукашенко поздравил Президента Польши Анджея Дуду). Посол Білорусі в Польщі Олександр Авер'янов описав ці 25 років як «важкі часи перетворень, незнання, часи формування довіри та втрачених можливостей». Він оцінив внесок представників влади та політиків, а також народів обох країн, що діяли за нинішніх складних економічних обставин, і те, що вони не втратили взаємної довіри та повернулися до конструктивного діалогу, який, як можна сподіватися, с часом не замінять неповага та стереотипи. У заявах білоруського посла було наголошено на прагматизмі, який повинен домінувати у взаємних відносинах (Аверьянов, 2017; Snapkouski, 2016, с. 365-384).

Після ювілейного 2017 року Білорусі та Польщі знову довелося продемонструвати здатність підтримувати відносини між двома країнами. Під час заходів із нагоди Дня волі в Мінську 25 березня 2017 року було затримано сотні людей, у зв'язку з чим польське міністерство закордонних справ закликала білоруську сторону припинити насильство проти демонстрантів і звільнити заарештованих. У вересні Варшава із занепокоєнням відреагувала на спільні російсько-білоруські військові навчання «Захід-2017»,

оцінивши їх як загрозу і демонстрацію сили. У вересні 2018 року Польща запропонувала США створити на її території постійну військову базу («Форт Трамп»), що призвело до тиску з боку Москви на Білорусь щодо розміщення на її території російського військового контингенту. Однак у цій складній ситуації обом сторонам вдалося зберегти попередній темп нормалізації відносин і поступово продовжувати цей процес, іноді роблячи крок вперед, а іноді – два кроки назад. У звіті Міністерства закордонних справ Білорусі за 2018 рік зазначалося, що співпраця з Польщею була активною, чому сприяли візит міністра закордонних справ Яцека Чапутовича до Мінська, його переговори з Уладзіміром Макеєм і зустріч з Олександром Лукашенком, консультації на рівні міністрів, співпраця на рівні парламентів. Було організовано понад 20 важливих двосторонніх ініціатив економічного характеру, включаючи засідання Спільної польсько-білоруської міждержавної комісії з питань економічного співробітництва та Білорусько-польського бізнес-форуму у Варшаві (Обзор итогов внешней политики Республики Беларусь).

Підсумки та прогнози

Треба зазначити, що існує два основних (загалом їх більше) пояснення несприятливих і досі нестабільних політичних відносин між Білоруссю та Польщею. Основна причина розбіжностей – це відмінності в політичних системах двох країн. Білоруська політична система характеризується сильною позицією президента та несприйняттям елементарних принципів, які діють у демократичних країнах, що суттєво обмежує можливості здійснення Польщею ефективної політики. Багато польських дослідників, у тому числі авторитетний в білоруських експертних колах Кшиштоф Федоровіч, вважають, що політика «критичного діалогу» щодо Білорусі виявилася помилковою та неефективною (Fedorowicz, 2011, с. 290-291). Тут варто зазначити, що ефективність політики демократичних країн щодо недемократичних (у

цьому разі – авторитарної) вимірюється десятиліттями, а наслідки часто помітні лише після падіння політичного режиму в останніх.

Друга причина розбіжностей – це різні концепції зовнішньої політики обох країн. Білорусь орієнтована на євразійську інтеграцію навколо Росії з її основним інтеграційним проєктом (Євразійський економічний союз) і військово-політичною організацією (Організація договору про колективну безпеку). Її залежність від Росії, в тому числі в економічній сфері, протягом останніх років не зменшується, а навіть зростає. Польща, навпаки, стала активним учасником євроатлантичних структур, а після вступу до НАТО та ЄС у її зовнішній політиці та геостратегії почав домінувати західний напрям.

У 2014 році в білорусько-польських відносинах розпочався процес нормалізації, який проявився у відновленні політичного діалогу на високому рівні, розвитку економічного та транскордонного співробітництва, а також соціальних і культурних контактах. Пожвавлення відбувалося паралельно із загальним потеплінням відносин Білорусі з Європейським Союзом, чому значною мірою сприяла політика посередництва Мінська у врегулюванні збройного конфлікту між Росією та Україною. В білорусько-польських відносинах запанувала тенденція до визнання пріоритету раціонального, прагматичного підходу до добросусідських відносин, почала відкидатися політизація співпраці, що часто простежувалась у минулому. Ця зміна збігається з білоруською політикою «економічного прагматизму». Польські політики почали виявляти великий інтерес до активізації діалогу з офіційними структурами в Мінську. Пожвавлення політичного діалогу дозволило приступити до розв'язання деяких проблем у міждержавних відносинах і до кращої підготовки правової та договірної бази двостороннього співробітництва. Поліпшення внутрішньополітичної ситуації в Білорусі після президентських і парламентських виборів (2015–2016) і роль Мінська як посеред-

ника у врегулюванні кризи в Україні ще ширше розчинили двері нормалізації білорусько-польських відносин.

Прогноз на найближчі роки щодо двосторонніх відносин базується на їхньому циклічному характері: за останні 20 років ці відносини поперемінно переживали періоди злетів і падінь, конфліктів, криз, а відтак повернення до докризового стану. Як правило, причиною погіршення відносин були внутрішні події в Білорусі (референдуми, президентські вибори, інші дії білоруської влади, як-от блокада дипломатичної резиденції в Дроздах, невизнання нового керівництва Спільки поляків у Білорусі), які викликали різкі реакції західних країн, у тому числі Польщі, особливо у випадку політичної кризи навколо Спільки поляків у Білорусі у 2005 році.

У зв'язку з розпочатим процесом нормалізації відносин між Мінськом і Варшавою постає питання про те, як довго вона триватиме. Повільне, поступове потепління контактів, імовірно, продовжуватиметься до наступних президентських виборів у Білорусі, запланованих на серпень 2020 року. Президентська кампанія 2015 року запобігла кризі взаємних відносин, а спокійна атмосфера, що супроводжувала вибори й оголошення результатів, була вирішальною для скасування санкцій ЄС проти президента Олександра Лукашенка та його оточення. Якщо схожа ситуація повториться під час наступної президентської кампанії, можна буде говорити про тривалу тенденцію до нормалізації взаємних відносин.

Бібліографія:

- Czernicka, M. (2016), *Polityka bezpieczeństwa Republiki Białoruś w latach 1991-2014*, Warszawa.
- Daniluk, A. (2017), *Unia Europejska w polityce zagranicznej Republiki Białoruś*, Warszawa.
- Fedorowicz, K. (2011), *Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989-2010*, Poznań.

- Misala, J. (2009), *Rozwój powiązań gospodarczych Polski z Białorusią na przełomie XX i XXI wieku*, w: S. Jaczyński, R. Pęksa (red.), *Stosunki polsko-białoruskie*, t. 2, Społeczeństwo i polityka, Siedlce, s. 71-94.
- Snapkouski, U.E. (2016), *Stosunki białorusko-polskie na początku XXI wieku: między pragmatyzmem gospodarczym a „krytycznym dialogiem”*, w: T. Ambroziak i in. (red.), *Problemy bezpieczeństwa Europy i Azji*, Toruń, s. 365-384.
- Szerepka, L. (2016), *Oblicza Białorusi: zapiski ambasadora*, Białystok.
- Tymanowski, J. (2017), *Rola i znaczenie Republiki Białoruś we współczesnej Europie*, Toruń.
- Аверьянов, А. (2017), *В белорусско-польских отношениях должна превалировать прагматическая составляющая*, интервью, „Новости Беларуси БелТА”, <https://www.belta.by/special/interview/view/v-belorussko-polskihотношениях-dolzha-prevalirovat-pragmaticheskaja-sostavlajushchaja-5388/> [21.08.2017].
- Александр Лукашенко поздравил Президента Польши Анджея Дуду, Официальный интернет-портал Президента Республики Беларусь, 2 березня, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/aleksandr-lukashenko-pozdravilprezidenta-polshi-andzheja-dudu-15671 [04.09.2017].
- Быковская, О. (2016), *400 тысяч – не предел: польский посол хочет выдавать больше виз белорусам*, “Деловая газета”, 15 червня, <http://bdg.by/news/authors/400-tysyach-ne-predel-polskiy-posol-hochet-vydavat-bolshe-vizbelorusam> [18.09.2016].
- Дынэр, Г.М. (2015), *Польска-беларускія стасункі: час тэхнічных кантактаў*, “Белорусский ежегодник”: сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2014 г., Белорус. институт стратегических исследований, Вильнюс, <https://nmnby.eu/yearbook/get/yearbook2014.pdf>.
- Дынэр, Г.М. (2016), *Польска і Беларусь: Супрацоўніцтва рэгіёнаў як рухавік двухбаковых стасункаў*, “Белорусский ежегодник”: сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2015 г., Белорус. институт стратегических исследований, Вильнюс, <https://nmnby.eu/yearbook/get/yearbook2016.pdf>.

Обзор итогов внешней политики Республики Беларусь и деятельности Министерства иностранных дел в 2016 году, Сайт Министерства иностранных дел Республики Беларусь, <http://mfa.gov.by/publication/reports/ea444d5cceb4798d.html>.

Обзор итогов внешней политики Республики Беларусь и деятельности Министерства иностранных дел в 2018 году, Сайт Министерства иностранных дел Республики Беларусь, <http://mfa.gov.by/publication/reports/b7fe6b330b96c9b7.html>.

Снапкоўскі, У.Е. (2017), *Шлях скрозь стагоддз: беларуска-польскія адносіны 1918-2017 гг.*, Мінск.

Страны ЕС отзывають своих послов из Беларуси (2012), “Новости тут.бү”, 28 лютого, <http://news.tut.by/politics/276600.html> [16.04. 2012].

Тихомиров, А.В. (2014), *Внешняя политика Республики Беларусь в 1991-2011 гг.*, Мінск.

Эканамічнае сапрацоўніцтва, Сайт Пасольства Рэспублікі Беларусь у Рэспубліцы Польшча, http://poland.mfa.gov.by/be/bilateral_relations/trade_economic [20.03.2019].

Томаш Стемпнєвський

Політика Польщі щодо України в контексті східного виміру політики Європейського Союзу

Вступ

У липні 2019 року відзначалася 450-та річниця Люблінської унії (відповідний акт було підписано 1–4 липня 1569 року в люблінському замку), яка неабияк вплинула на подальшу долю всієї Центральної та Східної Європи. В результаті Люблінської унії повстала Республіка Обох (Багатьох) Націй – багатокультурне, багатомовне, багатоконфесійне утворення із високим рівнем релігійної толерантності. Дуже важливо зазначити, що спогади про цей великий державний організм, яким була Республіка Обох Націй, по-різному функціонують в суспільній пам'яті держав-спадкоємниць. Як в історичній, так і в політичній площині потрібно докласти ще багато зусиль, щоб опрацювати спільне бачення минулого держав, які колись були частиною Речі Посполитої.

У східній політиці Польщі саме Україна – одразу після Росії – відіграє ключову роль. У 90-ті роки ХХ століття навіть говорилося про «стратегічне партнерство» між Польщею та Україною. Можна сумніватися, чи справді обидві країни були одна для одної стратегічними партнерами та чи було це партнерство наповнене відповідним змістом. Варто зауважити, що політика Польщі щодо України характеризується значною складністю (див.: Gil, Kapuśniak (Stępniewski), 2009; Fedorowicz, 2011; Malewicz, 2008; Bieleń, 1997; Gill, Gill, 1994; Kamiński, Kozakiewicz, 1997; Całka,

1997; Kapuśniak (Stępniewski), 2008; Wolański, Leszczenko, 2008; Marszałek-Kawa, Karpus, 2008; Pietraś, Kapuśniak (Stępniewski), 2007; Wolański, Leszczenko, 2006; Gibas-Krzak, 2004; Surmacz, 2002; Szeptycki, 2013; Pietraś, Malskyj, Surmacz, 2016; Kowal, 2018; Żurawski vel Grajewski, 2018 та матеріали конференції Polska polityka wschodnia, опубліковані Колегіумом Східної Європи у Вроцлаві). Це пов'язано з тим, що обидві країни по-різному оцінюють міжнародну ситуацію, а отже, по-різному розставляють акценти під час формування зовнішньополітичної програми. Безперечно, на напрямок зовнішньої політики України впливає і внутрішня ситуація. Якщо в 90-ті роки XX століття Польща була насамперед зацікавлена в інтеграції до НАТО та ЄС, навіть частково коштом контактів зі Сходом (хоча Україна й визначалась як стратегічний партнер), на початку XXI століття ситуація змінилася у бік активної підтримки та просування України на міжнародному форумі. Спершу перешкодою для налагодження добрих відносин було мислення політичних лідерів у історичних категоріях, що обумовлювало сприйняття сусіда та спричиняло труднощі в напрацюванні спільної позиції. У другій декаді XXI століття можна сказати, що історичні проблеми (особливо ті, що стосуються періоду Другої світової війни) знову суттєво розділяють дві країни.

Аналіз політичної площини політики Польщі щодо України буде зроблений у контексті реалізації східного виміру в політиці Європейського Союзу. У випадку Білорусі Польща реалізує східну політику на двосторонній основі, тоді як у випадку України – в контексті східного виміру політики Європейського Союзу. Крім того, в останні роки Україна наголошує на євроатлантичному векторі у своїй зовнішній політиці (особливо під час президентства Петра Порошенка, 2015–2019), а перспектива вступу до ЄС представляється як спільна мета більшої частини суспільства й українського політичного класу. Також для Володимира Зеленського, обраного президентом у квітні 2019 року, інтеграція до НАТО та ЄС залишається ключовим питанням.

90-ті роки XX століття, або Від політики двоколійності до визнання незалежності України

Перш ніж відбулася зміна геополітичної ситуації в Центральній і Східній Європі, восени 1990 року Міністерство закордонних справ Польщі під керівництвом міністра Кшиштофа Скубішевського розпочало роботу над так званою політикою двоколійності. Згідно з її принципами, східна політика Польщі мала реалізуватися на двох рівнях: перший стосувався політичних контактів із центром прийняття рішень у Москві, а другий передбачав паралельне з цим встановлення контактів із радянськими республіками, які все більше прагнули стати самостійними та незалежними від центру. Отже, концепція двоколійності визначила напрям зовнішньої політики Польщі під час бурхливих змін на теренах тодішнього СРСР, це була спроба Варшави вжити далекоглядних заходів і виражала бажання підтримати прагнення радянських республік до незалежності.

Треба зазначити, що фундамент майбутніх відносин між Польщею та Україною було закладено завдяки співпраці та діяльності дисидентських середовищ у 70-х і 80-х роках XX століття. У 1989 році «Солідарність» і український «Рух» почали готувати формальну основу для майбутніх двосторонніх відносин (Surmacz, 2007, с. 204). Наступним кроком Польщі щодо східного партнера було підписання 13 жовтня 1990 року між Польщею та Українською Радянською Соціалістичною Республікою Декларації про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин, в якій сторони наголошували на відсутності взаємних територіальних претензій. Потім у зв'язку з подіями в Москві (путч Янаєва у серпні 1991 року) та оголошенням 24 серпня 1991 року декларації про незалежність УРСР Польща рішуче почала підтримувати прагнення України до незалежності. Підтвердженням стало делегування до України польського представника у вересні 1991 року. Тож не дивно, що 2 грудня 1991 року Польща стала першою країною світу, яка

визнала незалежність України. Відтоді стратегічним інтересом Польщі було посилення геополітичного плюралізму на території, яка раніше контролювалася СРСР, а отже, зміцнення новостворених державних утворень на території Східної Європи. Крім того, з розпадом СРСР політика двоколійності втратила свою актуальність. Польща підтримувала Україну на шляху до побудови сильної демократичної держави, але ця підтримка виражалася досить стримано, оскільки було багато спірних питань (історичних розбіжностей), що впливали на двосторонні відносини, а підхід Польщі додатково зумовлювався присутністю «російської тіні». Попри розбіжності в історичних питаннях, 18 травня 1992 року вдалося підписати Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво (Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą). Сторони визначили принципи, на яких повинні будуватися взаємні стосунки. Було гарантовано непорушність кордонів, виключено вирішення суперечок силовим шляхом, а також підтверджено повагу до прав національних меншин.

**Прийняття до Європейського Союзу в 2004 році
країн Центральної та Східної Європи.
Концепція східного виміру політики
Європейського Союзу**

2004 рік став переломним не лише через вступ Польщі до ЄС, а й через осінні події цього року в самій Україні, тобто Помаранчеву революцію. Крім того, 30 березня 2004 року президенти обох країн відкрили у Києві Рік Польщі в Україні. Варто зазначити, що до вступу країн Центральної та Східної Європи до ЄС Польща пропонувала посилити політику ЄС щодо своїх східних партнерів. Тому часто вважається, що основи концепції східного виміру політики ЄС були закладені переважно польськими аналітичними центрами та представниками осередків прийняття рішень у Польщі. Вперше концепція східного виміру політики ЄС

була сформульована та викладена в 1998 році міністром закордонних справ Броніславом Ґеремеком у виступі під час відкриття переговорів про вступ Польщі до ЄС. Міністр Ґерemek закликав створити східний вимір, який би дозволив розширити можливості співпраці для нових держав-членів після розширення ЄС, яке мало відбутися у 2004 році. Наприкінці 2002 року була представлена концепція Польщі щодо координації заходів допомоги ЄС та інших інституцій у східному регіоні у формі пам'ятної записки (Non-paper z polskimi propozycjami). У концепції йшлося про те, що ЄС має диференціювати свої відносини з країнами Східної Європи залежно від ступеня зацікавленості цих країн у співпраці з ЄС, прогресу в системних трансформаціях, дотримання законів, принципів і норм ЄС. Крім того, наголошувалося, що східний вимір і його принципи не мають бути конкурентними до чинного північного виміру, вони повинні лише доповнювати рішення у сфері зовнішньої політики Європейського Союзу. Потім під час конференції «EU Enlargement and Neighbourhood Policy» (20 лютого 2003 року, Варшава) міністр закордонних справ Влодзімеж Цімошевіч виступив з промовою «The Eastern Dimension of the European Union. The Polish View», в якій подав розгорнуту концепцію східного виміру політики ЄС, зазначивши, що ця пропозиція має стати інструментом зовнішньої політики ЄС щодо сусідів на схід від неї (*EU Enlargement and Neighbourhood Policy*). Не варто забувати, що, попри те що саме Варшава просувала створення східного виміру ЄС, інші країни Євросоюзу також виступали з подібними пропозиціями. В цьому контексті можна згадати Велику Британію та Данію, які у квітні 2003 року запропонували план створення нової політики сусідства, спрямованої на Україну, Білорусь і Молдову. Проєкт передбачав надання цим державам статусу «спеціальних сусідів», що означало б лібералізацію торговельного обміну після досягнення прогресу в демократизації та економічних реформах.

Проте розширення у 2004 році змусило ЄС змінити концепцію політики щодо країн Східної Європи. У березні 2003 року

Європейська комісія представила концепцію Європейської політики сусідства (ЄПС) (*The European Neighbourhood Policy*) (European Neighbourhood Policy) у комюніке про розширену Європу (*Communication on Wider Europe*) (Commission of the EC, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament). Згодом, у липні 2003 року, вона представила комюніке про розширення Програм сусідства (*Neighbourhood Programmes*) та запровадження нового фінансового інструменту: Європейського інструменту сусідства та партнерства (*European Neighbourhood and Partnership Instrument – ENPI*). Наступним кроком став пакет політичних ініціатив – підготовлений Європейською комісією у травні 2004 року стратегічний документ (*Strategy Paper*), який місяцем пізніше був затверджений Радою Європейського Союзу та Європейською Радою. Варто також зазначити, що хоча саме Польща виступила з пропозицією щодо створення східного виміру політики ЄС, його існування задовольняє також інтереси інших країн Центральної Європи (Словаччини, Угорщини), а передусім інтереси всього Європейського Союзу.

Польща та Помаранчева революція в Україні

Під час президентських виборів в Україні у 2004 році Польща рішуче підтримувала кандидата з помаранчевого табору. Представники ЄС були більше стурбовані демократичним проведенням виборів, відповідно до міжнародних стандартів, а не орієнтовані на перемогу конкретного кандидата. Європейський Союз припускав, що обидва кандидати зацікавлені в побудові демократії та розвитку ринкової економіки. Для ключових представників ЄС вибори в Україні були спробою проведення демократичних реформ, а також кроком у напрямку гарантій стабільності та безпеки (Kempe, Solonenko, 2005, с. 111).

Однією з цілей політики ЄС щодо України було встановлення стійкої демократії. Україна – країна, щодо якої здійснюється

Європейська політика сусідства, спрямована на створення вздовж кордонів ЄС «кола друзів», які поділяють його цінності. Ця мета визначала політику ЄС під час виборів. Однак «нові» і «старі» члени ЄС, хоч і мали однакові цілі, під час виборів зайняли різні позиції. Деякі «нові» країни ЄС продемонстрували чудове розуміння подій у Києві, а також здавалися дуже чутливими до складної ситуації та можливих політичних наслідків. Вони сприймали ці вибори насамперед як прагнення зупинити реінтеграційні, неоімперські наміри Росії та хотіли підтримати поширення свободи й стабільності не лише в Україні, а й поза нею – по всій Східній Європі (Sushko, Prystayko, 2006, с. 130). «Нові» ж країни ЄС продемонстрували глибоке розуміння бажань українців, з-поміж них була й Польща. Вона помітила в ситуації, що склалася, можливість підтримати Україну в її прагненні звільнитися від російського впливу. 22 жовтня Сейм РП ухвалив резолюцію, в якій закликав провести в Україні вільні та прозорі вибори. Позиція Польщі була рішучою та сміливою, оскільки вона відкрито висловлювала підтримку прагнень України до інтеграції з ЄС і НАТО*. Однак інші резолюції, наприклад, прийняті Бундестагом ФРН або Європейською комісією, були стримані та загальні й обмежувалися повідомленнями про необхідність проведення чесних і вільних виборів.

«Нові» члени ЄС брали активну участь у виборах президента. Президенти Александр Квасневський і Валдас Адамкус у листопаді 2004 року очолили посередництво між табором влади та опозицією. Окрім спостерігачів, акредитованих ЄС, під час першого туру виборів Словаччина направила ще 60 спостерігачів, а Польща – 2355 (Центральна виборча комісія України, 2004).

* Крім того, у статті на шпальтах «International Herald Tribune» Александр Квасневський зазначав, що ЄС не реалізував жодних ініціатив на підтримку опозиції в Україні й не повинен зупинятися на планованому розширенні на Туреччину. Це означало би можливість приєднання України до структур Європейського Союзу. Пор. Dempsey, 2004.

Спочатку серед країн ЄС виникли розбіжності. «Старі» країни здавалися прихильниками продовження попередньої політичної лінії – *Russia first policy*. Восени 2004 року виявилося, що формування єдиної політичної лінії «старих» і «нових» членів ЄС щодо України буде нелегким завданням. З одного боку, труднощі були наслідком бажання мати вплив на перебіг подій в Україні та підтримати будівництво демократії в сусідній країні, з другого – із тим, що дії країн ЄС були обмежені через енергетичну залежність від постачання енергоносіїв із Росії. Зрештою, тиск із боку «нових» країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів в умовах можливого кривавого конфлікту в Україні після другого туру виборів привів до активного залучення ЄС до розв'язання кризової ситуації в Україні.

Попри відмінності між «старими» і «новими» членами ЄС, після закінчення першого туру виборів лідери ЄС не приховували свого розчарування відсутністю демократичних принципів і чесних виборів у стосунку до двох кандидатів (*Declaration by the Presidency of the European Union*). Крім того, на відміну від президента Росії, політики ЄС вимагали перегляду результатів виборів і тим самим не визнавали Віктора Януковича законно обраним президентом, який представляє волю українців. У тому ж тоні лідери ЄС виступили після другого туру президентських виборів, ще раз наголосивши на недотриманні демократичних стандартів і рішуче підтримавши мирне вирішення кризової ситуації, відповідно до закону (Андрущенко, 2004).

З огляду на недотримання законів і відсутність поваги до демократичних свобод під час першого туру виборів Захід особливо уважно стежив за другим туром. Коли виявилося, що табір Януковича порушив демократичні стандарти, щоби забезпечити собі перемогу, Міжнародна місія зі спостереження за виборами (*International Election Observation Mission – IEOM*) розкритикувала Україну та її владу за порушення демократичних принципів. Звіт викликав реакцію як європейських столиць – Брюсселя, Берліна, Варшави, так і США. Це призвело до подальшого залучення країн

ЄС до виборчого процесу та до моніторингу повторного другого туру виборів, який відбувся 26 грудня 2004 року, після чого ІЕОМ у своєму звіті заявила, що «вибори значно наблизили Україну до стандартів ОБСЄ і Ради Європи та інших європейських стандартів (International Election Observation Mission).

Круглий стіл в Україні став чудовим прикладом гри з нульовою сумою, що було зумовлено стратегією її головних учасників – «стратегією яструбів». З одного боку, Росія, що стояла на боці «демократично обраного» Віктора Януковича, а з другого – Захід, що підтримував непокірного кандидата в президенти Віктора Ющенка. Через все більш бурхливі протести в Україні та перспективу можливого кровопролиття державні лідери та представники міжнародних організацій активно долучилися до посередництва між сторонами конфлікту, що сприяло його інтернаціоналізації. Завдяки президентові Польщі Александру Квасневському змінилася обережна, ба навіть пасивна позиція Європейського Союзу (пор. Rotfeld, 2006, с. 352). Крім того, безпосередня участь Верховного представника Європейського Союзу з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки Хав'єра Солани, президентів Польщі та Литви, генерального секретаря ОБСЄ Яна Кубіша та президента Державної Думи РФ Бориса Гризлова, які прибули до Києва в листопаді, суттєво сприяла виходу з політичної кризи. Зустріч проходила у Маріїнському палаці в Києві. Через дві години було досягнуто компроміс за участі головних учасників подій і президента Леоніда Кучми, чия каденція добігала кінця, а також голови Верховної Ради України Володимира Литвина*. З грудня Верховний Суд визнав результати другого туру виборів недійсними та зобов'язав Центральну виборчу комісію провести повторне голосування протягом трьох тижнів із 5 грудня 2004 року. Центральна виборча комісія ви-

* Значення мав також той факт, що Влодзімеж Цімошевіч представляв Раду Європи, очолюючи Комітет міністрів Ради Європи.

конала рішення Верховного Суду та призначила дату виборів на 26 грудня 2004 року.

Варто зазначити, що міністр закордонних справ Польщі Адам Даніель Ротфельд у своєму виступі в Сеймі у січні 2005 року заявив: «Наша причетність до того, що сталося в Україні, не була спрямована проти Росії. Мотивом нашої активності була підтримка фундаментальних цінностей, а не гра інтересів. Для нас було важливо, щоби в Україні була почута суверенна воля народу» (Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2005 roku, с. 9 і далі). Відмова українців від масових фальсифікацій має розглядатись як один зі значних успіхів політики Польщі щодо відродженої України.

Політика Польщі щодо України після Помаранчевої революції

В результаті Помаранчевої революції перемогу отримав так званий демократичний табір, що сприяло активізації діяльності Польщі стосовно її східного сусіда. Саме тому в 2005-му та 2006 році Польща намагалася за кожної слушної нагоди підтримувати прагнення України до членства в НАТО та ЄС, а також за допомогою частих контактів (їхня інтенсивність значно зменшилась у 2006 році) на високому рівні посилювати цей курс у своїй зовнішній політиці. Підтвердженням правильності та потепління відносин між Варшавою та Києвом стало відкриття у червні 2005 року Меморіалу львівських орлят. Згодом, у травні 2006 року, під час зустрічі в Павлокомі було відкрито пам'ятник українцям, що загинули від рук польських партизанів, а також вшановано пам'ять жертв взаємних конфліктів.

Що стосується політики центральної влади у Варшаві, слід зазначити, що як міністр закордонних справ Адам Д. Ротфельд у своєму експозе 2005 року, так і міністр Стефан Меллер в експозе у лютому 2006 року (Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2006 roku, с. 9 та далі) присвятили багато уваги

місцю та ролі України в зовнішній політиці Польщі, значенню «стратегічного партнерства» обох країн, а також наголосили на переоцінці, яка має відбутися в політиці ЄС і НАТО щодо східних партнерів, «аби східний вимір Політики сусідства Європейського Союзу, що саме кристалізується, наблизив охоплені ним держави до Євросоюзу, не прирікаючи їх на роль “вічних партнерів”, а відкриваючи деяким із них, що характеризуються проєвропейською орієнтацією та поглибленою внутрішньою трансформацією, перспективу членства, хоч би якою віддаленою вона була» (Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2006 roku, с. 15). Вищевказані жести виконували лише символічну функцію. У взаємних контактах спостерігався свого роду застій з огляду на внутрішні фактори в обох країнах: у Польщі тривала виборча кампанія, а в Україні поглиблювалися розколи всередині так званого помаранчевого табору та виявлявся негативний вплив газового тиску з боку Росії.

18 квітня 2007 року президент УЄФА Мішель Platini оголосив, що Україна та Польща матимуть право приймати у 2012 році Чемпіонат Європи з футболу UEFA. У липні 2007 року президент Польщі Лех Качинський прибув до України й зустрівся з президентом Віктором Ющенком, в основному для обговорення питань, пов'язаних з організацією чемпіонату та створення Координаційної ради з підготовки та проведення фінальної частини Чемпіонату Європи 2012 року. Вищезазначене рішення, безумовно, мало позитивний вплив на політику Польщі, але не змінило ситуації в Україні, де знову виник політичний хаос, а українці вкотре були змушені обирати між «помаранчевими» і «блакитними». Слід також підкреслити, що у травні та жовтні 2007 року відбулися два енергетичних саміти (у Кракові та Вільнюсі), в яких взяли участь Польща, Україна, Литва, Казахстан, Грузія й Азербайджан. Під час переговорів було зазначено необхідність посилення співпраці між країнами та зміцнення енергетичної безпеки в чорноморсько-каспійському регіоні, підкреслюючи тим

самим потребу створення так званого транспортного коридору Північ–Південь.

Тоді, у 2008 році, міністр Радослав Сікорський (Informacja Ministra Spraw Zagranicznych nt. polityki zagranicznej RP w 2008 roku) підкреслив у своєму експозе, що «Україна є (...) дедалі більш надійним кандидатом на членство в західних інституціях». Він також зазначив: «Польща має намір залишатися фактором активізації НАТО. Ми вважаємо, що настав час, аби НАТО розробило нову стратегію. Її невіддільною частиною має стати перспектива розширення Альянсу, яку анонсовано радо прийнятою нами звісткою, що Україна та Грузія є потенційними кандидатами на членство». Міністр Сікорський, зазначивши в експозе, що «Польща – сильна в Європі, патрон і промотор її східної політики», вказав на пріоритет у зовнішній політиці Польщі.

Від польсько-шведської концепції до реалізації політики Східного партнерства Європейського Союзу

Хоча двостороннє співробітництво визначає суть східної політики ЄС, польський уряд запропонував розробити нову багатосторонню регіональну політику щодо країн, розташованих на схід від Європейського Союзу. Цей план був поданий у квітні 2008 року міністром закордонних справ Радославом Сікорським під час засідання очільників дипломатії держав – членів Європейського Союзу. Проект готувався протягом багатьох місяців. Ідею спочатку підтримали Німеччина, Велика Британія, Данія та Швеція. Ініціативу офіційно представив прем'єр-міністр Дональд Туск 19–20 червня 2008 року під час засідання Європейської ради як спільний польсько-шведський проект під назвою «Східне партнерство», спрямований на зміцнення східного виміру Європейської політики сусідства. У висновках Європейської ради було закладено основу для подальшої роботи над Східним партнерством, що підкреслено словами: «Європейська рада із задоволенням приймає пропозицію розвитку східного виміру

Європейської політики сусідства, яка буде спрямована на посилення політики ЄС у двосторонній і багатосторонній формі щодо східних партнерів, що беруть участь у ЄПС» (Rada Europejska w Brukseli).

Східне партнерство було офіційно прийнято як проєкт Європейського Союзу на Празькому саміті 7 травня 2009 року. Для країн Східної Європи та Південного Кавказу були створені умови так званого вирівнювання вимірів зовнішньої політики ЄС, тоді як Європейському Союзу – посилення співпраці зі східними країнами. Однак варто пам'ятати, що Польща як ініціатор програми ризикувала – у разі відсутності результатів – отримати серед країн Сходу імідж неефективного члена ЄС, а отже, втратити авторитет як «адвокат» України. Лунали також голоси щодо реалізації за допомогою Східного партнерства ідей «польського месіанства», «міфу Гедройця», «прометеїзму» тощо. Варто додати, що для реалізації Східного партнерства неабияке значення мала російсько-грузинська війна у серпні 2008 року. Воєнні дії показали, що Польща та інші країни ЄС не можуть пасивно спостерігати за ситуацією, що складається в їхньому безпосередньому оточенні. З одного боку, Російська Федерація за допомогою збройних дій досягла своєї мети, а з другого – серпневий конфлікт зміцнив позиції ЄС і змусив його до активних дій. Звичайно, Східне партнерство не було відповіддю Євросоюзу на збройну активність Росії в регіоні, оскільки на такі кроки не відповідають політично-економічним проєктом. Його треба розглядати як м'який проєкт наближення країн Східної Європи та Кавказу до стандартів ЄС.

Ініціатива Східного партнерства також викликала дискусії серед самих держав – членів ЄС щодо відносин між Європейським Союзом і Росією на території Східної Європи та Південного Кавказу. Більшість із них вирішили, що його реалізація не може привести до суперництва між ЄС і Російською Федерацією, не кажучи про ізоляцію Росії в регіоні. На противагу цьому, конкурентна група держав ЄС виступила проти того, щоб оцінювати

ініціативи ЄС, спрямовані на східне сусідство, через призму російських інтересів. На їхню думку, Східне партнерство має слугувати зближенню з ЄС суб'єктів, які охоплюються програмою, незалежно від позиції, що її займає з цього питання Російська Федерація, яка вважає територію Східної Європи та Південного Кавказу винятково своєю зоною впливу (так зване близьке зарубіжжя). Усі країни – члени ЄС підкреслили необхідність одночасно розвивати східний вимір Європейської політики сусідства й співпрацю між ЄС і РФ. На думку членів Євросоюзу, нівелювати можливі суперечності між цілями Східного партнерства та занепокоєнням Росії може участь останньої в окремих проєктах, що реалізуються в рамках Східного партнерства (Wojna, Gniazdowski, 2009, с. 8; Schaffer, Tolksdorf, 2009, с. 1-4; також: «New Eastern Europe», 2019).

Саміт Східного партнерства у Вільнюсі, наслідки якого призвели до революційних змін в Україні

Перед запланованим на 28–29 листопада 2013 року третім самітом Східного партнерства в ЄС обговорювалося внутрішнє становище країн – учасниць програми, у тому числі України. Виникало занепокоєння щодо авторитарних тенденцій у цих країнах та їхніх різних очікувань щодо співпраці з Європейським Союзом. Однак представники ЄС сподівалися, що це буде знаменна зустріч.

Під час саміту у Вільнюсі Україна мала підписати погоджену раніше угоду про асоціацію з Європейським Союзом, але президент Віктор Янукович в останню мить відмовився від своїх намірів, що спровокувало акції протесту під назвою «Євромайдан» у середмісті Києва в листопаді та грудні 2013 року (про наслідки цього рішення нижче). Грузія та Молдова підписали такі угоди, включно з договорами про вільну торгівлю (DCFTA – Deep and Comprehensive Free Trade Area). Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС 27 червня 2014 року під час саміту Європейської

ради у Брюсселі. Угода про асоціацію між Європейським Союзом і Україною укладалась у два етапи: політична частина була підписана 21 березня, економічна – 27 червня 2014 року. Наступним кроком стала її ратифікація Європарламентом, яка відбулася 16 вересня 2014 року. Для повного схвалення документ мали підписати всі 28 держав – членів Європейського Союзу, що згодом і відбулося (див. Partnerstwo Wschodnie, „Ośrodek Informacji i Dokumentacji Europejskiej”).

Можна піддатися спокусі й заявити, що непрямим наслідком саміту Східного партнерства у Вільнюсі стала війна Росії та України. Якби Угода про асоціацію України з ЄС була підписана, ймовірно, нічого би не сталося й Україна надалі лишалася би там, де була у 2013 році (до саміту Східного партнерства у Вільнюсі). Однак через те, що Віктор Янукович не підписав Угоду про асоціацію, ситуація вийшла з-під контролю. Наслідки цього рішення виявилися драматичними для України: війна з Росією (традиційними і нетрадиційними засобами, тобто гібридна війна), анексія Криму, дестабілізація Південно-Східної України (так звані сепаратистські республіки в Донецькій і Луганській областях, підтримувані Росією), жажлива економічна та військова ситуація тощо. Постає ключове питання: чи ці угоди (про асоціацію та DCFTA) мали дестабілізувати ситуацію в Україні? (Stepniewski, 2015, с. 242-256).

Політика Польщі та Європейського Союзу щодо України (країн Східного партнерства) в умовах невизначеності та змін

Як справедливо зазначає Джеймс Ніксі, Східне партнерство звернуло зі свого початкового шляху. Замість трансформації ми зараз говоримо про стабілізацію та диференціацію в рамках цієї політики. Хоча деяким країнам, які охоплені цією програмою, вдалося досягти певного прогресу, це не було результатом цього проєкту (Nixey, 2019, с. 33).

Східне партнерство передбачає, що заходи, які вживаються ЄС щодо східних країн, будуть реалізовуватися в межах п'яти основних напрямів (пріоритетів): 1) програма інтегрованого управління кордонами; 2) підтримка розвитку малих і середніх підприємств (SME Facility); 3) регіональні енергетичні ринки, енергоефективність і відновлювані джерела енергії; 4) управління довкіллям; 5) система боротьби з наслідками природних і техногенних катастроф (Partnerstwo Wschodnie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP). На жаль, реалізація цих пріоритетів, а також зміцнення політичних і економічних відносин між країнами Східного партнерства та Європейським Союзом натрапляють на серйозні труднощі, переважно політичного характеру. Ці складнощі, значною мірою, зводяться до таких питань: 1) внутрішні проблеми: високий рівень корупції, слабка державна влада, проблема зі свободою ЗМІ, обмеження свободи діяльності опозиції, організована злочинність; 2) сепаратистські тенденції (наприклад, Абхазія та Південна Осетія у Грузії) та етнічні конфлікти (наприклад, Нагірний Карабах, Придністров'я), проблема анексованого Росією Криму, ситуація на Донбасі; 3) сильний вплив Російської Федерації на території країн Східного партнерства (ширше – на так зване близьке зарубіжжя Росії), що утримується за допомогою політичних, економічних, енергетичних, соціокультурних інструментів; 4) укріплення протягом останніх років регіональної позиції Туреччини, що послаблює дії ЄС (особливо у питаннях диверсифікації постачання енергоносіїв), оскільки Туреччина разом із Росією прагне утримувати верховенство в Чорноморському регіоні (Stępniewski, 2011, с. 39 і далі). Після анексії Росією Криму ситуація в басейні Чорного моря змінилася. Росія не лише контролює частину цієї території, а й у співпраці з Туреччиною прагне на ній домінувати. Крім того, на майбутній баланс сил і безпеки в Чорноморському регіоні може вплинути напруженість на лінії НАТО (читай – США) – Туреччина.

Оцінюючи функціонування Східного партнерства у 2009–2019 роках, зазначимо, що серед дослідників і політиків досить

часто виникають питання щодо ефективності цього проекту: чи Східне партнерство як флагманський проект Польщі на форумі ЄС справді позбавлене сенсу? Чи сприяє воно зміні внутрішньої ситуації у країнах Східної Європи та Південного Кавказу? Варто пам'ятати, що завдяки проектам, адресованим східним партнерам, Європейський Союз зазначає свою присутність на пострадянському просторі. З моменту розпаду СРСР ЄС не був надто вагомо присутній на цій території. Як вказують Ніку Попеску та Ендрю Вілсон, автори звіту, що вийшов друком кілька років тому, ЄС не може ефективно просувати не лише демократію, а й свої економічні інтереси на Сході (Popescu, Wilson, 2011). Крім того, вони зазначають, що, попри зусилля ЄС у країнах Східного партнерства, за винятком Молдови (а останнім часом і України), формуються авторитарні тенденції. Це веде до сумного висновку: якщо політика ЄС не буде ефективнішою, через кілька років країни Східного партнерства можуть піти шляхом «путінізації» своїх політичних систем, тобто контролю всіх центрів влади людьми, пов'язаними з одним провладним політичним табором. Треба пам'ятати, що Східне партнерство – це довгостроковий проект. Його успіх, а отже, й здатність створити реальні можливості для змін ситуації на східних кордонах ЄС залежать від залучення та вмілого використання історичного досвіду, політичних і соціальних контактів Польщі зі східними країнами, а також поєднання цих можливостей із механізмами Європейського Союзу.

Де двоє воюють, там третій виграє: чи Польща та Україна є заручниками історії?

В останні роки історичні питання, зокрема трагедія на Волині 1943 року*, діяльність ОУН і УПА, героїзація Степана Бандери

* Більше на тему волинської різни та акції Вісла див. у: Мотука (2011) та у документальному фільмі «W martwym punkcie», реж. Пьотр Кусьмежак (Polsat News Lublin, 2019).

Україною тощо, формують політику Польщі щодо України або, загальніше, польсько-українські відносини. Значення має й позиція самої України, а також неготовність до змістовної дискусії на тему складної історії польсько-українських відносин*. Тому варто згадати слова Войцеха Конончука, який вважає, що «головним постулатом польської політики щодо України має стати нейтралізація руйнівного впливу історії на двосторонні відносини з одночасним підкресленням спільних інтересів у тих, зрештою, численних, сферах, де вони існують. Польсько-українське партнерство має всі підстави для функціонування, але потребує відновлення довіри та зміни способу спілкування, а також не легковаження українською стороною історичними проблемами» (Konończuk, 2018, с. 30). Перенесення польсько-українських відносин в історичну площину може мати негативні наслідки для обох країн. Крім того, найбільшому противникові України, тобто Росії, важливо, щоби її стосунки із сусідами були якомога гіршими, а позиція на міжнародній арені – відносно слабкою. Можна ризикнути, сказавши, що історія є частиною інформаційної та психологічної війни, яку Росія веде проти України, але частково й проти Польщі (Hajduk, Stępniewski, 2016, с. 37-52). Можна сподіватися, що новообраний президент України Володимир Зеленський прагнучим покращити відносини з Польщею. На думку Дмитра Разумкова, президент Зеленський, безумовно, позитивно здивує багатьох оглядачів політичної ситуації в Україні (Andrusieczko, 2019, с. 27). Після перемоги його партії «Слуга народу» на дострокових парламентських виборах в Україні 21 липня 2019 року будь-які зміни у внутрішній ситуації та зовнішній політиці залежать від президента Володимира Зеленського. Наступні кілька місяців покажуть, чи будуть здійснені загальні очікування. Потужна влада, зосереджена в руках

* Наприклад, схоже, що конфлікт на Донбасі не можна вважати вдалим виправданням у питанні «несприятливих умов» для дискусії на складні історичні теми у стосунках Польщі та України. Згідно з таким підходом, на відповідні умови для змістовної дискусії годі й чекати.

«Слуги народу», з одного боку, створює можливість провести в Україні ґрунтовні реформи (як цього очікують країни ЄС), але з другого – може використовуватися для проведення реформ, вигідних представникам влади чи певних потужних олігархічних груп, а не для державних інтересів загалом.

Висновки

Цей текст починається згадкою про Люблінську унію, яка поклала початок Республіці Обох (Багатьох) Націй. Українська складова була важливою частиною цього політичного організму. Важливо, що перебування у спільному географічному просторі протягом століть мало величезний вплив на обидва суспільства. Про це в інтерв'ю говорить Роман Шпорлюк: «Річ Посполита була цивілізованою, базованою на праві державою. І саме тоді, коли українці на землях під московською окупацією, що називалися загарбниками Малоросією, а українцями – Гетьманатом, почали думати про Україну, вони уявляли її з думкою про Річ Посполиту. У цьому сенсі можна сказати, що ідея України була європейською ідеєю, відомою українцям у польському варіанті» (Co sobie wzajemnie zawdzięczamy, 2018, с. 19). Крім того, саме культурні та цивілізаційні зв'язки Польщі зі східними країнами можуть сприяти виробленню спільної позиції ЄС щодо країн на схід від нього, зокрема щодо України. Польща має брати участь у формуванні подій за нашим східним кордоном, що має бути важливим для осіб, які приймають рішення, а також для всього суспільства.

Останнім часом з'явилося багато наукових публікацій, аналітичних матеріалів, експертних висновків і рекомендацій, присвячених різним аспектам відносин Польщі та України. Разом із тим після президентських виборів у квітні 2019 року (перемога Володимира Зеленського) і дострокових парламентських виборів у липні 2019 року (перемога пропрезидентської партії «Слуга народу») в історії незалежної України склалася безпрецедентна

ситуація. Одна політична сила контролюватиме законодавчу і виконавчу владу. Завдяки цьому з'явився величезний потенціал для зміни політичної ситуації в Україні, в тому числі для покращення відносин із Польщею. Важливим елементом співпраці між двома країнами повинні бути питання економічної еміграції з України до Польщі та кількості студентів, які навчаються у польських навчальних закладах. У довгостроковій перспективі соціальний фактор впливатиме на політику Польщі щодо України та навпаки*.

Аналізуючи політичну площину, варто зазначити, що політика Польщі щодо України не завжди досягала наміченої мети. У 90-ті роки XX століття цілі зовнішньої політики Польщі та України були різними. Польща зосереджувалася на інтеграції до західних структур (НАТО та ЄС), тоді як для України це був час розлучення з Росією, правонаступницею Радянського Союзу, і намагання посилити політичне й економічне становище у новоствореній державі. На додаток з обох сторін існували помітні розбіжності в оцінках історичних подій чи напрямках внутрішніх змін. Важливим був також вплив російського чинника, який визначав якість цієї політики. Польща повинна передусім робити наголос на підтримці України в утриманні нею євроатлантичного напрямку, особливо за правління нового президента Володимира Зеленського. Завдяки стабільній політиці, що базується на стратегічних рішеннях, Польща зможе докладати зусиль, аби наблизити Україну до Європи. Від того, чи зможе Польща переконати «старі» країни Європейського Союзу зайнятися східними справами, залежить не тільки успіх польської політики щодо країн цього регіону, а й підтвердження її авторитету в євроатлантичній

* Варто сподіватися, що за президентства Володимира Зеленського будуть проведені необхідні українській державі реформи й не здійсниться чорний сценарій, згідно з яким молоді українці, замість того, щоби чекати на туманну перспективу інтеграції з ЄС, найближчим часом оберуть «індивідуальну євроінтеграцію», тобто еміграцію за кордон у пошуках гідної роботи та кращого життя у західних країнах.

інтеграції України. Польща повинна й надалі відігравати роль адвоката України у західноєвропейських структурах, оскільки це передбачає участь Заходу чи її відсутність у справах України та інших держав на схід від ЄС. До того ж з 2014 року триває збройний конфлікт між Росією та Україною на Донбасі. Він впливає не лише на безпеку країн Східної Європи, а й на європейський і міжнародний лад, що сформувався після закінчення холодної війни (див. Fiszer, Stepniewski, 2017; Stepniewski, Soroka, 2018). Основними цілями нового президента України є розв'язання конфлікту на Донбасі та відновлення контролю України над Кримом. Якщо щодо першої мети можна розраховувати на певні успіхи (хоча все свідчить про те, що це буде ще один заморожений конфлікт на пострадянському просторі), то у випадку Криму ситуація виглядає вкрай складною (крім «заміни» етнічного компонента, Крим був мілітаризований Росією і є важливим елементом російської геостратегії).

[Текст частково базується на публікації: *Miejsce Ukrainy w polityce wschodniej Polski po 2004 roku*, „Sprawy Międzynarodowe” 2018, № 3, с. 173-193].

Бібліографія:

- Andrusieczko, P. (2019), *Prezydent z ludu*, „Nowa Europa Wschodnia”, nr 3-4, maj-sierpień, s. 22-27.
- Bieleń, S. (red.) (1997), *Patrząc na Wschód. Z problematyki polityki wschodniej III RP*, Warszawa.
- Całka, M. (1997), *Polska i Ukraina w latach dziewięćdziesiątych. Podstawy i płaszczyzny współpracy*, Warszawa.
- Centralna Komisja Wyborcza Ukrainy (2004), <http://www.cvk.gov.ua> [20.02.2005].
- Co sobie wzajemnie zawdzięczamy*. Z Romanem Szporlukiem rozmawia Paweł Kowal (2018), „Sprawy Międzynarodowe”, nr 3 (t. LXXI), s. 19-30.
- Commission of the EC, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Wider Europe – Neighbourhood: A New

- Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, Brussels, 11 March 2003, COM (2003) 104 final.
- Declaration by the Presidency of the European Union on the presidential elections of Oct. 31, 2004 in Ukraine, http://www.eu2004.nl/default.asp?CMS_ITEM=987B8A310E8C4173BC1BC45E72D9A412X1X66772X44 [20.01.2005].
- Dempsey, J. (2004), *Poland's Vision of the European Union*, „International Herald Tribune”, 2 вересня.
- EU Enlargement and Neighbourhood Policy*, Proceedings of the conference held by the Stefan Batory Foundation in co-operation with the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland on 20-21 February 2003 in Warsaw, s. 15-23, http://www.batory.org.pl/doc/nowi_se.pdf [10.01.2007].
- European Neighbourhood Policy, Strategy Paper, Commission of the European Communities, SEC (2004) 275.
- Fedorowicz, K. (2011), *Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989-2010*, Poznań.
- Fiszer, J.M., Stępniewski, T. (2017), *Polska i Ukraina w procesie transformacji, integracji i wyzwań dla bezpieczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa.
- Gibas-Krzak, D. (2004), *Ukraina między Rosją a Polską*, Toruń.
- Gil, A., Kapuśniak (Stępniewski), T. (red.) (2009), *Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania. Koncepcje. Realizacja*, Lublin – Warszawa.
- Gill, W., Gill, N. (1994), *Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989-1993*, Poznań – Toruń.
- Hajduk, J., Stępniewski, T. (2016), *Russia's Hybrid War with Ukraine: Determinants, Instruments, Accomplishments and Challenges*, „Studia Europejskie”, nr 2 (78), s. 37-52.
- Hunin, J. (ed.) (2006), *Dear Neighbours: Poland and the Eastern Dimension of the European Union*, Lublin.
- Informacja Ministra Spraw Zagranicznych nt. polityki zagranicznej RP w 2008 roku, <http://www.msz.gov.pl/Informacja,Ministra,Spraw,Zagranicznych,nt.,polityki,zagranicznej,RP,w,2008,roku,16954.html> [20.12.2008].
- Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2005 roku (przedstawiona przez ministra spraw zagranicznych Adama D. Rotfelda

- na posiedzeniu Sejmu w dniu 21 stycznia 2005 r.), „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 2006”.
- Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2006 roku (przedstawiona przez ministra spraw zagranicznych Stefana Mellera na posiedzeniu Sejmu w dniu 15 lutego 2006 r.), „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 2007”.
- International Election Observation Mission, Statement of Preliminary Findings & Conclusions, Presidential Election – Second Round, Ukraine, 21 November 2004, ogłoszony 22 listopada 2004, http://www.osce.org/documents/odihr/2004/11/3811_en.pdf [20.12.2004].
- Irisova, O. et al. (eds) (2017), *A Successful Failure: Russia After Crime(a)*, Warsaw.
- Kamiński, A.Z., Kozakiewicz, J. (1997), *Stosunki polsko-ukraińskie*. Raport, Warszawa.
- Kapuśniak (Stępniewski), T. (2008), *Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie*, Warszawa – Lublin.
- Kempe, I., Solonenko, I. (2005), *International Orientation and Foreign Support*, w: H. Kurth, I. Kempe (eds), *Presidential Election and Orange Revolution Implications for Ukraine's Transition*, Kyiv, s. 109-148.
- Konończuk, W. (2018), *Czas na doktrynę postgiedroyciowską wobec Ukrainy*, „Nowa Europa Wschodnia”, nr 1 (LIII), styczeń-luty, s. 23-32.
- Kowal, P. (2018), *Testament Prometeusza. Źródła polityki wschodniej III Rzeczypospolitej*, Warszawa – Wojnowice.
- Malewicz, P. (2008), *Polska polityka wschodnia w latach 1989-1991*, Toruń.
- Marszałek-Kawa, J., Karpus, Z. (2008), *Stosunki polsko-ukraińskie. Wojna i współczesność*, Toruń.
- Materiały konferencyjne *Polska polityka wschodnia*, publikowane przez Kolegium Europy Wschodniej we Wrocławiu.
- Motyka, G. (2011), *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”*, Kraków.
- „New Eastern Europe”, (2019), nr 3-4.
- Nixey, J. (2019), *The Eastern Partnership at 10. What is there to celebrate?*, „New Eastern Europe”, nr 3-4, <http://neweasterneurope.eu/2019/05/02/the-eastern-partnership-at-10-what-is-there-to-celebrate/>
- Non-paper* z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej UE wobec wschodnich sąsiadów, Ministerstwo Spraw

- Zagranicznych RP, styczeń 2003, Sprawozdanie z konferencji zorganizowanej przez Fundację S. Batorego i Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, Warszawa, 20-21 lutego 2003, s. 93-107, <http://www.batory.org.pl/> [10.01.2007].
- Partnerstwo Wschodnie*, „Ośrodek Informacji i Dokumentacji Europejskiej”, 30 lipca 2015, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/pigulki/Partnerstwo%20Wschodnie_aktualizacja_30.07.2015.pdf [12.05.2018].
- Partnerstwo Wschodnie*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, Warszawa 2011, <http://www.eastern-partnership.pl> [10.12.2011].
- Pietraś, M., Kapuśniak (Stępniewski), T. (red.) (2007), *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, Lublin.
- Pietraś, M., Malskyj, M., Surmacz, B. (red.) (2016), *Stosunki polsko-ukraińskie 1991-2014. Próba bilansu*, Lublin.
- Popescu, N., Wilson, A. (2011), *Turning Presence into Power: Lessons from the Eastern Neighbourhood*, „Policy Brief”, no. 31, May, The European Council on Foreign Relations, http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR31_ENP_AW.pdf [15.06.2011].
- Rada Europejska w Brukseli, 19-20 czerwca 2008, Konkluzje Prezydencji, Bruksela, 20 czerwca 2008, Concl 11018/08 PL, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/PL/ec/101368.pdf [20.07.2008].
- Rotfeld, A.D. (2006), *Polska w niepewnym świecie*, Warszawa.
- Schaffer, S., Tolkendorf, D. (2009), *The EU Member States and the Eastern Neighbourhood – From Composite to Consistent EU Foreign Policy?*, „CAP Policy Analysis”, no. 1, s. 1-34.
- Stępniewski, T. (2011), *Geopolityka regionu Morza Czarnego w pozimnowojennym świecie*, Warszawa – Lublin.
- Stępniewski, T. (2015), *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: w poszukiwaniu nowego modelu integracji*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, nr 4 (51), s. 242-256.
- Stępniewski, T. (2018), *Miejsce Ukrainy w polityce wschodniej Polski po 2004 roku*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 3, s. 173-193.
- Stępniewski, T., Soroka, G. (red.) (2018), *Ukraine After Maidan. Revisiting Domestic and Regional Security*, w: A. Umland (red. serii), *Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, vol. 188, Stuttgart.

- Surmacz, B. (2002), *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie*, Lublin.
- Surmacz, B. (2007), *Stosunki Ukrainy z Polską*, w: M. Pietraś, T. Kapuśniak (Stępniewski) (red.), *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, Lublin, s. 203-223.
- Sushko, O., Prystayko, O. (2006), *Western Influence*, w: A. Åslund, M. McFaul (eds), *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough*, Washington, DC, s. 125-144.
- Szeptycki, A. (2013), *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Warszawa.
- The International Election Observation Mission, Statement of Preliminary Findings & Conclusions, Presidential Election – Repeat Second Round, Ukraine, 26 December 2004, ogłoszony 27 grudnia 2004, http://www.osce.org/documents/odihr/2004/12/4007_en.pdf [26.12.2004].
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy z 18 maja 1992 r., Dz. U. nr 125, poz. 573574 z 20 grudnia 1993 r.
- Wojna, B., Gniadzowski, M. (red.) (2009), *Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia*, Warszawa, kwiecień.
- Wolański, M., Leszczenko, Ł. (2006), *Polska – Ukraina. Więcej niż sąsiedztwo*, Wrocław.
- Wolański, M., Leszczenko, Ł. (2008), *Ze studiów polsko-ukraińskich*, Wrocław.
- Żurawski vel Grajewski, P. (2018), *Specyfika relacji polsko-ukraińskich po 2015 r.*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 1 (t. LXXI), s. 41-92.
- Андрущенко, Т. (2004), *Зовнішні чинники президентської виборчої кампанії 2004 року*, <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=40&c=784> [10.12.2014].

Ігор Гурак

Республіка Польща у зовнішній політиці України в ХХІ столітті

Республіка Польща у зовнішній політиці Віктора Ющенка (2005–2010)

Епоха президентів Леоніда Кучми та Александра Квасневського в українсько-польських відносинах характеризувалася підняттям діалогу до рівня стратегічного партнерства. У другій половині 90-х років ХХ і в перші роки ХХІ століття Польща сприймалася як головний адвокат України на Заході. Під час другої каденції Леоніда Кучми на посаді президента України (1999–2005) польські еліти в умовах ізоляції Києва від західних країн продовжували у різний спосіб підтримувати Україну. Президент Польщі Александр Квасневський (1995–2005) також відіграв особливу роль під час Помаранчевої революції, що неодноразово підкреслював третій президент України Віктор Ющенко (2005–2010). Передусім завдяки його зусиллям у Києві були організовані круглі столи, які дали можливість вийти з політичної кризи після фальсифікацій у другому турі президентських виборів в Україні, а з іншого боку, запобігли використанню міліцейськими підрозділами зброї проти учасників мирних демонстрацій.

Підтримка, яку Польща надала «помаранчевим» восени 2004 року, стала надійним фундаментом для розвитку українсько-польських відносин під час президентства Віктора Ющенка. З іншого боку, прозахідний Ющенко мав амбіції вести Україну в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. Однак

у Києві було усвідомлення, що зовнішня політика провідних європейських столиць щодо України часто ведеться з урахуванням тіні Росії. В цій ситуації нове керівництво української держави, природно, шукало підтримки у Польщі, яка після 1999-го та 2004 року отримала можливість впливати на НАТО та ЄС зсередини. Додатковим аргументом нової української політичної еліти на користь поглиблення співпраці з Польщею стала позиція Польщі, яка прагнула зміцнити своє становище в Європейському Союзі як творця східної зовнішньої політики ЄС (Киридон, 2013, с. 18-21). Тож обидві сторони мали свої причини підтримувати якомога кращі стосунки.

Тому, попри зміни урядових коаліцій в обох країнах, великі заворушення на політичній арені України через протистояння в таборі «помаранчевих», декларацію «Громадянської платформи», що прийшла до влади в Польщі 2007 року, про нормалізацію відносин із Росією, президентство Віктора Ющенка можна характеризувати як один із найбільш плідних і перспективних періодів в українсько-польських відносинах, навіть порівняно з двосторонніми відносинами за часів Леоніда Кучми. Насамперед відбувалися систематичні різнопланові зустрічі лідерів України та Польщі. В окремі роки налічувалося до десяти зустрічей лише на президентському рівні (Dębski, Dołęga, 2006, с. 384; Піх, 2017, с. 589-595).

Іще 1998 року Польща висунула ініціативу створення східного виміру політики ЄС, до якого мала бути включена й Україна. На завершальній фазі переговорного процесу, пов'язаного з прийняттям Польщі до ЄС, у січні 2003 року Польща подала у Брюсселі пропозицію налагодження контактів між розширеним ЄС і його східними сусідами (Zajączkowski, 2005, с. 133). Після вступу до Євросоюзу Польща отримала нові можливості впливу на політику ЄС щодо України. У грудні 2004 року вона зробила свій внесок у прийняття Радою Європейського Союзу декларації, в якій зазначалося, що «метою Європейського Союзу є побудова міцних і привілейованих відносин з Україною за повного використання

європейської політики сусідства». Саме завдяки позиції Польщі на Празькому саміті ЄС шістьом східноєвропейським країнам, у тому числі Україні, Європейський Союз запропонував новий формат співпраці в рамках Європейської політики сусідства – Східне партнерство (Гурак, 2018, с. 211-212).

Відразу після оголошення ініціативи українські лідери не були повністю задоволені її форматом. Це було пов'язано насамперед із тим, що Східне партнерство, на відміну від Угод про асоціацію, що підписував ЄС із країнами Центральної та Східної Європи в першій половині 90-х років XX століття, не давало перспектив членства в цій організації. Тож існували побоювання, що Східне партнерство може стати альтернативою цьому членству. Проте, якщо врахувати тодішні реалії, зокрема, позиції провідних європейських країн щодо місця Східної Європи у зовнішній політиці ЄС чи відносинах у рамках трикутника ЄС–Україна–Росія, а також взяти до уваги те, що зараз Україна є асоційованим членом ЄС, а громадяни України мають змогу без віз відвідувати країни Шенгену, можна визнати, що цей документ відкрив нові можливості для України.

Водночас польська влада активно підтримувала прагнення Віктора Ющенка в галузі євроатлантичної інтеграції. Завдяки зусиллям Польщі, в лютому 2005 року, через місяць після інавгурації третього президента України, він організував візит до Брюсселя, де зустрівся з членами НАТО (Dębski, Dołęga, 2006, с. 385). Лех Качинський разом із президентом США Джорджем Бушем (2001–2009) активно підтримував надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО під час саміту Північноатлантичного альянсу в Бухаресті у квітні 2008 року*. Він навіть погрожував продовжити блокування переговорів між ЄС і Росією щодо нової угоди у разі браку згоди європейських країн – членів НАТО надати такий документ Україні та Грузії (*Польща вимагає надати Україні та Грузії ПДЧ в НАТО*, 2008).

* Хоча ця ініціатива зазнала фіаско через спротив деяких країн Західної Європи.

Республіка Польща шукала різні формати підтримки України на Заході. Вона вживала різноманітні заходи у багатьох європейських столицях, як тих, що підтримували Україну, так і в налаштованих до неї скептично. Таким чином польські лідери створили «групу підтримки України» за участі тих країн – членів ЄС, які поділяли потребу зміцнення відносин між ЄС і українською державою. Практичним вираженням цих зусиль стало прийняття у Празі 23 квітня 2008 року декларації Вишеградської групи, в якій Європейську Комісію закликали якнайшвидше укласти Угоду про асоціацію Україна–ЄС і розпочати переговори щодо безвізового режиму (Козловська, 2008, с. 3). Польща також виявила активність у покращенні іміджу України в державах Веймарського трикутника. Завдяки зусиллям польських міністрів закордонних справ Адама Д. Ротфельда та Радослава Сікорського в січні 2005-го та червні 2009 року відбулись їхні візити до України з очільниками німецької дипломатії Йозефом Фішером і Франком-Вальтером Штайнмаєром відповідно (Dębski, Dołęga, 2006, с. 385-386; Mironowicz, 2012, с. 269-270). На жаль, під час президентства Віктора Ющенка польські зусилля не принесли бажаних українською стороною результатів у цьому питанні.

Водночас за президентства Віктора Ющенка в українсько-польських відносинах поступово почала зростати роль історичного чинника. Спершу історична складова діалогу була логічним продовженням позитивних тенденцій, що сформувалися ще за часів президентства Леоніда Кучми, коли глави України та Польщі урочисто відкрили у 2003 році пам'ятник українсько-польського примирення «Пам'ять – Скорбота – Єднання» у селі Павлівка на Волині, де 1943 року українцями було вбито близько двохсот польських жителів. Тоді ж було підписано спільну заяву «Про примирення в 60-ту річницю трагічних подій на Волині». Крім того, можна говорити про якісно новий рівень співпраці в історичній площині, що виявилось у відкритті 24 червня 2005 року Віктором Ющенком і Александром Квасневським Цвинтаря львівських орлят, а також пам'ятника воїнам Української Галицької

Армії на Личаківському кладовищі у Львові. Після багатьох років розбіжностей завдяки новому українському президентові і Верховна Рада, і члени Львівської міської ради були переконані у правильності такого рішення (*Ющенко і Квасневський відкрили меморіал воїнам УГА і Цвинтар орлят у Львові*, 2005). Прикладом позитивних змін у цій сфері було також відкриття у травні 2006 року в селі Павлокома біля Перемишля пам'ятника українцям, які загинули від рук представників польського підпілля на початку 1945 року (Ткачук, 2006).

Ці та інші дії свідчили про готовність лідерів України та Польщі до остаточного примирення між народами. Однак разом із тим обидві сторони почали робити кроки, які були оцінені критично як на державному рівні, так і на рівні громадянського суспільства України та Польщі. Особливо важким у цьому відношенні був останній рік президентства Віктора Ющенка.

Початок 2009 року був досить сприятливим для українсько-польського діалогу. Попри протести частини населення України в лютому 2009 року, Віктор Ющенко взяв участь у заходах із нагоди 65-ї річниці трагедії у селі Гута Пеняцька у Львівській області (Терещук, 2009), а у липні – в урочистостях у Любліні, присвячених 440-річчю Люблінської унії. У вересні після багаторічних суперечок влада Перемишля передала українській громаді будівлю Українського народного дому (Поштар, 2009). У вересні 2009 року відбувся дводенний візит Віктора Ющенка до Польщі. Під час нього президент України дуже позитивно оцінив відносини між двома країнами, назвавши Польщу «стратегічним приятелем України» (Рибалт, 2009).

Однак 15 липня відбулася подія, яку українська сторона сприйняла вкрай критично. Сейм Республіки Польща прийняв постанову, згідно з якою антипольська діяльність ОУН і УПА «була етнічною чисткою з ознаками геноциду» (*Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 lipca 2009 r.*). Відбувся ще один неприємний інцидент: польська сторона не погодилася з пропозицією української сторони щодо спільного відкриття двома президентами

пам'ятника у селі Сагринь на Люблінщині, де у березні 1944 року загинуло кілька сотень українців (*Odślonięcie pomnika w Sahryniu*, 2005). Отже, Польща не вжила відповідних кроків у відповідь на участь Ющенка в заходах у Гуті Пеняцькій.

Своєю чергою, в січні 2010 року, перед завершенням президентської каденції, Віктор Ющенко видав два укази, які розкритикували в Польщі. Вони стосувалися присвоєння Степану Бандері звання «Героя України» та визнання бійців ОУН і УПА учасниками боротьби за незалежність України.

Отже, під час президентства Віктора Ющенка українсько-польський діалог був інтенсивним. У цей період представники української влади плекали неабиякі сподівання на Польщу як члена ЄС і НАТО, оскільки вона, на їхню думку, могла ефективно впливати на ці організації зсередини у сприятливому для України напрямі.

Підбиваючи підсумки щодо практичних результатів діяльності у цій галузі, підкреслимо, що Східне партнерство, ініційоване Польщею та прийняте на Празькому саміті у травні 2009 року, відкрило нові можливості для зближення України з Європейським Союзом. Однак в історичній сфері стан двосторонніх відносин був неоднозначним. Попри значні досягнення у перші роки президентства Віктора Ющенка, у 2009 – на початку 2010 року з'явилися негативні тенденції, які відбилися у постанові Сейму Республіки Польща від 15 липня 2009 року та січневому указі Ющенка про надання Степану Бандері звання «Героя України».

Еволюція зовнішньої політики України щодо Республіки Польща за часів президентства Віктора Януковича (2010–2014)

Обрання у 2010 році Віктора Януковича президентом України експерти називали подією, яка, ймовірно, матиме значні наслідки для українсько-польських відносин. З одного боку, як представник

проросійського сходу України та політичної сили, яка презентувала великі промислові угруповання Донбасу, він мав зовсім інший підхід до таких постатей, як Степан Бандера або Роман Шухевич. Це давало змогу зняти з порядку денного українсько-польських відносин проблеми, пов'язані з діяльністю ОУН і УПА. З другого боку, чітка орієнтація нового керівництва України на Російську Федерацію могла послабити як значення ініційованого Польщею Східного партнерства, так і позицію Польщі як одного з головних центрів формування східної політики Європейського Союзу. Додатковим фактором, який гіпотетично міг призвести до збільшення відстані між Києвом і Варшавою, було посередництво Польщі під час політичної кризи в Україні у 2004 році, що призвело до того, що президентом у 2005 році став Віктор Ющенко, а не Віктор Янукович.

2010-й був роком невикористаних можливостей для українсько-польських відносин. Іще у квітні Окружний адміністративний суд у Донецьку позбавив Степана Бандеру та Романа Шухевича звань «Героїв України» (*Суд позбавив Шухевича звання Героя України*, 2010). Ці кроки могли стати платформою для початку діалогу між новим українським президентом і польською владою, але українська сторона не зробила наступного кроку до Варшави. Зосередившись на відносинах із Росією, а водночас зберігаючи в офіційних державних документах записи про європейські прагнення України, адміністрація Віктора Януковича виявляла інтерес до контактів із Республікою Польща лише на словах, а на практиці майже її не помічала, ба навіть уникала контактів.

Кілька разів скасовувалися заплановані раніше зустрічі Віктора Януковича з новим президентом Польщі Броніславом Коморовським (2010–2015). Однак, коли у вересні 2010 року під час конференції, організованої Фондом Віктора Пінчука YES (Ялтинська європейська стратегія), така зустріч таки відбулася, ані її формат, ані політична ситуація в Україні не сприяли конструктивному діалогу (Hurak, 2016, с. 183-184).

Зміни в підході нового президента України до Польщі можна було чітко побачити на початку 2011 року. Відмова Кремля знизити ціни на газ без одержання «Газпромом» контролю над українською газопровідною системою та без вступу до митного союзу змусила Віктора Януковича шукати нові рішення для маневрів на міжнародній арені. Враховуючи те, що в другій половині 2011 року Польща мала головувати в Раді Європейського Союзу, а також відсутність прогресу в залученні підтримки з боку Німеччини та Франції, адміністрація Януковича знову стала поглядати на Варшаву як на перевіреного партнера. Додатковим аргументом на користь тісних добросусідських відносин стала підготовка до спільно організованого Чемпіонату Європи з футболу 2012 року.

За цих обставин Польща повернулася до сфери особливого зацікавлення Києва, що було добре помітно під час візиту Віктора Януковича до Польщі у лютому 2011 року. По-перше, хоча це був двадцять п'ятий закордонний візит четвертого президента України, це був другий візит найвищого рангу. Його програма була дуже інтенсивною з огляду на кількість зустрічей і заходів за участі Віктора Януковича. Під час нього президента України супроводжувала майже половина українського уряду. По-друге, варто зазначити, що у Варшаві Янукович чітко заявив про важливість відносин із Польщею та наголосив, що європейська інтеграція є головним орієнтиром зовнішньої політики України, а Польща – ключовим стратегічним партнером на цьому шляху (Ромашова, 2011).

Після цього візиту українсько-польські контакти стали нагадувати відносини за часів президентства Віктора Ющенка. Наприклад, у 2011 році глави обох країн зустрічалися дев'ять разів, подібну кількість зустрічей відбули міністри закордонних справ. Протягом цього часу Польща беззастережно підтримувала Україну на шляху європейської інтеграції. Вона дбала про українські інтереси шляхом створення кола друзів України в ЄС,

шукала способи активізувати підтримку Києва Сполученими Штатами (Шаповалова, 2012, с. 299-303).

Насправді Броніслав Коморовський виступав головним адвокатом України в ЄС і докладав усіх зусиль, аби не погіршити відносини між Києвом і Брюсселем. Проукраїнська позиція Варшави не змінилася навіть після початку політично вмотивованих арештів в Україні, коли провідні країни світу поступово дистанціювалися від нового президента України. Це було чітко видно навесні 2012 року, коли, на відміну від більшості лідерів країн Центральної та Східної Європи, Броніслав Коморовський не відмовився від участі в запланованому на травень саміті в Ялті. Так само він не підтримав бойкот фіналу Чемпіонату Європи 2012 року. Він належав до невеликої групи лідерів ЄС, які спостерігали за фінальним матчем між Іспанією та Італією 1 липня в Києві (Гурак, 2018, с. 216-217).

Польща намагалася за будь-яку ціну запобігти ізоляції України й уповільненню її наближення до Європейського Союзу, а також не допустити посилення авторитарних тенденцій у цій країні. З метою моніторингу внутрішньої ситуації в Україні та виконання зобов'язань Києва, насамперед у справах, пов'язаних з арештом представників попередньої влади, Польща ініціювала створення спеціальної комісії Європейського Союзу. До її складу увійшли колишній президент Польщі Александр Квасневський і колишній президент Європарламенту Пат Кокс. Додатково, попри те що Київ не виконав зобов'язання звільнити Юлію Тимошенко, Польща висловила за можливість підписання Віктором Януковичем Угоди про асоціацію з ЄС під час саміту Східного партнерства у Вільнюсі в листопаді 2013 року. Александр Квасневський уважав, що ЄС може піти на таку поступку, оскільки на етапі ратифікації угоди все ж змусить Київ виконати зобов'язання (Байор, 2014, с. 178, 195).

У рамках міждержавного діалогу певна увага приділялася й історичній тематиці. Традиційно на історичному вимірі відносин зосереджувалися насамперед представники польської сторони.

Водночас зовсім несподівано президентські сили в українському парламенті також взяли за історичні питання. В контексті 70-ї річниці трагічних подій на Волині на початку липня 2013 року 148 депутатів із Партії регіонів та Комуністичної партії України закликали Сейм Республіки Польща визнати події на Волині під час Другої світової війни геноцидом проти польського народу (*ІП і КПУ просять сейм Польщі*, 2013). На щастя, провокація, яка була спрямована передусім на українське суспільство, не вплинула на рішення польського парламенту. 12 липня 2013 року Сейм РП прийняв постанову, що повторює зміст постанови Сенату від 20 червня 2013 року, де вказано, що Волинська трагедія мала характер «етнічної чистки з ознаками геноциду» (*Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 r.*).

Отже, після невеликої перерви, яка за ініціативи української сторони відбулась у контактах із польськими партнерами у 2010 році, 2011–2013 роки характеризувалися високою інтенсивністю діалогу. З огляду на напрям, сформований під час президентства Віктора Ющенка, основний акцент в українсько-польських відносинах було зроблено на питаннях, пов'язаних з євроінтеграцією України, причому українська сторона відводила Польщі роль ключового посередника. Новинкою у двосторонніх відносинах стали систематичні переговори про погіршення внутрішньої ситуації в Україні через арешти представників помаранчевого табору, насамперед Юлії Тимошенко.

Значення Республіки Польща для України під час Революції Гідності та президентства Петра Порошенка (2014–2019)

Влада Республіки Польща визначила пріоритетом зовнішньої політики на 2013 рік підтримку України та підписання у Вільнюсі Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. Тому відмова Віктора Януковича від підписання Угоди про асоціацію з

ЄС викликала у Варшаві розчарування та повну втрату довіри до українського президента (Байор, 2014, с. 184, 197).

Усе вказувало на те, що в майбутньому можна буде очікувати регресу в діалозі між Києвом і Варшавою. Однак Революція Гідності геть зовсім змінила ситуацію. Після трагічних подій на Майдані в ніч проти 30 листопада 2013 року Сенат Республіки Польща 1 грудня виступив із заявою, в якій засудив застосування сили проти демонстрантів і підтримав прагнення українців до більш інтенсивного діалогу з Європейським Союзом. Того ж дня лідер партії «Право і справедливість» Ярослав Качинський взяв участь у кількасоттисячній демонстрації, що відбулася в Києві, й виступив на Майдані Незалежності з промовою до українців, в якій підтримав їхні європейські прагнення (*Polski Senat zabrał głos ws. Ukrainy*, 2013).

2 грудня прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск (2007–2014) провів телефонні розмови щодо подій в Україні з представниками Європейської комісії, Німеччини та Франції. Він переконував європейських лідерів підтримати прагнення українців, а також виявити терплячість до української влади. Президент Броніслав Коморовський спілкувався з Віктором Януковичем, закликаючи його не застосовувати силу для розв'язання кризи (*Tusk: UE musi mieć cierpliwość do ekipy w Kijowie*, 2013; *Komorowski rozmawiał z prezydentem Ukrainy*, 2013).

Після того як 16 січня 2014 року пропрезидентські сили у Верховній Раді України прийняли неконституційні закони, що обмежували права та свободи громадян України, лідери Польщі загострили свою позицію щодо режиму Януковича. Тоді ж, аби запобігти ескалації конфлікту, Польща намагалася домовитися про єдину позицію ЄС щодо розвитку ситуації в Україні. З цією метою 25–31 січня прем'єр-міністр Дональд Туск провів прями зустрічі щодо ситуації в Україні з лідерами країн Вишеградської групи, президентом Європейської ради Германом Ван Ромпеем, президентом Франції Франсуа Олландом, канцлером Німеччини Ангелою Меркель, прем'єр-міністром Великої Британії Девідом

Камероном, головою Європейського парламенту Мартіном Шульцом і президентом Європейської комісії Жозе Мануелем Баррозу. В результаті зустрічей була вироблена спільна позиція ЄС щодо України, що відкрило шлях до посередницької місії міністрів закордонних справ Німеччини, Польщі та Франції в Україні у другій половині лютого 2014 року.

Польські центри прийняття рішень надали Україні сильну підтримку і тоді, коли почалася російська агресія в Криму. Це проявилось в переговорах із Туреччиною, країнами Вишеградської групи, Північної Європи, країнами Балтії, Великою Британією, Німеччиною та США. За ініціативи Варшави з метою розгляду ситуації в Україні було скликано засідання Північноатлантичної ради, яке відбулося 2 березня 2014 року на рівні послів (Bieńczyk-Missala, 2014, с. 305). Прийняття ЄС рішення від 17 березня 2014 року про введення перших санкцій проти Російської Федерації також значною мірою було результатом зусиль Республіки Польща (Hurak, 2016, с. 197).

Однак наступні місяці показали, що в майбутньому українсько-польське стратегічне партнерство, особливо в політичній сфері, може стикнутися з новими викликами. Ситуація була спричинена насамперед російською агресією, яка для України має екзистенційний характер. Враховуючи різний потенціал держав, треба визнати, що Україна не здатна протистояти агресії Російської Федерації самостійно. Київ покладав надії на допомогу та підтримку з боку європейських країн, що діяли від імені ЄС у рамках «нормандського формату», а також США, які були представлені у «жневському форматі», але поступово дистанціювалися від прямої участі у переговорному процесі щодо ситуації на Донбасі. На жаль, Республіка Польща не була залучена до переговорного процесу щодо врегулювання російсько-українського конфлікту, однак це не могло не призвести до ослаблення відносин на політичному рівні.

Така ситуація не була сприятливою для України. Враховуючи традиційні пріоритети зовнішньої політики Польщі, можна

однозначно сказати, що вона була би найбільш проукраїнським гравцем у кожному з цих форматів. Це було несправедливо й щодо Польщі, оскільки, як показує досвід, саме польські представники в постбіполярний період найточніше оцінювали політичні зміни, що відбувалися в Російській Федерації, та загрози з боку Кремля. Однак Україна не могла самостійно визначати правила гри. Навіть якщо припустити, що українська сторона запросила б Польщу на мирні переговори, це викликало б однозначний спротив Російської Федерації. Таку пропозицію не підтримали б і Німеччина та Франція, хоча б з огляду на те, що цей крок спричинив би негативну реакцію Росії. Ні Берлін, ні Париж не прагнуть покарати або ізолювати Москву. Така позиція Німеччини та Франції – це результат економічних і енергетичних зв'язків із Росією. Крім того, метою більшості країн Західної Європи є, насамперед, припинення російської агресії та повернення Росії до цивілізованої міжнародної спільноти.

Другим важливим несприятливим фактором для українсько-польських відносин було те, що для частини українського суспільства нинішня боротьба проти Росії втілює історичну боротьбу ОУН і УПА проти НКВС під час Другої світової війни й у повоєнні роки. Водночас деякі військові формування та політичні партії використовують символіку українського націоналістичного підпілля, а в рамках декомунізації вулиці та площі перейменовуються на честь лідерів українського підпілля. Попри те що в Україні підтримка політичних сил, які сповідують націоналістичну риторіку, щороку зменшується, в Польщі описані вище процеси оцінюються явно негативно.

Третім несприятливим для українсько-польського діалогу фактором є складні відносини між Польщею та Європейським Союзом, а також партнерами Польщі у Веймарському трикутнику. Суперечки щодо судової реформи в Польщі, інше бачення міграційної політики, повернення польських політиків до питання репарацій від Німеччини вочевидь послаблюють позиції

Польщі в ЄС і зменшують її здатність підтримувати європейські прагнення України.

Однак насправді найважливішим фактором, що стримує розвиток українсько-польських відносин, є історичні питання. Першою особливо важливою подією в цьому відношенні стало прийняття в липні 2016 року спочатку Сенатом, а потім Сеймом Республіки Польща постанов, у яких трагічні події на Волині під час Другої світової війни були охарактеризовані як «геноцид» (Сейм Польщі визнав Волинську трагедію геноцидом, 2016). В Україні на цей документ відреагували досить різко. Серед політиків та інтелектуалів лунали пропозиції дати симетричну відповідь і прийняти документ про геноцид українського народу. На щастя, такі пропозиції не були втілені у життя. На початку вересня 2016 року депутати Верховної Ради України підписали заяву, в якій липневі документи були названі проявом політизації історії і в якій було закликано «істориків вести фаховий діалог з метою розкриття всіх досі нез'ясованих фактів та обставин історії на основі достовірних архівних матеріалів, залишаючи простір для кожної сторони інтерпретувати історичні факти, а політиків України та Польщі – припинити інструменталізувати історичну науку заради досягнення тимчасових політичних вигод» (*Верховна Рада прийняла заяву-відповідь*, 2016).

Крім того, серйозною перевіркою для українсько-польських стосунків під час президентства Петра Порошенка були зміни до закону «Про інститут національної пам'яті», ухвалені Сеймом 26 січня, а 1 лютого 2018 року Сенатом Республіки Польща. У відповідь Верховна Рада України 6 лютого 2018 року прийняла заяву, де зазначалося, що внесені зміни суперечать змісту та духу стратегічного партнерства між Україною та Республікою Польща (*Заява Верховної Ради України*, 2018).

Відбиток на українсько-польських відносинах лишили й акти вандалізму та руйнування могил і пам'ятників українців на території Республіки Польща та поляків на території України. Водночас у цьому питанні існує різниця в підходах до вирішення

проблеми: якщо у випадку об'єктів на території України вони відновлювалися, то в Польщі такої практики не було. На додаток 26 квітня 2017 року стався неприємний інцидент – за згодою місцевої влади було розібрано пам'ятник воїнам УПА в селі Грушовичі Перемишльського повіту. Після цієї події українська сторона вирішила обмежити на території України роботи, спрямовані на пошук і ексгумацію останків польських жертв конфліктів.

Невдовзі це питання стало головним джерелом конфліктів у міждержавному діалозі на найвищому рівні. Прийняттю для обох сторін рішення не вдалося знайти ні під час зустрічі президентів Петра Порошенка та Анджея Дуди у грудні 2017 року, ні під час спеціального візиту до Варшави у лютому 2018 року віцепрем'єр-міністра України Павла Розенка.

Унаслідок цих подій склалася безпрецедентна ситуація, коли адміністрації президентів України та Республіки Польща не змогли дійти згоди й 8 липня 2018 року Анджей Дуда вшанував пам'ять загиблих на Волині поляків, а Петро Порошенко відкрив пам'ятник загиблим українцям у місті Сагринь у Люблінському воєводстві (*Чому Порошенко і Дуда так і не зустрілися на Волині*, 2018).

Згадані вище приклади негативних явищ в українсько-польських відносинах цікавлять як звичайних громадян, так і експертів з обох країн. На жаль, через все більшу кількість повідомлень щодо, наприклад, побиття українських студентів чи працівників у Польщі лишаються непоміченими значні досягнення у відносинах між двома країнами.

Підкреслимо, що останнім часом в українсько-польському діалозі можна побачити багато позитивних змін. Передусім зазначимо, що під час першого візиту президента Анджея Дуди в Україну в грудні 2015 року було підписано угоду про відкриття для українських партнерів кредитних ліній на суму 4 млн злотих (Гурак, 2018, с. 227). Польщу можна зарахувати до ключових економічних партнерів України. Згідно з даними за перший квартал 2019 року, Польща була найбільшим імпортером української

продукції, що посунуло на друге місце незмінного лідера в цій галузі – Росію (*Польща вперше стала найбільшим імпортером українських товарів*, 2019). Водночас Польща є другим торговим партнером України серед країн ЄС і поступається лише Німеччині (*Україна суттєво збільшила експорт товарів до Польщі*, 2018). Крім того, згідно з даними Національного банку України, Польща є лідером серед країн, з яких економічні мігранти надсилають до своїх домівок найбільше коштів (*Як змінився обсяг переказів від заробітчани в Україну у 2018 році*, 2019).

Польща також є одним із ключових партнерів України в енергетичній галузі. Вона послідовно підтримує позицію України щодо будівництва газопроводу «Північний потік – 2». Польща була також першою країною, з якої Україна у 2012 році почала отримувати газ із ЄС (*В Україну почав заходити газ з ЄС*, 2014). Проявом енергетичної солідарності стало рішення українського уряду в середині 2015 року надати Польщі допомогу у зв'язку з енергетичною кризою. Україна, що сама має вирішувати енергетичні проблеми, продала західному сусідові 200 МВт електроенергії. Натомість, на початку 2018 року, коли Росія знову взялася за енергетичну зброю, знизивши тиск в українській транзитній системі та серйозно порушивши її функціонування, польська компанія PGNiG погодилася на екстрене постачання газу в Україну. Наразі польський концерн постійно збільшує свою присутність на українському ринку. У 2017 році компанія ERU Trading у співпраці з PGNiG доставила 218 млн куб. м газу українському оператору газотранспортних мереж і сховищам «Укртрансгазу». Важливість Польщі в контексті диверсифікації джерел постачання енергоносіїв для України зростатиме із розширенням терміналу СПГ у Свиноусті та будівництвом газопроводу Baltic Pipe (Baluk, 2018, с. 123).

Величезне значення для України має співпраця з Польщею у військовій і оборонній сфері. Як один із вдалих прикладів «братерства зі зброєю» Києва та Варшави можна згадати Литовсько-польсько-українську бригаду, утворену восени 2014 року.

Наприкінці 2016 року вона набула повної оперативної спроможності, а у березні 2018 року у Львові розпочалися перші навчання за стандартами НАТО особового складу одного з батальйонів військово-повітряних сил України (*У Львові стартувала перша тренувальна місія*, 2018). Існування цієї бригади вкрай важливе в умовах модернізації Збройних сил України відповідно до стандартів НАТО, оскільки в майбутньому це може дозволити Україні приєднатися до цієї організації. Тому створення військового підрозділу, який відповідає належним вимогам, має принципове значення.

Польські інструктори систематично беруть участь у підготовці українських солдатів. Своєю чергою, українські підрозділи беруть участь у військових навчаннях, що проходять у Польщі. У 2014–2017 роках Польща посіла четверте місце за рівнем військової допомоги Україні після США, Канади та НАТО (Konończuk, 2018).

2 грудня 2016 року, на 25-ту річницю визнання Польщею незалежності України, у Варшаві у присутності президентів Анджея Дуди та Петра Порошенка було підписано Генеральну угоду між Кабінетом міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у царині оборони. На її основі було визначено 24 сфери співпраці, що реалізується в різних формах, а доданий до угоди протокол став основою для її додаткового розширення співпрацею у галузі озброєнь і військових технологій, а також надання військово-технічних послуг і промислової співпраці у галузі ракетних технологій, включаючи ті, які використовуються в системах виведення на орбіту, та інших технологій для сухопутних військ. Результатом співпраці між польською та українською збройною промисловістю стала презентація танка спільної конструкції РТ-17 на виставці озброєнь у Кельце у вересні 2017 року. А в червні 2017 року було укладено угоду про постачання польської оптики для українських бойових машин. Польща належить до країн, з яких Україна отримує зброю.

Зокрема, у 2018 році Польща почала поставляти Україні бойові машини піхоти (Żurawski vel Grajewski, 2018, с. 59-60).

Під час Революції Гідності головно завдяки зусиллям польської сторони Європейський Союз активно брав участь у подіях в Україні, а переговори за участі дипломатів із Берліна, Парижа та Варшави стали одним із головних факторів, що стримували ескалацію конфлікту. Загалом, можна припустити, що діяльність польської сторони була однією з причин, що привели до повалення режиму Віктора Януковича.

Однак це не забезпечило Варшаві участі в переговорах щодо врегулювання російсько-українського конфлікту, а навпаки. Можна припустити, що роль польських політиків і дипломатів під час Помаранчевої революції та Революції Гідності стала однією з причин, чому, враховуючи позицію Кремля, польські представники не мали шансів потрапити за стіл переговорів, де вирішувалася доля Донбасу.

Крім того, з весни 2014 року українсько-польський політичний діалог супроводжується несприятливими обставинами. Першочергове значення мали історичні питання, які з 2016 року стали вирішальними для двосторонніх відносин на найвищому рівні. На щастя, складна політична ситуація не має істотного впливу на економічне співробітництво. Що ж до останніх років, можна говорити про свого роду зростання економічної взаємозалежності між Україною та Польщею. Позитивні тенденції можна помітити в рамках багатовекторної співпраці між країнами в енергетичній і військовій сферах.

За таких обставин, ураховуючи традиційно подібні оцінки Києвом і Варшавою ключових загроз для регіону та континенту, можна однозначно сказати, що повернення до повноцінного діалогу важливе для кожної сторони, тож коли це відбудеться – лише питання часу.

Бібліографія:

- Baluk, W. (2018), *Formalny i materialny wymiar partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 1, s. 109-138.
- Bieńczyk-Missala, A. (2014), *Polska polityka zagraniczna – z Unią Europejską na Majdan*, „Rocznik Strategiczny 2013/2014. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski”, t. 19, s. 291-306.
- Dębski, S., Dołęga, J. (2006), *Polska polityka zagraniczna w 2005 r.*, „Rocznik Strategiczny 2005/2006. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski”, s. 364-393.
- Hurak, I. (2016), *Relacje Polski i Ukrainy 2010-2015: ukraiński punkt widzenia*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, nr 2 (XIII), s. 181-201.
- Komorowski rozmawiał z prezydentem Ukrainy (2013), RMF24, 2 grudnia, <http://www.rmf24.pl/raport-ukraina/fakty/news-komorowski-rozmawial-z-prezydentem-ukrainy,nId,1067687> [02.12.2013].
- Konończuk, W. (2018), *The Paradoxes of Polish-Ukrainian Relations*, Wilson Center, 23 maja, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/the-paradoxes-polish-ukrainian-relations> [23.05.2018].
- Michnik: Kaczyński zachował się jak prawdziwy patriota (2013), „Wprost”, 1 grudnia, <http://www.wprost.pl/ar/427546/Michnik-Kaczynski-zachowal-sie-jak-prawdziwy-patriota/> [01.12.2013].
- Mironowicz, E. (2012), *Polityka zagraniczna Ukrainy 1990-2010*, Białystok.
- Odślonięcie pomnika w Sahryniu bez prezydentów Ukrainy i Polski (2009), „Nasze Miasto”, Warszawa, 7 września, <https://warszawa.naszemiasto.pl/odsloniecie-pomnika-w-sahryniu-bez-prezydentow-ukrainy-i/ar/c1-17627> [07.09.2009].
- Polski Senat zabrał głos ws. Ukrainy. Uprzedził premiera (2013), „Wprost”, 1 grudnia, <http://www.wprost.pl/ar/427541/Polski-Senat-zabral-glos-ws-Ukrainy-Uprzedzil-premiera/> [01.12.2013].
- Tusk: UE musi mieć cierpliwość do ekipy w Kijowie (2013), „Interia. Fakty”, 2 grudnia, <https://fakty.interia.pl/raporty/raport-zamieszki-na-ukrainie/aktualnosci/news-tusk-ue-musi-miec-cierpliwosc-do-ekipy-w-kijowie,nId,1067716> [02.12.2013].
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 r. w sprawie uczczenia 70. rocznicy Zbrodni Wołyńskiej i oddania hołdu Jej ofiarom

- (2013), „Monitor Polski”, 31 липня 2013, poz. 606, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20130000606/O/M20130606.pdf> [31.07.2013].
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 lipca 2009 r. w sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach Wschodnich* (2009), „Monitor Polski”, nr 47, poz. 684, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20090470684/O/M20090684.pdf> [15.07.2009].
- Zajączkowski, W. (2005), *Stosunki Polski z Ukrainą*, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 2005”, s. 132-141.
- Żurawski vel Grajewski, P. (2018), *Specyfika relacji polsko-ukraińskich po 2015 r.*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 1, s. 41-92.
- Байор, П. (2014), *Великі сподівання та розчарування в українсько-польських відносинах*, “Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети”, с. 176-201.
- В Україну почав заходити газ з ЄС* (2014), “TSN.UA”, 16 квітня, <https://tsn.ua/groshi/v-ukrayinu-pochav-zahoditi-gaz-z-yes-345669.html> [16.04.2014].
- Верховна Рада прийняла заяву-відповідь на ухвалу своїх польських колег щодо геноциду на Волині* (2016), “Zbruč”, 8 вересня, <https://zbruc.eu/node/55902> [08.09.2016].
- Гурак, І. (2018), *Республіка Польща як один із ключових партнерів України на міжнародній арені*, “Sprawy Międzynarodowe”, t. LXXI, nr 3, s. 195-242.
- Заява Верховної Ради України у зв'язку з ухваленням Сеймом і Сенатом Республіки Польща змін до закону про Інститут національної пам'яті – Комісію з розслідування злочинів проти польського народу та інших законодавчих актів* (2018), 6 лютого, <https://poland.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/62834-zajava-verkhovnoji-radi-ukrajini-u-zvjazku-z-uhvalennjamsejmom-i-senatom-respubliki-polysshha-zmin-do-zakonu-pro-institutnacionalynoji-pamjati--komisiju-z-rozsliduvannya-zlochyniv-proti-polysyukogonarodu-ta-inshih-zakonodavchih-aktiv> [06.02.2018].
- Киридон, А. (2013), *Україна – Республіка Польща: етапи, реалії та перспективи відносин*, “Зовнішні справи”, № 11, с. 18-21.
- Козловська, А. (2008), *Східне партнерство – інструмент для повної інтеграції з ЄС*, “International Review”. Відносини Україна – ЄС: в

- пошуку інституційних трансформацій. № 2(6), <http://www.fes.kiev.ua/Dokument/mon25kozlovska.pdf> [20.12.2008].
- Піх, О. (2017), *Українсько-польські відносини в період президентства Віктора Ющенка (2005–2010): асиметрія очікувань і можливостей*, “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, вип. 29, с. 584-604.
- Польща вимагає надати Україні та Грузії ПДЧ в НАТО (2008), “finance.ua”, 10 квітня, <https://news.finance.ua/ua/news/-/123800/polshha-vumagayenadaty-ukrayini-ta-gruziyi-pdch-v-nato> [10.04.2008].
- Польща вперше стала найбільшим імпортером українських товарів, обійшовши Росію (2019), “Рубрика”, 30 квітня, <https://rubryka.com/2019/04/30/polshha-vpershe-stala-najbilshym-importerom-ukrayinskyh-tovarivobijshevshy-rosiyu/> [30.04.2019].
- Поштар, Є. (2009), *Президент Ющенко говорив у Польщі про єднання українців із поляками*, “Радіо Свобода”, 8 вересня, <https://www.radiosvoboda.org/a/1818278.html> [08.09.2009].
- ПР і КПУ просять сейм Польщі «заради дружби» визнати Волинську трагедію геноцидом поляків (Документ) (2013), “Тиждень.ua”, 5 липня, <http://tyzhden.ua/News/83799> [05.07.2013].
- Рибалт, А. (2009), *Ющенко, Качинський «орієнтуються на майбутнє»*, “BBC Ukrainian.com”, 7 вересня, https://www.bbc.com/ukrainian/news/story/2009/09/090907_rybalt_yusch_kacz_sp.shtml [07.09.2009].
- Ромашова, Н. (2011), *Закінчився візит президента до Польщі. Підсумки*, “Obozrevatel”, 7 лютого, <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/08792zakinchivsya-vizit-prezidenta-do-polschi--pidsumki.htm> [07.02.2011].
- Сейм Польщі визнав Волинську трагедію геноцидом (2016), “Радіо Свобода”, 22 липня, <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27873307.html> [22.07.2016].
- Сенат Польщі прийняв резолюцію із закликом визнати Волинську трагедію геноцидом (2016), “Тиждень.ua”, 8 липня, <https://tyzhden.ua/News/169175> [08.07.2016].
- Сподарик, Г. (2009), *Ющенко – Почесним доктором*, “Наше Слово”, 9 липня, <https://www.nasze-slowo.pl/yushhenko-pochesnim-doktorom/> [09.07.2009].

- Суд позбавив Шухевича звання Героя України (2010), “ТСН вражає”, 21 квітня, <https://tsn.ua/ukrayina/sud-pozbaviv-shuhevicha-zvannyu-geroya-ukrayini.html> [21.04.2010].
- Терещук, Г. (2009), *Черговий урок патріотизму від поляків*, “Радіо Свобода”, 1 березня, <https://www.radiosvoboda.org/a/1501103.html> [01.03.2009].
- Ткачук, М. (2006), *Павлокома. Пробачити, але не забути*, “Україна молода”, 16 травня, <https://www.umoloda.kiev.ua/number/672/158/24426/> [16.05.2006].
- У Львові стартувала перша тренувальна місія литовсько-польсько-української військової бригади (2018), “Gordonua.com”, 6 березня, <https://gordonua.com/ukr/news/war/u-lvovi-startuvala-persha-treनुvalna-misija-litovsko-polskoukrajinskoji-vijskovoji-brigadi-235138.html> [06.03.2018].
- Україна суттєво збільшила експорт товарів до Польщі (2018), “Соц-портал”, 4 вересня, https://socportal.info/2018/09/04/ukrajina_suttjevo_zbilshili_eksport_tovariv_do_polschi.html [04.09.2018].
- Чому Порошенко і Дуда так і не зустрілися на Волині (2018), “Конкурент”, 9 липня, <https://konkurent.in.ua/publication/28213/comu-poroshenko-i-duda-tak-i-ne-zustrilisya-na-volini/> [09.07.2018].
- Шаповалова, О.І. (2012), *Україна у системі двосторонніх відносин з провідними європейськими країнами*, “Зовнішня політика України – 2011: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети”, s. 271-305.
- Ющенко і Квасневський відкрили меморіал воїнам УГА і Цвинтар орлят у Львові (2005), “Корреспондент.net”, 24 червня, <https://ua.korrespondent.net/ukraine/258191-yushchenko-i-kvasnevskij-vidrili-memorial-voynam-ugai-cvintar-orlyat-u-lvovi> [24.06.2005].
- Як змінився обсяг переказів від заробітчани в Україну у 2018 році (2019), “Экономическая Правда”, 4 квітня, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/04/4/646709/> [04.04.2019].

ДОМІНІК ВІЛЬЧЕВСЬКИЙ, політолог, старший аналітик Балтійської групи Інституту Центральної Європи. Аспірант факультету історії та соціології Білостоцького університету. З 2010 року журналіст і публіцист. У 2011–2016 роках був співавтором передачі «Program Bałtycki» на радіо WNET. З 2015 року редактор і автор порталу «Przegląd Bałtycki». Наукові інтереси: історична політика та політика пам'яті в незалежній Литві, політична система Литви, польсько-литовські відносини. Автор численних статей на політичні, історичні та соціальні теми, що стосуються країн Балтії, Литви та польсько-литовських відносин.

ІГОР ГУРАК, політолог, доктор, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. Наукові інтереси: сучасні українсько-польські відносини, Україна у зовнішній політиці Російської Федерації, Європейського Союзу, США, Україна та інтеграційні процеси в Європі, виклики та загрози для Східної Європи у сфері безпеки. Автор численних наукових публікацій.

АНДЖЕЙ ГІЛЬ, історик і політолог, габілітований доктор, проф. Люблінського католицького університету. Кафедра східних досліджень Інституту політичних наук і міжнародних відносин Люблінського католицького університету імені Івана Павла II та Державної вищої професійної школи у Холмі. Наукові інтереси: Євразійський простір у багатьох контекстах – історичному, політичному, релігійному та культурному. Автор і співавтор кількох книжок і кількох десятків наукових статей. Редактор і співредактор кількох книжок, видавничих серій і наукових журналів.

ГЕДИМІНАС КАЗЕНАС, політолог, доктор, директор Інституту політичних наук Університету Миколаса Ромеріса у Вільнюсі. Наукові інтереси: європейська інтеграція, регіональна політика, литовсько-польські відносини. Депутат місцевого самоврядування у Вільнюському районі, член кількох громадських організацій Литви (голова громади Путінішкес у Вільнюському районі, член правління Литовського освітнього товариства «Ритас»).

АЛЕКСАНДРА КУЧИНСЬКА-ЗОНІК, політолог і археолог, доктор, керівник Балтійської групи Інституту Центральної Європи. У 2015–2018 роках була доценткою Інституту Центральної та Східної Європи у Любліні. Лауреатка програми «Мобільність плюс», у 2016–2017 роках – учасниця дослідницького проекту у Вільнюському університеті. Наукові інтереси: політика та безпека в Центрально-Східній Європі та на пострадянському просторі, країни Балтії, російська меншина, радянська спадщина. Авторка численних наукових публікацій.

УЛАДЗІМІР Е. СНАПКОУСЬКИЙ, професор кафедри міжнародних відносин Факультету міжнародних відносин Білоруського державного університету в Мінську. Запрошений професор у кількох польських вищих навчальних закладах (Седльце, Пьотрков-Трибунальський, Радом). Наукові інтереси: історія зовнішньої політики та дипломатії Білорусі у XX столітті, зовнішня політика Республіки Білорусь і міжнародні відносини у Східній Європі. Автор понад 340 наукових і науково-популярних праць, у тому числі 12 монографій і першого навчального посібника з історії зовнішньої політики Білорусі.

БАРБАРА СТАНКЕВІЧ, історик і політолог, доктор. Радниця міністра освіти, науки та спорту Литви. Викладачка Інституту

політології університету Миколаса Ромеріса у Вільнюсі. Учасниця проекту Литовського державного телебачення «Національна експедиція». Наукові інтереси: литовсько-польські відносини, питання національних меншин, геоісторія, державна політика.

ТОМАШ СТЕМПНЄВСЬКИЙ, політолог і юрист, габілітований доктор, заступник директора Інституту Центральної Європи з науково-аналітичних питань. Професор кафедри східних досліджень Інституту політичних наук і міжнародних відносин Люблінського католицького університету імені Івана Павла II. У 2007–2016 роках – доцент Інституту Центрально-Східної Європи в Любліні, у 2010–2016 – секретар наукової ради Інституту Центрально-Східної Європи. Наукові інтереси: міжнародні відносини в Центрально-Східній Європі та СНД, вплив Росії на становище пострадянських країн, східна політика Польщі та Європейського Союзу. Автор численних наукових статей та автор, редактор і співредактор кількох книжок.

БЕАТА СУРМАЧ, політолог, габілітований доктор, директор Інституту Центральної Європи. Професор Інституту політичних наук та адміністрації Університету ім. Марії Склодовської-Кюрі (Люблін). Наукові інтереси: східна політика Польщі, зокрема польсько-українські відносини, сучасна дипломатія. Авторка численних книг та наукових статей.

АГАТА ТАТАРЕНКО, історик та культуролог, доктор, керівник Вишеградської групи Інституту Центральної Європи. У 2015–2018 – доцент Інституту Центрально-Східної Європи в Любліні. Наукові інтереси: дослідження пам'яті, культури пам'яті в Центральній Європі, історія Центральної Європи після 1939 року. Авторка численних наукових праць.

КШИШТОФ ФЕДОРОВІЧ, політолог, реабілітований доктор, Кафедра досліджень політичних та соціальних трансформацій у Східній Європі та Азії Університету Адама Міцкевича в Познані. Наукові інтереси: політичні системи пострадянських країн, політичні та устроєві перетворення в колишньому СРСР, етнічні та політичні конфлікти на Південному Кавказі, невизнані країни на Південному Кавказі (Нагірний Карабах, Абхазія, Південна Осетія), східна політика Польщі, зовнішня політика пострадянських країн. Автор та редактор кількох книг.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІЛЬЧЕВСЬКИЙ Домінік
ГУРАК Ігор
ГІЛЬ Анджей
КАЗЕНАС Гедимінас
КУЧИНСЬКА-ЗОНІК Александра
СНАПКОУСЬКИЙ Уладзімір Е.
СТАНКЕВІЧ Барбара
СТЕМПНЄВСЬКИЙ Томаш
СУРМАЧ Беата
ТАТАРЕНКО Агата
ФЕДОРОВІЧ Кшиштоф

Відносини Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною 450 років після Люблінської унії

За редакцією Т. Стемпнівського, Б. Сурмач

Переклад з польської О. Семенюк

Редактор О. Попова
Коректор М. Бродська
Оригінал-макет О. Гашенко
Обкладинка Д. Шевчука

Підписано до друку 2.07.2020. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 9,77. Зам. № 15.

ТОВ «Видавництво «Ніка-Центр». 03142, Київ, вул. Кржижановського, 4.
т./ф. (044) 39-011-39; e-mail: psyhea9@gmail.com; www.nika-centre.kiev.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №5368 від 27.06.2017

Віддруковано у ТОВ «Видавництво «Ніка-Центр»